

תוכן עניינים:

3	-----	הקדמה
10	-----	א. למה נוסעים להודו?
14	-----	ב. סיבות להתעוררות בתשובה בהודו
16	-----	I. חטא
19	-----	II. תובנה גבוהה
21	-----	III. חווייה
25	-----	IV. חזיון
26	-----	V. מפגש עם אדם
30	-----	ג. נכונות האל ללכת לקראת החוזר בתשובה
31	-----	I. סימנים ואותות
33	-----	II. מעשי נס
34	-----	III. הבנתם של אירועי עבר
35	-----	ד. דרך החזרה בתשובה
36	-----	I. קשר למסורת
36	-----	II. חשיבות ההתבודדות ושימור התובנה
38	-----	III. שיטות שונות
39	-----	IV. נפילות
41	-----	ה. חתימת התהליך
42	-----	I. משמעות החזרה ארצה
43	-----	II. הקשר עם קרובים וסביבה
45	-----	III. היחס אל הודו בעקבות החזרה
50	-----	ו. ספרות בשימוש חוזרים בתשובה בהודו
51	-----	ז. סיכום
57	-----	ח. ביבליוגרפיה

- ט. נספחים ----- א
- א ----- נספח א, שיחה עם שי, בן 24, בית הכרם, ירושלים
- ב ----- נספח ב, שיחה עם שחר, בן 31, כפר שמאי
- ה ----- נספח ג, שיחה עם אלעד, בן 26, הר הצופים, ירושלים
- י ----- נספח ד, שיחה עם טל, בן 24, רוממה, ירושלים
- טז ----- נספח ה, שיחה עם נדב, בן 23, נחלת שבעה, ירושלים
- יח ----- נספח ו, שיחה עם נתן, בן 26, מעלה אדומים
- כז ----- נספח ז, שיחה עם אלישי, בן 26, נחלאות, ירושלים
- לב ----- נספח ח, שיחה עם אורי, בן 23, מעלה אדומים
- לו ----- נספח ט, שיחה עם נחום, בן 34, שדה בועז, גוש עציון
- לט ----- נספח י, שיחה עם ששון, בן 32, מרמת השרון

הקדמה:

מזה דורות רבים, למעשה מאז ימי חז"ל וראשית הנצרות, מעורר תהליך התשובה את עניינם של אנשי דת והוגי דעות. התפישות לגבי מהות התשובה, המניעים לתשובה, אופניה השגתה ויישומה, ההישגים הגלומים בה והסיבות לכך שהיא מתפשרת הן רבות ומגוונות עד מאד. הדיון בכך בעייתני הן מפאת היקפו העצום והן מבחינת החוויות האישיות הרבות המקופלות בו. הוכחה ניצחת לכך שהעיסוק בנושא התשובה לא פס מהעולם אלא אף מעסיק את אנשי הדת ביתר שאת היא העובדה שכל איש דת מכובד בן ימינו שוקד וטורח על כתיבתו של חיבור שהתשובה היא נושאו. כפי שצינתי, מושג התשובה חובק בתוכו מימדים עצומים ורבי פנים. בין ההיבטים השונים ניתן למנות את המימד הנורמטיבי, הטרנספורמטיבי, הליתורגי, האישי והלאומי. על היבטים אלו ניתן אולי להוסיף את המימדים של זמן ומקום, היוצרים בהקשר ליתר ההיבטים שצינתי מימד חברתי-תרבותי המשתנה ממקום למקום ומתהווה במרוצת הזמן. אנסה להציג כאן בקצרה את מקצת הסוגיות העולות לדיון בהקשר לתשובה ואציג באופן סכימטי תפישות שונות בהקשר לסוגיות השונות. ראשית, נשאלת השאלה מהו טיבה של התשובה? לפחות באסלאם יש לכך שתי משמעויות שונות. הראשונה פירושה חזרה מחטא והשנייה היא התעלות למצב תודעתי שונה. נדמה כי ביהדות המושג פשוט יותר, אך יש בו רמות ועוצמות שונות. גיימס כותב בספרו "החוויה הדתית לסוגיה" כי תשובה היא תהליך הדרגתי או פתאומי שבה "האני הנחות", שדה ההכרה הרגיל, מגיע לאחדות פנימית עם אני נעלה (תת מודע) שבעקבותיה נולדת מטרה אחת גבוהה המבטלת את כל היתר¹. לפיו, התעלותו של אותו זרע קדום (שדות תודעה לא מוכרים) הוא שנתפש לדעתו על ידי תיאולוגים כחסד עליון או כרוח אלוהים. ברוב המקרים מתוארת תשובה כגילוי של אמת גבוהה יותר או כהתחברות אל זרם קיומי נכון יותר. בספרו "חובות הלבבות" מנה בחיי אבן פקודא, בן ספרד המוסלמית של המאה ה-11 לסה"נ, סיבות שונות לתשובה: כוח הכרת האדם את אלוהים, חרון אלוהים על חוטא ולמידה מעונש המוטל על הזולת. גילאל א-דין רומי, מיסטיקן צופי מאנטוליה שבאסיה הקטנה, בן המאה ה-13 לסה"נ, תיאר את התשובה כתהליך שבו מתחוויר לאדם שהוא מחמיץ את אלוהיו. מתוך תחושת החמצה זו הוא פונה לדרך מתמשכת של גילוי והתקשרות, דרך שבסופה נוצרת זהות גדולה בין האדם לאל. לפי רבי יונה גירונדי מטולדו שבספרד, שהיה בן זמנו של גילאל א-דין רומי, התשובה היא מהפך כולל של האישיות ומכאן גם של חיי המעשה בעולם.

רבים מהתיאולוגים עוסקים בשאלה האם התשובה הינה פרי רצונו ובחירתו של אדם או שמא היא מעשה חסד אלוהי. כן נשאלת השאלה מהי מידת מעורבותו של האל בתהליך? האם תהליך תשובה הוא חד כיווני ומתבטא בעלייתו של אדם אל מקום מושבו הרם של האל, או שמא במקביל לעלייתו של האדם לעבר האל ישנה תנועה מכיוון האלוהות מטה אל עבר החוזר בתשובה? בעוד גיימס נוקט בגישה חילונית, המרחיבה את תחומי "האני" אל אותם מחוזות שעשויים להיראות מבחינה דתית ניצוצות אלוהיים, התייחסות התיאולוגים לנושא בדרך כלל שונה ומתארת יחסי גומלין בין הפרט לבין אלוהות שהיא חיצונית וגדולה ממנו. אצל חז"ל מופיע המאמר שלחוטא עצמו אין תקנה וכי רק הקב"ה מצליח לחלצו, כלומר מוצגת כאן גישה לפיה האל בחסדו לא רק מאפשר תשובה אלא אף מחולל אותה עבור האדם. במקומות אחרים מונים חז"ל את מניעיו של אדם לחזור בתשובה הם יראה, אהבה וייסורים וגם אותם ניתן כמובן לפרש כמתעוררים מכוחה

¹ ראה גיימס, עמודים 125-126.

של חמלה אלוהית. לימים צמצם הרמב"ם את מניעיו של אדם לחזור בתשובה לאהבה בלבד. בגישתו יש משום דמיון רב לתפישתם של מיסטיקנים צופיים. גילאל א-דין רומי קרא לכל לחזור בתשובה בטענה כי "דלתות האל תמיד פתוחות". לדברים אלו קיים הד קדום הרבה יותר ביהדות. כבר רבי עקיבא טען כי ללא המים הטהורים הזורמים כל העת מהאל, לא יכלה התשובה להתקיים. לעומת זאת הנביא ירמיהו פנה בדרישה כפולה, הן לעם והן לאלוהים, לחזור בתשובה ומציג בכך במרומז תפישה לפיה לאל ולאדם ישנה אחריות משותפת בתהליך (ירמיהו פרקים ב-ג). אל-גזאלי, שחי במסופוטמיה במאה ה-12 לסה"נ, טען כי הנטייה לעשות רע מולדת באדם אולם יש לדעתו דרך להשתחרר ממנה והיא מתאפשרת הודות לחסדו של האל. הרמב"ם בפרק השביעי של ספרו "הלכות תשובה" גורס כי התשובה היא היפוך של הנפש, אך לא של האל הקבוע במקומו. לפי רבי קורדוברו, בן תור הזהב של צפת, ניתן להתחבר אל ספירת הבינה האלוהית דרך תשובה. לפיו עשיית התשובה מביאה לירידת אור הבינה על האדם המחזיק בכוונה פנימית קבועה – כלומר בעזרת מעלות מסוימות האדם יכול לחולל שינוי באלוהות. לעומת זאת בספר "אור לשמיים" גורס רבי מאיר מאפטא (אמצא המאה ה-19) כי "אור התשובה דופקת תמיד על בני האדם". כלומר, לדידו, קיים זרם אלוהי קבוע שניתן להתחבר אליו וניתן גם שלא. בהנחה שקיימת תנועה אלוהית כזו, נסוב דיון שלם על טיבה. האם היא פרי חסד שמימי או שמא תנועתו של האל כפופה לדבקותו החוזרת של אדם בדרך הישר וכי הדבר הוא בגדר בלתי נמנע? באסלאם מקובל בדרך כלל לראות את התנועה כדו כיוונית; של האדם כלפי האל ושל האל כלפי האדם.

דיונים ממושכים נסובים סביב השאלה האם התשובה נקודתית או שמא היא תהליך מתמשך? באסלאם נתפשת התשובה כתהליך בלתי פוסק, שחוזר ונשנה על עצמו. כבר בסורת אל-פאתחה, הסורה הפותחת את הקוראן מוצגת התשובה כדרך ומעצם היותה כזו, גם כבעלת רצף, המשכיות והתפתחות, כזו שלאורכה תחנות (מאקמאת), צמתים ובחירות. קיומה של הדרך בא לידי ביטוי בפסוק השישי של סורת אל-פאתחה "נחננו באורח מיישרים". המתווה את הדרך הישרה למאמין המוסלמי הוא מוחמד, שליח האל שבעקבותיו, כדוגמא ומופת, מעין מודל לחיקוי, על המאמין המוסלמי לפנות. נראה כי בהכללה ניתן לומר כי במרוצת ההיסטוריה אנשי ההלכה התעניינו ומתעניינים יותר בטיבה ובמשמעויותיה של התשובה הנקודתית, המתרחשת בפתאומיות מאשר בתשובה כדרך המעלה אל מצבים תודעתיים גבוהים יותר המעסיקה מיסטיקנים ופייטינים (כדוגמת גילאל א-דין רומי ורבים נוספים). בהקשר לכך יש לשאול עד כמה נפוצה התשובה הפתאומית, המתרחשת באחת. הן מתוך החומרים שליקטתי והן מתוך מחקריו של גיימס נראה כי התשובה שביטויה פתאומיים, או תשובה שנעשית כתגובה מיידית על מעשה מסוים הנתפש שגוי ובעקבותיו חרטה, נדירה למדי. אציע שהעיסוק התיאולוגי בה הוא רחב הן מפאת הקסם שיש במופע זה כלפי חוץ והן בשל הקלות היחסית שבה ניתן להצביע על שלבי התהליך. כשמדובר בתהליך הדרגתי, שרובו מתרחש בלבו של אדם קשה הרבה יותר, ואולי כלל בלתי אפשרית, בחינתו במושגים הלכתיים. ביהדות ישנן חילוקי דעות לגבי טיבה של התשובה. למשל; בניגוד לרבי יונה גירונדי, שטען התשובה היא תהליך ממושך רב שלבים, גרס הרמב"ם כי אין שלבים כאלו. בדעתו של רבי גירונדי, מחזיק גם האדמו"ר מביילא.

מתוך הבנה כי התשובה חלה במובנים רבים על הנפש, אותם מחוזות פנימיים שבהיותנו נעדרים את היכולת לבחון כליות ולב אינם נגישים לנו, ולא על העשייה החיצונית, הקשו הוגי הדעות במרוצת הדורות ושאלו האם תשובה היא מצווה או לאו ומהם החובות החלים לגביה? עם מיסוד הכנסייה הנוצרית (תהליך הדרגתי שחל בין המאות 5-7 לסה"נ), התפתחה מערכת מוכרת של

פניטציה קאנונית, לפיה נקבעו דרכים שונות ומשכי זמן שונים שנועדו לאפשר לחוטא לכפר על חטאים שונים (צומות, תפילות, עבודה למען הקהילה, עלייה לרגל ועוד). בהקשר לכך יש לציין כי גם אצל חז"ל התפתחה אבחנה בין חומרת חטאים שונים שהיא נוקשה ומובהקת הרבה יותר מאשר אבחנה בין חשיבותן של מצוות שונות. את התקנון הנוצרי מקובל ליחס לבזיליוס מהעיר קיסרי שבקפדוקיה (מאה 4 לסה"נ). כך הוגדרו חטאים קטנים לעומת חטאים גדולים (רצח, ניאוף עבודת אלילים, המקבילים למצוות ייהרג ובל יעבור ביהדות). בהמשך ליצירת קאנון נוצרי הנוגע לתשובה התאפשר לכנסייה להיות האחראית הבלעדית לתהליך התשובה של אדם וכך, לאחר תקופה ממושכת שבה התפתחה התשובה כאורח חיים שלם, שבה התפישה הקאנונית וצברה תאוצה. מעניין לציין כי בקרב חסידות אשכנז, ששגשה בעמק הריין במאות 12-13 לסה"נ, נקבע כי אם אדם נהנה מעבירה, עליו להתענות בגינה באותו אופן, זאת בהתאם לתפישה הקדומה של 'מידה כנגד מידה'. בעזרת חישובים גימטריים נקבעו צומות לכל עבירה (דבר שהיה מקובל גם בצפת בימיו של הארי"י). בכנסייה הגיעו הדברים לידי כך שבמהלך המאות 15-16 לסה"נ רווח ביותר מנהג רכישת שטרות מחילה (אינדולגנציות) מהכנסייה בתמורה לכפרה מלאה על כל החטאים. כנגד רעיון זה יצא במאה ה-16 מרטין לותר. לותר שב והציג את התשובה כמעשה חסד שמימי שמקורו באל שאינו קשור בשום פנים ואופן לממסד הכנסייתי. לתפישתו, האל טהור באופן מוחלט והאדם חוטא לעד. ביטוי החסד האלוהי כלפי האדם התבטא לדעתו באמונה הניצתת בלב אדם ומכאן בדרך כלל שהתשובה היא תהליך פתאומי (בדומה לסיפורו של אלפונס רטיסבוך²). בניגוד לתני"ך, שבו נעדר מושג התשובה כלל, בקוראן מושג התשובה (תוובה) רווח למדי ומתייחס לעשייה גרידא, דבר שמעולם לא היה קיים במקורות היהודים הקדומים. באסלאם מתוארת לא אחת התשובה כשלב בהתעוררות ממצב הקרוי ר'פלה, 'שינה' או 'הסחת דעת'. התשובה מוגדרת כתחנה הראשונה במסכת ההתעוררות. בטקסטים צופיים רבים מתוארת נחיצותה של בעיטה מעוררת שבלעדיה התהליך כולו כלל לא יכול להתרחש. תוצאותיה של בעיטה זו דומות אולי לאור הפנימי המבליח בעדויות המובאות בספרו של גיימס. לצד ההמתנה הסבילה להתעוררות, סוג של עשייה בפני עצמה, ישנן באסלאם המלצות קונקרטיביות לגבי אורח חיים פעיל, שעשוי לסייע להתעוררות – הקפדה על מצוות וחוקי הדת, עלייה לרגל ועוד.

החל מתקופת חז"ל מוגדרת התשובה גם ביהדות. ישנם תיאורים רבים המציגים את התשובה כסוג חדש של טהרה השונה מהטהרה הטקסית. בפרק א' של "הלכות תשובה" הגדיר הרמב"ם את התשובה כמצוות 'עשה' והתכוון בדבריו בעיקר לוידוי. בהמשך דבריו (פרקים ב-ג) מצוין על ידו כי תשובה אינה שלמה ללא תהליך פנימי עליו הוא מרמז בטענה כי חובה על אדם להחליט החלטה נחושה להימנע מחזרה על חטא וכי הוידוי הוא חיצוני בלבד ואמינותו מוטלת בספק. עוד עשה הרמב"ם הפרדה מעניינת בין חטא שנעשה כלפי אלוהים, עליו די בוידוי לבין חטא שנעשה כלפי אדם אחר, המצריך תהליך מורכב יותר לשם כפרה. לוידוי נודעה חשיבות גדולה בעולם הנצרות, שם הפך ברבות הזמן לאחד משבעת הסקרמנטים ואליה נלוו לעתים פעולות שונות.

דיונים רבים נסובים סביב השאלה האם חזרה בתשובה מציבה את החוזר בתשובה במצב הקודם לחטאו או שמה, למרות התיקון מקומו בכל זאת שונה? על פי פאולוס (שאול התרסי), הוידויים של אוגוסטינוס והמכתבים של אנטוניוס התשובה נתפשת כלידה מחדש. באסלאם נתפש אדם כחוזר בתשובה הראשון וכסמל ארכיטיפי לכל יתר החוזרים בתשובה. אם החזרה בתשובה

² ראה גיימס, עמודים 147-148.

משולה ללידה מחדש ולחזרה אל המצב שקדם לחטא, נשאלת השאלה מדוע לא הוחזר אדם ראשון לגן עדן? ביהדות מקובל לומר כי בעלי תשובה ניצבים במקום גבוה מזה שצדיקים גמורים ניצבים בו, אך באותה נשימה נשאלת השאלה מיהו צדיק גמור והאם כלל ישנם כאלו? עד כמה תשובה היא פנימית ובאיזו מידה צריכים ביטויה להיות חיזוניים היא סוגיה סבוכה נוספת הקשורה באופן ישיר אל השאלה האם תשובה היא מצווה או לא, שכן מי יכול לאכוף אותה ולפקח עליה? בימי חז"ל עיקרו של העיסוק בתשובה נסב אודות האופנים השונים לבצעה. למעט רמזים ספורים כמעט ולא נמצא בספרות חז"ל שיח פסיכולוגי. מהפך גדול ביחס לתשובה מתחולל בימי הביניים. הרמב"ם, למשל, כתב על מהפך אישיותי. הוא העיד על עצמו כי איננו אותו האיש אשר ביצע את החטא. לפי אנטוניוס, המוגדר לא אחת כראשון הנזירים הנוצריים (חי במצריים במאה השנייה לסה"נ), השלב הראשון בתרגול תשובה הוא מאמץ גופני וסבל. לדעתו, בעזרת הגוף מטוהרת גם הנפש. למהלך הפסיכולוגי מוכרח להיות לדעתו גם רקע גופני. במאה ה-7 לסה"נ נוצר סולם של תרגולים רוחניים (עם השלכות גופניות) שנועדו להביא לשלמות. "הסולם של העלייה האלוהית" שחובר על ידי יוהאנס כלימכוס הוא חיבור מעשי. התשובה מוגדרת בו כשלב החמישי, בהיותה מטהרת את חמשת החושים, ובדומה לתפישת ההתעוררות מהרפילה המוסלמית, היא מוצגת כתנאי הכרחי להתקדמות. גם כלימכוס מדגיש כי התשובה היא דרך חיים ולא מעשה חד פעמי.

באסלאם, הגם שבמושג התשובה מקופלת אינהרנטית עשייה, אין כל הגדרה ברורה שלה, למעט וידוי, המופיע בחלק מהמקורות. במרוצת הזמן, והחל מימי הביניים התפתחה באסלאם אבחנה ברורה בין חובות האיברים – מעשים הנראים לעין לבין חובות הלב, שהם עניינים נפשיים. תהליך זה בא לידי ביטוי גם בספרו של בחיי "חובות הלבבות", השואב ממקורות מוסלמים. בספרו ניתן דגש על מצוות אינטלקטואליות, מוסריות ואחרות שהן יותר מאשר מצוות דתיות מוכרות, חובותיו של אדם כלפי עצמו. מתוך הצגתן של המצוות הללו עולה השאלה האם תשובה היא דבר שעושים או שמא היא הלך רוח שאדם מקבל על עצמו? שאלות דומות נשאלות גם על ידי חכמי דת מוסלמים בני דורו.

דיון נרחב סב סביב השאלה האם על ידי תשובה יכול אדם להגיע לאחדות עם האל או רק למדרגה גבוהה של קרבה אליו? מהי מטרת התשובה - גאולת הפרט או חלק מתהליך כולל יותר? בתקופת יוון ובתקופה ההלניסטית לא הייתה שאיפה לעלות ולהתקרב אל האל, אלא רק לחזות בו, כיוון שלא היה קיים כלל רעיון שלמות. בנצרות הלכה תפישת השלמות והתפתחה. לפיה, מגיע אדם לקרבה אדירה אל האל, אך לאו דווקא לאחדות עימו. בהדרגה התפתחה גם ביהדות התפישת לפיה התשובה היא חלק מתהליך קוסמי לתיקון עולמות ולהשבת הסדר. המימד הלאומי שברעיון התשובה הכולל את תשובת העם לעצמו, לאלוהיו ולארצו מופיע באופן גולמי כבר בספר דברים (פרק ד', פסוקים 27-31) ובצורה מוגמרת יותר אצל המהר"ל מפראג וכן בכתבי הרב קוק. במקורות רבים מוצגת לצד האחריות האישית גם אחריות לאומית לעשיית הטוב וחזרה בתשובה. במרוצת ההיסטוריה מתוארת לא אחת היכחדותו של עם כעונש על שעשה את הרע. דוגמאות לכך אלו עמלק המצווה במלחמת חורמה (ספר דברים, פרק כ"ה, פסוק 17) וכן על פי הקוראן העמים הג'אהלים ע'אד ות'מוד (ראה למשל סורת ההצהרה, פסוק 70). מקור בו ניתן דגש רב על התשובה כמנגנון תיקון חברתי הוא "הרועה של הרמס", טקסט נוצרי אנונימי שחובר במצריים, ככל הנראה במרוצת המאה השנייה לסה"נ ובו תפישת נוקשה ומחמירה במיוחד לגבי חטא ואפשרויות תיקונו. לפי ג'לאל א-דין רומי בין האל לחוזר בתשובה קיימת מערכת יחסים של שיקוע הדדי

שלפיו משפיע האל על המאמין אך במובנים רבים גם המאמין משפיע על האל. גישתו דומה במשהו לגישתו של גיימס, לפיה הכוחות כולם שוכנים בתוך האדם. על התלות ההדדית שהכוח המניע אותה הוא אהבה מדבר גם אבן אל-ערבי. מושג התשובה אצל המהר"ל מפראג הוא אקוסמי, שפירושו ביטול העצמיות המביא לכדי התאחדות עם האל.

העובדה שאפיק תשובה קיים בפני האדם הציפה על פני השטח בעיה פילוסופית, תיאולוגית וחברתית נוספת – שאלת הטעם בתשובה. שכן אם אדם יכול לחטוא ולאחר מכן לכפר על מעשיו, הרי שהן חומרת החטא והן כנות הכפרה מתבטלים. בעניין זה טענו השבתאים בהתרסה "נחטא ונשוב בנו ונביא גאולה לעולם". נראה כי דבריהם מעלים את תהליך התשובה כולו לכדי אבסורד ומעלים את השאלה האם יש לערוך תשובה מתשובה, סוגיה שבה מתחבטים אנשי דת והלכה שונים. לפי "הרועה של הרמס" ישנה רק הזדמנות אחת לחזור בתשובה ולהיטהר מחטא – מעמד הטבילה. על פי תפישה זו מובן שהחוטאים שוב לאחר שכבר הוטבלו נותרים חוטאים מבלי שתהיה להם איזושהי תקנה. דברים אלו מעלים קושי אדיר באשר לקיומה של קהילה ובנטיעתה של תקווה כלשהי בקרב מאמיניה. על גישה מחמירה זו עמד כבר טרטיליאנוס שבראשית המאה השלישית לסה"נ קבע את המושג פניטציה סקונדה, כלומר תשובה שנייה ובמקביל הוציא את כתבי "הרועה של הרמס", בהם דבק קודם לכן, אל מחוץ לקאנון הנוצרי. האפשרות שפתח טרטיליאנוס לשוב ולכפר על חטא משיבה במובנים רבים את הקושי שהוצג בחיבור "הרועה של הרמס" ואולי אף גרם לגישתו המחמיר; כמה פעמים יכול אדם לחטוא ולשוב ולכפר על חטאיו?

גם הדיון בערכה של התשובה עולה לא אחת. האם חוטא שחזר בו מחטאו ושב לדרך הישר נמצא בדרגת מעלה גבוהה מזה שלא חטא כלל או שמא לעד ידבק בו משהו מהחטא? בהקשר זה נשאלת בשנית מהו טיבה של התשובה. האם הכוונה היא בחזרה מוחלטת מחטא, הכוללת שכחה, כלומר את עצם קיומו של החטא שנעשה או שמא מדובר דווקא בזיכרון קבוע ורציף של החטא ודווקא מתוך זיכרון זה קיומה של הימנעות נחושה ומודעת מעשייתו שנית? בקרב חסידות אשכנז לא די היה בזיכרון החטא שנעשה. בנוסף לכך היה נהוג לזמן מקרים בהם יוכל אדם להוכיח לעצמו שהוא נמנע מאותה עבירה שבה נפל בעבר.

נשאלת כמובן השאלה מיהו היוזם והמוביל את תהליך התשובה – האל או האדם? בהנחה שהאל הוא היוזם נשאלת השאלה היכול אדם להתנגד לתהליך התשובה או שהוא כל כולו הופך משועבד לו מכוחו של בורא עולם? ואם אדם מכוון לחלוטין על ידי אלוהיו מה פשר מעלתו כחוזר בתשובה? שאלה נוספת נסובה על טיב האמת שמתגלה לחוזר בתשובה. האם אחת היא או שמא איש איש והאמת שלו ועד כמה תהליך התשובה תלוי הקשרים חיצוניים; חברתיים, תרבותיים ואחרים.

נראה כי בשנים האחרונות הזרם בו ישראלים צעירים המטיילים בהודו עובר תהליך המוגדר על ידם כחזרה בתשובה הולך ומתגבר. מספר החוזרים בתשובה במהלך או בעקבות מסע בהודו, ובמקביל לו היקף הפעילות של מוסדות יהודיים שונים העוסקים בהחזרה בתשובה בהודו, מעידים על כך שמדובר בתופעה חברתית רחבת היקף החורגת בהרבה ממקרה אישי כזה או אחר. כמה טעמים הנחוני לכתוב על "המסע בהודו כמעורר חזרה בתשובה" כעבודה מסכמת לקורס שכותרתו "התשובה". הראשון שבהם הוא חסרון קולם של בעלי התשובה עצמם. במהלך הקורס קראנו כתבים רבים העוסקים בתשובה בשלוש הדתות המכונות 'מונותיאיסטיות', אולם נדמה כי כמעט כולם נכתבו מתוך הסתכלות חיצונית ומבלי שקולו של החוזר בתשובה עצמו יושמע ממקור ראשון.

את הטעם השני למעשה כבר הזכרתי והוא – שהמסע בהודו כמעורר חזרה בתשובה הופך לתופעה של ממש בקרב צעירים ישראלים רבים. ברור לחלוטין כי סיפורי החזרה בתשובה הם אישיים כולם, ובכל זאת אני משער כי ניתן לבחון אותם לאור אמות מידה חברתיות ותרבותיות החורגות מתחומו של הפרט. די בהיותה של החברה הישראלית 'מאפשרת' מסע ממושך להודו כדי להדגיש את המכלול החברתי המשפיע הגדול מאופיו של הפרט. אוסיף ואציין כי הגם שנערכו מחקרים שונים הנוגעים לתופעת התרמילאות הישראלית בהודו במובן הרחב, נושא החזרה בתשובה במהלך מסע בתת היבשת טרם נחקר.

הטעם השלישי שסייע לי בבחירת נושא העבודה הוא תחום העניין האישי שלי והקשר שלי להודו. מטרתה של עבודה זו היא לנסות ולעמוד, לפחות באופן ראשוני, על הקשר שבין המסע בהודו לבין החזרה בתשובה. כלומר לנסות ולברר מהם המניעים הגורמים לישראלים חילוניים בהודו, ובפרט לצעירים לאחר שירות צבאי המטיילים בהודו להתעניין בדת היהודית, להתקרב אליה ובסופו של דבר לקבל עליהם עול תורה ומצוות ולשוב ארצה כשכיפה לראשם.

בהקשר זה האחרון, חשוב לי לציין כי בעבודה זו לא אעסוק בניסיון לברר ולהגדיר מיהו החוזר בתשובה, הגם שמתוך תהליך איסוף החומרים לעבודה זו עלה כי מונח זה כשלעצמו, כמו גם מושגים כגון 'דתי', 'חילוני' ומאמין, דורש בירור מעמיק ואולי גם הגדרה מיוחדת³. נקודת המוצא ששימשה אותי במהלך העבודה היא כי כל אדם שקיבל על עצמו עול תורה ומצוות, גם אם לא במלואן, ומגדיר עצמו כאדם דתי שחזר בתשובה – נתפש בעיני כזה.

העבודה כולה מסתמכת על ראיונות שנערכו עם חוזרים בתשובה. כדי לצמצם את נושא העבודה בחרתי לראיין גברים בלבד, שעברו את תהליך החזרה בתשובה תוך כדי מסע להודו שנערך בסמוך למועד שחרורם מהשירות הצבאי או בזיקה לאותו מסע. מטעמי פרטיות בחרתי לציין בעבודה רק את שמם הפרטי של המראיינים, את גילם וכן את מקום הראיון ומועדו. יתר פרטיהם האישיים שמורים עמי.

הראיונות שבחרתי להכניס לעבודה נערכו עם מתראיינים מגוונים ושונים מבחינת הרקע הדתי שלהם, מבחינת מקום מגוריהם בארץ ומבחינת הקשר שלהם לארגונים יהודיים שונים בהודו והשתייכותם הדתית לפלג כזה או אחר. בנוסף למקרי חזרה בתשובה של יהודיים שהגדירו עצמם חילונים קודם נסיעתם להודו, הבאתי מקרים של אנשים שהגדירו עצמם כמסורתיים ובעקבות המסע להודו הפכו לדתיים, חילונים שמתייחסים אל הדת היהודית ככלי נוסף המסייע בידם כחלק ממסע של חזרה בתשובה שלהם אל עצמם, דתיים שחזרו בשאלה, טסו להודו כחילונים או כ"לא דתיים" וישבו כשומרי תורה ומצוות וגם דתיים שטסו להודו, התחזקו באמונתם ושינו את השתייכותם הדתית (מדתי לאומי לחסיד) וכן – כמסורתיים מחפשי דרך שטסו להודו ככאלו וכך גם שבו לישראל, כשבידיהם תשובות או תשובות חלקיות ולא פחות מכך סימני שאלה. באופן זה אנסה להציג את הסרגל כולו – זה שמשתרע ונמתח בין דתי לחילוני וזאת במקביל ותוך התייחסות לסרגל שמירת המסורת, על שני קצותיו ועל כל גווני הביניים שבו.

את סיכומי הראיונות, שהם למעשה חומר הגלם לעבודה כולה, הבאתי כנספחים בסופה. הראיונות מובאים מוקלדים, נאמנים לאופן שסוכם בכתב במהלך הראיונות עצמם. חשוב לי

³ אציין כי בתקופה הקדומה ובימי הביניים מושג התשובה ביהדות הוא חמקמק. לא ברור האם מדובר בריטואל או במצווה. לא כך הם הדברים לגבי התשובה באיסלאם, שבו המילים הנוגעות לתשובה מתייחסות אך ורק לעשייה. העשייה באה לידי ביטוי באופן דו כיווני; של האדם כלפי האל ושל האל כלפי האדם.

להדגיש כי הגם שהשיחות לא הוקלטו ותומללו, הן נכתבו נאמנות למקור, הן בתוכן והן בלשון, תוך שינויים מינוריים שנועדו לגשר על הפער שבין שיחת פנים אל פנים לקריאה מן הכתוב. ברוב המקרים, אלא אם כן לא נסתייע הדבר, נשלחה גרסת סיכום הראיון אל המרואיין וזה אישר אותה ולעיתים ביקש להוסיף הערה או הדגשה.

בהמשך העבודה אעסוק בניסיון לברר מהם רגעי ההתעוררות של החוזרים בתשובה אותם ראייתי, באופן תפישתם את האל, באירועים משמעותיים שמשמשים בעיניהם תחנות משמעותיות בתהליך החזרה בתשובה ומהות התרגול עצמו. כן אערוך ניסיון להתחקות אחר ספרות ששימשה את החוזרים בתשובה בעודם נמצאים בהודו, טרם חזרתם ארצה. לבסוף, אנסה להצביע על קווים מנחים משותפים בסיפורים האישיים שנפרשים בעבודה זו.

בבניית ראשי הפרקים לעבודה וכקווים מנחים בשאלותיי אל המרואיינים סייעו לי חומרי הגלם שאותם הכרתי בקורס. את החלוקה שעשיתי בראשי הפרקים עשיתי על ידי מעין ראורגניזציה של החומרים אותם קראתי. עד כמה שניתן הדבר, ניסיתי ליצור הקבלה בראשי הפרקים של עבודתי לתפישות המסורתיות של תהליכי החזרה בתשובה, זאת בהתייחס לרגע ההתעוררות על סיבותיו השונות, תפישה מסוימת, משתנה, את האל ואת העולם על המציאות הסובבת, בחינתו של התהליך, כלומר דרך החזרה בתשובה, החשיבות שיש לדמויות מפתח בעלות נופך מיתי וגם דמויות קונקרטריות עימן נפגש האדם ולספרות תשובה מוכרת ומקובלת. כן קיימת התייחסות של חלק מהמרואיינים אל האחריות החברתית, אף הלאומית המוטלת עליהם. במובנים רבים עוסקת העבודה ברבות מהסוגיות שהועלו בקורס ותוארו בהקדמה בקצרה. מעניין לדעתי לגלות במהלכה כי צדדים רבים בתהליך החזרה בתשובה, לפחות זה המתרחש בימינו, חסרי התייחסות מקיפה ואולי אף נעדרים בספרות התשובה המקובלת. בשיחותיי עם המרואיינים וכן בניתוח החומרים שאספתי ישנה התייחסות לאספקטים נורמטיביים, טרנספורמטיביים וליתורגיים, הן אישיים והן חברתיים וזאת בתוך מסגרת מוגדרת של זמן, המוגדר על ידי שלב החיים בו הם נמצאים ומקום – בטיול שאחרי צבא בהודו. התייחסות זו חורגת מענייניו של הקורס וחובקת אספקטים רבים שבהם לא נגע הקורס ושהם אני מנסה לערוך בירור, ליצור מיקוד ואף לחדש.

אציין כי עבורי, וזאת ללא כל קשר אל התוצר המוגמר, עצם העיסוק בנושא שבחרתי והניסיון להתחקות אחר מרואיינים וחומרים כתובים בנושא היה מרתק והוביל אותי אל מקומות שלא הכרתי קודם ולמפגשים לא צפויים. כך למשל עשיתי שבת בצפת, השתתפתי כמאזין בהרצאות שנועדו להחזיר בתשובה או לקהל שכבר חזר בתשובה ב"בית היהודי" בתל אביב, פקדתי בתי מדרש בירושלים, שוחחתי עם מחזירים בתשובה, ביקרתי בבתיים של חסידי ברסלב בצפת ובסביבתה, זכיתי בברכות רבות והובטח לי שאני בדרך הנכונה. כן קיבלתי ספרים רבים וגם מדבקות הנושאות צירופי מילים קדושים או משדרות אופטימיות ולא אחת גם זכיתי לתואר "צדיק". כל אלו קרבו אותי אל המושג "תשובה" ברמה חווייתית ואישית יותר, שאותה אני נוטה לחפש בכל עיסוקי.

לסיום – ברצוני להודות מעומק לבי למרואיינים שניאותו להיפגש עמי, להקדיש מזמנם לשיחה ולשתף אותי ברזי ליבם ובעניינים שלא תמיד היה להם קל לדבר עליהם. במקום זה אבקש לאחל לכל אחד ואחד מהם, מעומק לבי, ברכה והצלחה בהמשך דרכם. אמן.

יותם יעקבסון

א. למה נוסעים להודו?

נראה כי יש טעם ראשוני בבירור סיבת המסע להודו מכיוון שמסע זה, המתרחש על פני אדמה רחוקה, הוא הקרקע המשמשת ככר נביטה פורה לתהליכי החזרה בתשובה. בספר מ"הודו ועד כאן" נערך לראשונה ניסיון לכנס את הגותם של חוקרים שונים בנוגע לסוד קסמה של הודו בעיני המטייל היהודי – ישראלי. אלחנן ניר, עורך הספר, מציע שרוב התרמילאים הישראליים המגיעים להודו, עושים זאת לשם פריקת עול שלצידה גילויי עניין וצורך בחיפוש אישי לאחר השירות הצבאי. אל דעתו מצטרפת גם דריה מעוז⁴. ניר אף מוסיף ומציין כי בעיני התייר הישראלי המטייל בהודו נדמה שאין שם, בהודו, מרוץ אחרי החומר⁵, דבר המעורר ממילא את תחושת העיסוק ברוחניות. הוגי דעות רבים מדגישים את הזמינות הרבה של רעיונות דתיים ואמונות דתיות בהודו⁶, הרי על כל צעד ושעל ניתן לראות מקדש פעיל וטקס דתי כזה או אחר ורוב המפגשים עם המקומיים כרוכים באזכור האלים, האזנה לסיפוריהם או צפייה ונוכחות בעת עריכת טקסים. בהודו, השימוש בסמלים הלקוחים מעולמם של האלים, שנועדים להביא את ברכתם, הוא יומיומי ותכוף. בעיניים יהודיות פקוחות מתארים כמה מהוגי הדעות שדבריהם מובאים בספר, את ההשתאות הפשוטה של המאמין ההודי מול האלוהים. השתאות הבאה לידי ביטוי כמעט בכל עת וכמעט בכל מובן. חלקם מציינים כי הגם שמדובר בעיניהם במדרגות תחתונות, בכל זאת בקדושה עסקינן. קדושה מלאת טומאה, אך קדושה ונוכחת שעשויה לעורר בקרב המטייל הישראלי רחשים דתיים של חיפוש וקדושה⁷.

במקביל, מודגשת בפי ההוגים תחושת הראשוניות והזרות בהודו. נראה כי בשל השוני הגדול אליו נחשף המטייל הזר צומחת ומתחזקת תחושת הראשוניות, המחודדת את כל החושים⁸ ובמקביל מתחזקת בו תחושת הזרות. לא אחת המטייל בהודו חווה תחושת זרות גדולה שדווקא היא עשויה לעורר קרבה יתירה אל הקרוב והמוכר⁹, המשמש כמעין מפלט. דורי הנמן מוסיף כי ההיכרות עם הדרך הנלהבת בה נערכים טקסי העבודה הזרה, מעניקה חיות לעבודת האלוהים היהודית¹⁰. הדבר מתרחש על ידי החייאה חושית של פולחן הקרוב במשהו לפולחן בבית המקדש וכן בעצם הנוכחות הרבה שלה ברחוב ההודי.

יש המדגישים כי מקור העוצמה אותו חווים המטיילים בהודו הוא בחלקו תולדה של פולחן קדום המתקיים, בדומה לפולחן היהודי, ברצף משך אלפי שנים¹¹, אך בניגוד לפולחן היהודי מעולם לא ניתק מאדמתו והפך לגולה בארצות רחוקות. בזכות הפלורליזם הבין דתי הרב והמקום הרב אותו תופסת המתירנות החברתית לאפשר לאדם לעסוק בדתו (וזאת חרף הימצאותם של מרכזי הדת הרבים המנסים לא אחת ללכוד ברשתם עוד ועוד מאמינים ותומכים), נדמה כי למפגש של התייר הישראלי עם הדת בהודו ישנו מימד מרפא, נטול פוליטיזציה דתית, הגורמת ללא מעט ישראלים להירתע מכל הקשור לדת בישראל. כתוצאה מכך מתרחש בנפשו של המטייל בהודו תהליך של פתיחות וסקרנות נטולת אידיאולוגיה. על עובדה חשובה זו עומדת מלילה הלנר-אשד. את התהליך

⁴ ראה ניר, עמוד 9, וגם שם, עמודים 113-114.

⁵ ראה שם, עמוד 10.

⁶ ראה שם, עמודים 17, 42, 54, 67.

⁷ ראה שם, עמוד 26.

⁸ ראה שם, עמודים 35-36.

⁹ ראה שם, עמוד 54, 76.

¹⁰ ראה שם, עמוד 86.

¹¹ ראה שם, עמודים 56, 62.

החל אצל רבים היא מכנה "הנמכת רף המבוכה והניכור"¹² ואולי יש מקום לשנות את סדר המלים לניכור ומבוכה.

יוחנן גרינשפון¹³ מדגיש את הצימאון לחיי רוח ואת העיסוק בשאלה "מי אני?" שמטרתו למצוא תשובה. בנוסף, מזכיר גרינשפון את עלויות המחיייה הנמוכות. גרינשפון ממשיך ומציג סכימה לפיה היהודים חיים באופן שבו לא נעשית הפרדה ברורה בין מציאות לבין תודעה מתבוננת ובהמשך לכך – הרחבה של גבולות ה'אני', עד כדי ביטול הגבול הקשיח שבין 'אני' לבין 'אחר'¹⁴.

דורי הנמן מדגיש כי במהלך המסע פותח המטייל את עצמו לתקשורת בין-אישית נטולת תפקידים. תקשורת שאינה בנויה על אינטרסים¹⁵. כתוצאה מכך, מסביר דורי בהמשך דבריו, עובר הפרט טלטלה שנובעת מערעורן של הנחות יסוד שמזדעזעות. נראה כי את הדגש הזה ניתן להרחיב עוד ולציין כי התקשורת במהלך מסע בארץ רחוקה, מראשיתה אינה מושתתת על תפקידים ומבטלת מעיקרה את התוויות המוכרות, כגון מקצוע, מקום מגורים, השכלה ולעיתים גם גיל. התקשורת במהלך טיול חסרה בדרך כלל את כל גיוני הרשמיות הנגזרים מההכרה בקיומן של תוויות אלו ולכן מאפשרת תקשורת מסוג שונה. תקשורת זו עשויה לפתוח אופקים חדשים והזדמנויות שונות, שבדרך כלל אינן רבות בחיי היומיום בארץ, להכיר את הזולת באשר הוא. החיים בישראל, המתווים בתוך ולתוך גבולות ומסגרות נמזגים אל תוך מרחב אינסופי שנוצר בטיול. דריה מעוז מציינת את ההתעניינות, גם אם המוגבלת, ברוחניות המקומית ואת פריקת העול הקשורה לניתוק ראשון מהמשפחה. לפיה, באותה פריקת עול עולה הצורך במנוחה פיסית ובהנאות גשמיות – מעין מרד מוגבל בתחום מוגדל¹⁶. היא גם מסכמת כי הטיול בהודו מחזק את הזהויות הראשוניות – הן האישית, הן היהודית והן הישראלית¹⁷.

רוב החוזרים בתשובה במהלך מסע בהודו מציינים את המסגרת החברתית שאפשרה להם לנסוע להודו כנקודת מוצא ליציאתם למסע, מסגרת שגם אם לא הייתה לחלוטין מאושרת מעצם הנסיעה, לא העלתה שאלות רבות מידי ובוודאי שלא הערימה קשיים. מסגרת שקיבלה את הנסיעה כפשוטה, אולי מתוך הרגל חברתי. שחר מספר: "היה 'מותר' לצאת לטיול. עבדתי חצי שנה, חסכתי כסף ויצאתי לטיול להודו...". הוא ממשיך ומתאר מה הדבר שגרם לו לנסוע: "גם אני נסעתי להודו מתוך לחץ החברה. אמרתי 'עזבו אותי לשנייה'. ואומרים חז"ל "מתוך שלא לשמו, בא לשמה"¹⁸. בדומה לשחר, גם מרואיינים רבים נוספים מדגישים את העומס שהיו נתונים לו בארץ שממנו ביקשו להשתחרר ולהתאווורר במסגרת המקובל והמותר. שי מספר: "נסעתי בעקבות שירות צבאי עמוס. רציתי לצאת ולטייל"¹⁹. הם ממשיכים ומתארים את עלות המחיייה הזולה המאפשרת חופש רב. שי מספר: "בהודו הדבר התאפשר מהבחינה הכלכלית" או כפי שמעיד נדב: "כמטייל בהודו אין לך טרדות פרנסה – כבר הסרת מעליך חמישים אחוז מהעול הגשמי"²⁰. נתן מוסיף לדבריו את מימד האתנחתא, המסע כזמן שבו לא צריך להוגיע את הראש

¹² ראה שם, עמוד 59.

¹³ ראה שם, עמוד 61.

¹⁴ ראה שם, עמודים 63-65.

¹⁵ ראה שם, עמוד 82.

¹⁶ ראה שם, עמודים 113-114.

¹⁷ ראה שם, עמוד 125.

¹⁸ ראה נספח ב, עמוד ב.

¹⁹ ראה נספח א, עמוד א.

²⁰ ראה נספח א, עמוד א ונספח ה, עמוד טז.

בקבלת החלטות או לחילופין, לקחת פסק זמן כדי להתלבט באין מפריע: "בהשפעת אחותי הלכתי ללמוד – פסיכומטרי וכל זה. לחץ של משפחה רוסית. בהעדר בגרות נרשמתי למכינה. עשיתי גם קורסי קיץ. רציתי ללמוד רפואה – חלומות כאלו. לא הצלחתי להגיע לציון הנדרש והתלבטתי אם לעשות שוב מבחנים כדי לשפר או ללכת ללמוד פיזיקה, פסיכולוגיה או פילוסופיה. זו הייתה אחת הבעיות שלי – שרציתי ללמוד הכל. הייתי ב"אורות" – הכל הדליק אותי ולא יכולתי להתמקד במשהו מסוים. אז התחלתי לחשוב על טיול של אחרי צבא, עם חבר מהשכונה. הודו הייתה היעד הכי זול ונשמעה כמו הרפתקה. משהו רחוק... באותו רגע, תוך חצי שעה, החלטתי שאני טס. לא הייתי מוכן שיקנו את החופש שלי בכסף. החלטתי לא להנמק כמו כלוא בתאי הסטודנטים"²¹. ששון שב ומדגיש בדבריו את עלויות המחייבה הנמוכות ואת החופש האדיר הנקנה בסכומי כסף לא גדולים: "הדברים שקורים בהודו הם בגלל חוסר הגבולות – אפשר לעשות הכל עם קצת כסף. ילד יכול לעשות מה שהוא רוצה עם כסף, בלי ראש על הכתפיים"²².

הדברים הללו נכונים במידה רבה גם לגבי הטיול בדרום אמריקה, אולם נדמה כי הודו מלכתחילה מושכת אליה, במידה רבה, מטיילים מסוג מסוים, הבוחרים להגיע אליה מתוך התכוונות ראשונית ערטילאית, גם אם חסרת הגדרה מפורשת, לעסוק בבירורים עצמיים. שי מעיד על עצמו כי "שוחחתי עם אנשים שהיו בהודו וגיליתי עניין גדול בתרבות ההודית ובחוויות שהיא מאפשרת. בעיקר שמעתי על הטקסים הדתיים ועל הפשטות הרבה שבמדינה"²³. שחר אומר בעדותו "למה הודו? בהודו יש רוחניות *Out in the open*. שם למדתי שיש אמונה. גם להודים יש תפקיד בבריאה, אבל זה תפקיד שונה. עניי עירי קודמים"²⁴.

אלישי מספר על עלויות המחייבה הנמוכות המאפשרות מסע ממושך, אולם הוא כורך את המשך המסע בחיפוש הפרטי שלו ומתאר את האכזבה שלו מהודו עצמה: "לגבי הודו – קודם כל זה זול. אתה יודע שאתה יכול להיות שם תקופה ארוכה. המקום נתפש בעיני כמקום של רוחניות וחיפוש. באותו זמן זה מה שרציתי. דמיינתי ישיבה באשראמים ובמנזרים, שיחות עם נזירים. לקבל תובנות, לנסות כל מיני דתות. בהודו גיליתי שזה לא ככה. התחושה בחודש הראשון הייתה איפה השינוי? איפה הרוחניות? בהתחלה הסתובבתי – ביקרתי במבצר, ראיתי מפל ושאלתי את עצמי "נו, מה? קיבלת תשובות לשאלות שלך על החיים?". לא, לא קיבלתי"²⁵.

לצד הנוסעים להודו מתוך כוונה לחפש ולמצוא, נראה כי יש לא מעט אנשים שהמפגש עם הודו טופח על פרצופם ומעורר בהם תהליכים עמוקים ואינטנסיביים של תהייה ובחינה. במידה רבה חלקה הראשון של עדותו של ששון, אותו חלק בו הוא מתייחס לנסיעתו הראשונה להודו הוא כזה²⁶. אורי מדגיש את הנסיעה למטרות חיפוש ובתוך כך כורך הסבר לגבי טומאת המקום ואת הלגיטימיות החברתית שבנסיעה להודו: "למה לנסוע? זאת שאלה. אני חושב שזו הייתה החוויה שחיפשתי. אותו בום חווייתי ששאפתי לקבל. הרגשתי שאני צריך להיות שם. מי שחי את הדת והתורה מבין את הטומאה, אבל אדם שרוצה לחיות את הדת אבל חי את העולם החיצון כן צריך את הנסיעה. הנסיעה להודו בחברה שלי לא הייתה מקובלת, אך הייתה לגיטימית"²⁷.

²¹ ראה נספח ו, עמוד יח-יט.

²² ראה נספח י, עמוד מא.

²³ ראה נספח א, עמוד א.

²⁴ ראה נספח ב, עמוד ה.

²⁵ ראה נספח ז, עמוד כז.

²⁶ ראה נספח י, עמודים מ-מא.

²⁷ ראה נספח ח, עמודים לב-לג.

לעומת יתר המרואיינים מספר אלעד, שבדבריו תושמע בת קול ייחודית, שתבוא לידי ביטוי בדברים שיוצגו בהמשך, שילהודו הגעתי כאדם בוגר. לא מיד אחרי צבא. נסעתי בגיל 24 וחצי להודו, בעיקר בשביל טרקים. הודו עצמה הפחידה אותי – כמויות הישראלים ואווירת הסמים הרתיעו אותי. לכן התחלתי את הטיול בנפאל דווקא, כי מהודו עצמה נרתעתי. הגעתי כדי לטייל ולהכיר תרבות²⁸. מבחינתו של אלעד אין להודו עצמה חשיבות יתירה בתהליך שעבר והוא מדגיש דווקא את משמעותו של המסע לבד. "אני לאו דווקא שם את הדגש על הודו. נכון שבהודו עברתי את התהליך. אבל אני חושב שאלו הייתי עכשיו ארבעה חודשים במזרח הרמון לבד או עם חברים, הייתי עובר את אותו תהליך. מדובר בחוויות מנתקות. שמנתקות מהסביבה. "הייתי מגיע לאותו דבר", זו ספקולציה. אני יודע. בטיול לא הייתה לי אבן בוחן קבועה לצידי. הלבד איפשר לי לפעול ללא ביקורת שלילית, כמו שהייתה כשחזרתי הביתה. כשנאמרו סביבי משפטים כמו "נדפק לך השכל", "הלכת לאיבוד", "אתה מבולבל, זה יעבור".... נוצרת בה תחושת זרות גדולה שמחדשת ומחזקת את הקרבה. בהודו היהודי חש כמו גר. תחושת הגרות היא משמעותית²⁹. אלעד מיטיב לתאר את האפשרויות הגלומות במסע לבד ואת החשיבות של ה"לבד" בתהליך הבריור. אל דגש זה, פשר הנסיעה לבד, העובר כחוט השני אצל המרואיינים כולם, אתייחס בהרחבה בסעיף נפרד.

במקרים מסוימים נסעו המטיילים שעברו תהליך של חזרה בתשובה להודו בעקבות דחיפה של חבר. מטרתה של הדחיפה הייתה מפורשת לחלוטין, כפי שמעיד עליה נדב: "נסעתי להודו שנה אחרי שהשתחררתי, בעקבות דחיפה של חבר שחזר בתשובה שם. הוא נתן לי תפילין וטלית ואמר לי "לך להודו!". בהמשך דבריו מדגיש נדב את קיומו של תהליך ממושך רב שלבים ואומר "התהליך שלי התחיל שנתיים קודם, בצבא. אבל בהודו זה נפתח. בהודו קרה הנס. פה ושם קראתי בתורה, לקחתי שיעור אבל במינון נמוך מאד. אורי מעיד על עצמו כי השפיע על בת דודתו שהייתה בתהליכי התפקרות לנסוע להודו כדי שתחזור לדת. הוא גם מציין את הצלחת נסיעתה³⁰. נדב מיטיב לתאר עניין נוסף שקוסם למטיילים בהודו. לפיו "בהודו אין עשייה גופנית, זה לפחות הרושם שלי. אנשים רוחניים יותר – אין חומר להיאחו בו. ישנה אופנה תיירותית לבוז לכל חידוש טכנולוגי. אנשים מחפשים את הפשוט. את המרופט והישן. את ההזוי והבלתי אפשרי. במובנים רבים בזים לטכנולוגיה – התענוג של לעלות לקצה ההר ולמצוא שם באר וצריף. להשיב עטרה ליושנה. ככה מתחיל טיול – מהרגע שנכנסת בשערי בומביי אתה משיל מעליך את תרבות המערב. זה השלב הראשון. לא נראה לי שאפשר להצביע על נקודה. זה יותר תהליך...שם, בתוך היער והעצים, כל ישראלי עשה רושם שהבין קצת את הקדוש ברוך הוא. זה מה שהודו עשתה וגואה – לי בפרט. דרך עזים ותרנגולות וצאן, דרך עשייה פשוטה או כביכול פשוטה – לאפות לחם, להכין סלט, לא הייתה שום בעיה עם הקדוש ברוך הוא במציאות כזו. אתה חיי אידיליה מסוימת בהודו. אין כל טרדות. הכל גן עדן. מה נשאר? תורה"³¹.

ששון מספר כי "החוויה הכי חזקה שהייתה לי בטיול הראשון זה חודש וחצי עם משפחה הודית בהאמפי. לא יכולנו להחליף אף מילה. רק תנועות ידיים והבעות פנים, אבל גרתי אצלם. הם כולם עם חיוך שבא מבפנים, גם כשהם אוכלים אורז לבן ארבע פעמים ביום כי אין להם כסף למשהו אחר. כל הדברים הקטנים – האישה שרוחצת את בעלה, כשהסבא יושב לידי ומפליץ פתאום

²⁸ ראה נספח ג, עמוד ו.

²⁹ ראה שם, עמוד ז.

³⁰ ראה נספח ח, עמוד לג.

³¹ ראה נספח ה, עמוד טז-יז.

וצוחק ואני צוחק איתו. למרות שלא היה להם כלום, הם היו מאושרים, בלי טיפה של תסכול. הבנתי כמה זה נפלא להיות יותר פשוט. הייתי שם בעננים. מי צריך סמים? נפתח לי שם הלב ואני יודע שבמשך השנים, אני הולך ומאבד את הפשטות של הודו. את הקסם הזה"³².
רעיון זה, של פשטות קיומית גדולה וכובשת מוזכר אף הוא על ידי מרואיינים נוספים, ביניהם שי.

ב. סיבות להתעוררות בתשובה בהודו

נראה כי הסיבות לחזרה בתשובה בהודו הן סבוכות ומורכבות. לאור הנאמר בחלק א' של העבודה נראה כי רבות מהן ניתן לכלול תחת מושג חשוב שאעזי להתוותו כאן והוא "זמן בתוך זמן" או "זמן מחוץ לזמן". כוונתי במושג זה היא שהישראלי המטייל בהודו מתנהל במימד זמן הנבדל לחלוטין מהמוכר ומהמקובל בחייו בישראל. בהודו הוא חופשי ממטלות מחייבות כאלו ואחרות, שענייני המדינה השונים – הביטחוניים הכלכליים ואחרים אינם נוגעים לו, אלא במידה והוא נקלע במקרה אל עין הסערה. ולא די בכך – בזכות עלויות המחייה הנמוכות, גם עול הפרנסה אינו קיים ובעזרת סכום כסף לא גדול שהוא מביא איתו מישראל, יכול המטייל הישראלי לחיות (לפרק זמן מוגבל) טוב יותר מרוב שכבות האוכלוסייה המקומית. זמן נפרד זה מתקיים לאחר מספר שנות שירות צבאי מאמץ ותובעני שבמהלכו רבים מהמשרתים היו נטולי זמן חופשי משלהם ולשלהם. אותו "זמן בתוך זמן" עתיד להיות גם נפרד מהתקופה שלאחר המסע, אותו פרק זמן שבו חוזרים המטיילים ארצה וטובעים פעם נוספת במסכת של מחויבויות שנועדת לאפשר להם להתבסס ולהמשיך בחייהם הנורמטיביים. מעצם מצב ביניים זה צומחות ועולות השאלות, גם אם בצורה מודחקת ולא מבוררת כל עיקר "איפה?", "מדוע?" ו"לאן?".

אולם, בדומה לסיבות הראשוניות לצאת להודו נראה כי סיבות אלו חלות באותה מידה גם על הנוסעים לדרום אמריקה, שמביניהם מספר החוזרים בתשובה קטן הרבה יותר. נראה כי הגם שהוא נותר חמקמק וקשה להגדרה, ישנו אלמנט מכונן כלשהו במפגש של המטייל הישראלי עם תת-היבשת. למרות שכמה מהמרואיינים הדגישו כי להודו עצמה אין כל משמעות בעיניו, אלא יותר מכל לזמן ולחויית ה'לבד', אעזי להציע כי יש משהו במפגש עם הודו שמחולל טלטלה גדולה. אגבה את דבריי בעמדתם של אותם חוזרים בתשובה המעידים כי להודו יש ניחוח מיוחד המאפשר את קיומו של התהליך, וזאת בניגוד לאווירה הקיימת במקומות אחרים אותם פוקדים תרמילאים ישראלים באותו גיל ומאותם חתכי אוכלוסייה. נדב מעיד: "משהו בקולקטיב של הודו עשה לי חסד. מה שלא נראה לי שהייתי מקבל בדרום אמריקה"³³

יתכן וזהו הגודש ברחובות הערים, העליבות התהומית וההתפכחות לגבי מושגי עוני ועושר, ייתכן וזוהי האמונה החובקת כל, רבת הפנים והביטויים שדורשת מאדם להתעמת עם עצמו ולברר מיהו ומיהם אלוהיו. אולי זוהי הנוכחות הפולחנית הנמצאת בכל מקום, הסתמכותם של המקומיים על האל, מעשיו וחסדו או קשיי המסע שחלקם נגרמים בשל הקשיים האובייקטיביים שהודו מזמנת לתיירים כמו לתושביה והן בגלל מחסום השפה והתרבות, שקיים חרף היותה של השפה האנגלית נפוצה. כך או אחרת, ברור לחלוטין כי בהודו יש דבר מה מעורר, הגורם לאנשים, גם אם לא לכולם, לשאול שאלות ולעסוק בבירור פנימי וחיצוני. בהקשר לכך יהיה זה כנראה נכון לומר שרבים מהמגיעים להודו עושים זאת מתוך התכוונות ומשיכה מוקדמת, כפי שמעידים רבים

³² ראה נספח י, עמוד מא

³³ ראה נספח ה, עמוד יז.

מהחוזרים בתשובה. כמה וכמה דוגמאות לכך הבאתי בחלק אי של העבודה. אורי מספר שכשנסע לתאילנד לאחר השחרור "פגשתי שם מטיילים ישראלים שדיברו על הודו בעיניים נוצצות. עם ניצוץ. מה גם שגם אני תמיד רציתי לנסוע להודו"³⁴.

נדמה כי תמצית מסוימת ממה שיש להודו להציע למטייל הישראלי ניתן לזקק מתוך דבריו של יוני אליצור, פעיל בעמותת "ערכים" ובארגון "הבית היהודי" בארץ והודו. במהלך שיחת טלפון שבה הזמין אותי לבוא ולהאזין להרצאות שנערכות "בבית היהודי" בתל אביב, אמר לי: "תבוא. יהיה כיף! לפני השיעור כל החברה באים. יושבים על כריות, מנגנים, שרים. זולה כמו בהודו... יש אווירה הודית בסבבה. בשאנטי."

מעניין לציין כי רוב רובם של החוזרים בתשובה, גם אם נסעו להודו מתוך עניין תרבותי עמוק, דבר שאותו ציינו בפירוש בשיחות איתי, לא שיחזרו באוזני כל אירוע משמעותי הנוגע להודו עצמה – לא לנופיה, גם לא לתרבותה ולהגותה ובוודאי שלא ברובד העמוק של התעניינות והבנה. חוויותיהם אירעו בינם לבינם, לעיתים בהקשר לעברם וברוב המקרים בעקבות מפגש עם ישראלי דתי (מטייל/ת ולא אחת פעיל במוסד דתי יהודי כזה או אחר, כגון "הבית היהודי", "בית חב"ד" או "הלב היהודי"). יוצא דופן מבחינה זו הוא סיפורו של ששון³⁵ שעם חזרתו ארצה החל להתעניין וללמוד עניינים שונים הנוגעים לרפואת המזרח, פילוסופיות שונות ותרגולים פסיים. במובנים רבים נוצר אצלי הרושם כאלו הודו, על אף אותם אלמנטים מכווננים וחמקמקים, נותרת כרקע חיוור להתרחשויות הדרמטיות. רקע חיוור ועם זאת קרקע ההתרחשות של תופעה בקנה מידה רחב למדי, רחב דיו על מנת שלא ניתן יהיה להתעלם ממנו.

בחלק זה של העבודה אנסה לנתח את הגורמים לחזרה בתשובה, או ליתר דיוק – אם להכיר בקיומו של תהליך תשובה ממושך ורב שלבים, לנסות ולהתחקות אחר אותו רגע מפנה מרכזי, או אחר נקודת האל-חזור כפי שהיא נתפשת על ידי הנמצאים בתהליך, לפחות עד כמה שהדברים נוגעים לפרק הזמן שבו נכתבה העבודה.

נתן מספר בגילוי לב כי חרף החלטה מוקדמת שהתקבלה בינו לבין החבר עמו טס להודו שלא להתרועע עם ישראלים משהו משך אותו מלכתחילה לבית חב"ד. הוא מגלה "האמת, כבר בניו דלהי, איך שהגענו, הרגליים שלי סחבו אותי לבית חב"ד. התבאסתי. היה סגור והלכנו. בבית חב"ד בקטמנדו הנחתי תפילין שהבאתי איתי מהבית, דבר שבארץ לא הייתי עושה אף פעם. באותם ימים לא היה שום דבר ששמרתי חוץ אולי מאכילת בשר בהמה לא טהורה. תפילין תמיד לקחתי איתי לחו"ל"³⁶.

אורי מספר, ומבלי לבאר מדוע דווקא בהודו הוא נעור, כי חלק חזק מחוויית המסע שלו בהודו הייתה שיח ישראלי-יהודי בנושאי דת ואמונה: "דבר שליווה אותי כל הטיול זה השיח הישראלי בהודו – הדיבור התיאולוגי שלא מצאתי בארץ. אולי רק אחר כך, בצפת, שאליה עברתי כשחזרתי. השיח הזה לא נוגע רק ליהדות, אבל רוב מי שדיברתי איתו היה יהודי בסופו של דבר. החברה שמגיעים לבית חב"ד, השאלות שלהם והשיח שלהם באים מאותו מקום. אפשר גם להגיד שבישיבה כל מי שלומד זה דתיים מגיל אפס ואין להם את השאלות הילכאורה מובנות מאליהן.

³⁴ ראה נספח ח, עמוד לב.

³⁵ ראה נספח י.

³⁶ ראה נספח ו, עמוד יט.

חבריי הלא דתיים מעולם לא היו מוטרדים בזה. בהודו אנשים שואלים את השאלות הללו. הם באמת מחפשים. זה באמת מטריד אותם"³⁷.

נחום עומד, בבהירות רבה ואולי אף בקנאה מסוימת, על הפתיחות הרבה המתאפשרת בהודו כלפי האחר, ליכולת להסיר מחיצות ולהתקרב אל השונה מתוך חשיפה עדינה של ה"אני" תוך בירור מתמיד של "מיהו האחר?". התולדה של בירור זה היא לדידו סובלנות רבה לזולת: "בהודו יכולתי להיפתח ליהדות ולצדדיה הרוחניים. בארץ רציתי רק לברוח מזה ובהודו משהו נפתח. אני חושב שזה שילוב בין תרבות ואווירת הודו למנטאליות הישראלית. בהודו יש אזור וביזור רוחני, שמאפשר לאנשים להיפתח. בארץ הכל זה תוויות. הנה אני – נער גבעות. המון אנשים שהיו מקיאים עלי או מינימום זורקים עלי רסק עגבניות מדברים איתי בהודו. התקשורת שם לא בעייתית. זה קשור לדעתי לתפישת ריבוי האלים. זו תפישה היסטורית שם, שיוצרת סובלנות"³⁸.

נחום מסכם את דבריו וגורס: נחום פורס בדבריו: "יש פסוק 'הודו לה' כי טוב, כי לעולם חסדו"³⁹. אני נותן לזה את הפרשנות הנסתרת – שהודו טובה לאדוני. החסידות, שאליה אני קרוב היום, גורסת שדווקא במקומות הנמוכים יש ניצוצות קדושים יותר. איני יכול לומר למה נסעתי דווקא להודו. אני חושב שזה בולט – החיבור בין רוחניות לנופים – משהו שמאד מתאים למנטאליות הישראלית ובאמת הודו חיברה אותי ליהדות. הודו זה מקום חי, שיש בו חיוניות וזה קשור לחסידות ולקבלה. קשה לי לומר מה בדיוק קרה לפני אחת עשרה שנים. אני יכול לומר משהו מיסטי. אני אומר, וגם האר"י מדבר על זה, שבמקום של גלות יש גילוי. כשאדם מתרחק מהכל, מתאפשר לו לגלות. זה אחד הדברים החזקים בהודו. דווקא הגלות, הנמיכות בכל מיני הקשרים, מאפשרת לאדם לגלות עצמו. התיאוריה הקבלית עומדת במבחן המציאות בהודו"⁴⁰.

I. חטא

גם מבלי להשתמש במילה המפורשת חטא, רוב בעלי התשובה מתארים בצורה מוצקה את התהליך שעברו כהליך של תיקון, כהתחברות לאמת, לעצמי, למקור. כתוצאה מכך הם בדרך כלל בהכרח מתייחסים אל עברם כאל עבר שגוי ומוטעה, גם אם הכרחי מבחינתם ומבחינת התהליך שהתווה להם האל (ובכך אדון בהמשך). עם זאת, לא נתקלתי במקרה שבו אדם שח באוזני על התפקחות מחטא נורא שעשה, שחוה חרטה גדולה על מעשיו וקיבל על עצמו החלטה נחושה שלא לחזור על אותו מעשה נלוז. נראה כי האמונה המוצקה, המשותפת לרוב רובם של בעלי שיחי, כי העולם מנוהל על פי רצון האלוהים, מביאה אותם לאמונה כי לא הייתה להם כל דרך אחרת לחיות לפיה וכי גם אם חטאו, נראה כי החטא לא נועד אלא כדי להכווין אותם אל הדרך הנכונה, האמיתית וכדי להקנות להם כלים שיסייעו להם בהמשך חייהם ויאפשרו להם לתמוך בזולת. בהקשר זה אציין כי מתוך הראיונות שערכתי לא ברור האם ההתנסויות השליליות שחומו המרואיינים נתפשות בעיניהם כתוצאה של אישיותם, או שמא הן פרי רצון אלוהי שבעטיו נכפה עליהם להתפלש במדמנות. עניין זה, שהחוזרים בתשובה שרואיינו אינם מצביעים בהכרח על נקודת מפנה שמקורה בחטא ובחרטה הינו חשוב ביותר, מכיוון שאין לו הד מובהק בספרות התשובה. עד כמה שיכולתי להיווכח מתוך קריאת החומרים שהובאו לפנינו במהלך הקורס

³⁷ ראה נספח ח, עמוד לד.

³⁸ ראה נספח ט, עמוד לו.

³⁹ ראה תהלים, פרק ק"ו, 1.

⁴⁰ ראה נספח ט, עמוד לו.

ובחומרים נוספים בהם עיינתי, למדתי כי בספרות התשובה ניתן דגש גדול מאד על עצם ההבנה שנעשה חטא, על ההתפכחות בגין ההבנה שנעשה, על החרטה העצומה הכרוכה בכך וההחלטה הנחושה שלא לחזור עליו ולהיתקן⁴¹. כבר רבי סעדיה גאון, שהיה ההוגה היהודי הראשון שהקדיש לתשובה דיון סיסטמטי מרוכז, מתייחס בפירוט ובהדגשה אל עניין החרטה בספרו הפילוסופי "האמונות והדעות". אצל סעדיה גאון נתפשת החרטה כאחד מארבעת עיקרי ("גדרי" בלשון התרגום העברי של ספרו) התשובה שהם: עזיבת החטא, חרטה, בקשת כפרה, והחלטה נחושה של החוטא, שלא יחזור ויחטא⁴². ממשיכיו של רבי סעדיה גאון הדגישו גם את חשיבות הווידוי, נקודה שאליה התייחס בעקיפין אורי⁴³. הרמב"ם⁴⁴, במאה ה-12, הלך בעקבותיהם. דבריו הנוגעים למעמד החרטה מופיעים ב"הלכות תשובה" אשר בסוף ספר המדע, שהוא הראשון בין י"ד ספרי "משנה תורה" (הידוע גם כ"יד החזקה") ואחריו התפתחה ספרות תשובה ענפה מאוד, גם בקרב חסידי אשכנז וגם אצל מורי הקבלה.

רבי יונה גירונדי הולך אף הוא בעקבות המסורת הזו, אך מוסיף עליה ומשכללה ב"שערי תשובה" שלו. הוא מפתח מערכה משוכללת של עשרים עיקרי תשובה. בין אלה העיקר הראשון הוא החרטה. "יבין לבבו, כי רע ומר עזבו את ה' וישיב אל יבו, כי יש עונש ונקם... ויתחרט על מעשיו הרעים, ויאמר בלבבו: מה עשיתי? איך לא היה פחד אלהים לנגד עיני... לא חמלתי על גופי, ולא חסה עיני עליו משחתו מפני הנאת רגע אחד... ורעה מזאת, כי הייתי על הנפש היקרה אכזרי, ונטמאה בגילולי יצרי... ואיך החלפתי בעולם חולף עולם עומד לעד ולעולם?"⁴⁵ וכו'. הכתוב אצל גירונדי הוא ככל הנראה הנוסח המפורט ביותר הקיים בספרות התשובה היהודית המתייחס לזעזוע החרטה המשמש כנקודת מוצא הכרחית להיערכות חדשה בעתיד.

תפישה התשובה נוכח חרטה על חטא המוצגת כאן, הנכרכת בצורה ברורה גם בציר זמן שלפני החטא קשור לעבר, החרטה להווה וההחלטה הנחושה להימנע מחטא להבא לעתיד. נראה כי בבסיסה של תפישה זו צריכה להיות מעוגנת נקודה מסוימת הן בזמן והן בתודעתו של החוזר בתשובה. הנקודה שממנה מתחיל התהליך, אולם ציון מפנה כזה לא זכה לכל התייחסות בקרב מרואייני. בהסתמך על דבריהם אציע כאן קו שונה מעט המתייחס אל תהליך התשובה ואל מימד הזמן הטמון בו. למרות שדבריי עשויים להישמע כדקות סמנטית, נדמה לי כי מעבר לה טמונה משמעות גדולה. בדומה למתואר ברבים מדבריי ההגות המופיעים בספרות התשובה, גם מדבריהם של רבים ממרואייני משתמע תהליך רציף, רב שלבים. אולם בניגוד לתיאור הקיצוני המקובל של החלטה אמיצה ומוחלטת לגבי שינוי, החלטה שהיא בגדר נדר, מתארים בעלי התשובה תהליך מעודן ומתון הרבה יותר. מדברי המרואיינים עמם נפגשתי עולה כי גם אם לאורכו של התהליך מודגשים רגעים משמעותיים יותר של התפכחות וקבלת החלטות, הרי הם רק חלק מתהליך רציף ומתמשך של עידון והזדככות, הליכה הדרגתית עדי טוב שהוא מוחלט. לחיזוק דברי אביא מדבריו של נחום שמספר: "בהודו אפשר לחפש ולמצוא ומי שלא מוצא יכול גם להמצא. יהדות זה לא למצוא – גם זו נקודה משמעותית ושונה מהותית מהינדואיזם ובודהיזם שהם די דומים... יש אנשים שחושבים שמצאו, שחושבים שהם מוארים. היהדות אומרת שאדם

⁴¹ ראה בחיי, שער תשובה, פרק ד', עמוד 433.

⁴² ראה רס"ג, עמוד קפב.

⁴³ ראה הערה מס' 46.

⁴⁴ ראה רמב"ם, הלכות תשובה, פרק ב, סימן ב, עמוד ריא.

⁴⁵ ראה ר"ג, שער תשובה, שער ראשון, סימן י.

מחפש כל חייו. שהוא בתנועה – קליפה ופרי קליפה ופרי וחוזר חלילה. מקלפים קליפה, מוצאים פרי חדש וכך הלאה... תהליך אינסופי"⁴⁶.

דמיון מסוים לתהליך האינסופי בנתיב התשובה ניתן למצוא בכתביו של המהר"ל מפראג בספרו "נתיבות עולם", שהוא המובהק בין ספריו כחיבור מוסר חשוב ביותר. המהר"ל מפראג מניח את וודאות קיומו וממשותו הנפרדת של העולם, כפי שגם האל בראו וחפץ בקיומו. לתפישתו העולם קיים מחוץ לאל ונפרד ממנו באופן מוחלט, ואין שום זיקה סובסטאנציאלית בינו לבין האל. תביעתו היסודית החשובה ביותר מן האדם הינה, שיכיר את תלותו בבוראו, ובהכרת תלות זו ישוב אליו ויתכנס אצלו. הכרת תלות זו, ההיתלות המוחלטת, היא הנתפסת כתנועת התשובה בנתיב הנ"ל, שמכיל גם הרבה אלמנטים דיאלקטיים בתיאור מצביו המורכבים של בעל התשובה - בעיקר בתיאור היחס המתקיים בין כוחותיה השונים של נפשו בעת תהליך התשובה. תהליך התשובה כתהליך היתלות באל מתואר על ידו כתהליך אינסופי, שכן כנגד התביעה היסודית של ההיתלות באל מתייצב שוב ושוב ה"אני" האנושי המבקש להביע את עצמיותו ואפילו את התנשאותו. תהליך זה נמשך תמיד⁴⁷.

אורי, שבא מרקע דתי דווקא, הוא בין היחידים המתארים בצורה ספציפית אירוע שאותו הוא מתאר כחטא שעליו, הגם שנעשה בשגגה ובחוסר משים, הוא מצטער ומתמלא מולו גועל: "בפושקו נתקלתי בכוהנים שנותנים פרחים ומבקשים כסף. גם לי הם שמו פרח ביד וניסו לגרור אותי. בשבילי זו הייתה נפילה כואבת. שנפלתי בפח קטן של עבודה זרה מבלי כמעט לשים לב. לא התפשרתי בקטע של הכסף. נתתי להם צמיד של גוש קטיפה, אבל הבנתי שמעורב בזה לא רק כסף. לא הייתה שם שום כוונה אמיתית של אמונה. הייתה לי סלידה נוראית. רציתי לנפץ פסלים של שיווא בכל מקום. מצאתי אצל מי להתנחם – מקום להתייעץ בו – בבית חב"ד. דרך שימי, הרב של בית חב"ד... הגעתי לשם מתוך רצון לדבר עם רבנים יראי שמיים שידריכו ויבינו אותי. המשבר היה שחטאתי בחטא עבודה זרה – אחת ממצוות ייהרג ובל יעבור. שמע, זה מבהיל. כואב הלב. דבר שאתה מכיר בו שזו עבירה איומה ונוראה ועשיתי אותה"⁴⁸. השיחה עם אורי הייתה גם היחידה מבין כלל הראיונות שבה על הד לצורך של אדם בודדו ובייעוץ.

אלישי לא מתאר חטא במובן המקובל של המילה, אך עומד בצורה מפורשת על הליכתו בדרך מוטעית, שממנה הוא שב והתפכח: "...התחלתי לחזור בשאלה. זה היה תהליך שעד היום אני לא יכול להצביע על מקורותיו. מבחינת הצבא, לא יצא לי להיות דתי בפועל. במקביל, התעוררו שאלות שתמיד היו. אמונה צריך להחיות כל הזמן. השורש תמיד קיים כפוטנציאל, אבל צריך להפרות אותו כל הזמן... זה קורה במקביל לכל מיני שאלות קיומיות בי. סוגיית הרע בעולם, התפקיד שלי בו, המפגש עם חבריה חילונים והחיים שהם עושים. שאלתי את עצמי "למה לא?". בשלב מסוים הרגשתי שאני חילוני וממש איבדתי את הזהות שלי. לפני זה הייתי דתי במלוא מובן המילה. כל ערכי היו מכוח הדת. בשביל זה קמתי בבוקר. לא היה לי מאיפה לשאוב כוחות ועזבתי את מסלול הסיירת. לא הייתי מחובר לאלוהים וכוחותיי הלכו... אחרי הצבא עזבתי לגמרי את הדת, אבל אני לא יודע אם הייתי חילוני במלוא מובן המילה. מבחינתי, להיות דתי זה להיות קרוב לשם. מבחינת פרקטיקה לא קיימתי מצוות, אבל הוא היה נוכח כל הזמן... שנתיים אחרי השחרור נסעתי להודו. ככלל, קשה לי להצביע ולומר – בגלל זה או זה קרה. יש הרבה תת-

⁴⁶ ראה נספח ט, עמוד לח.

⁴⁷ ראה המהר"ל, חלק ב', נתיב התשובה עמודים קמז-קעב.

⁴⁸ ראה נספח ח, עמוד לג.

מודע. רק ממרחק אני אוכל לומר – "זה נבע מפה", "בגלל זה כך קרה". ככה אני רואה את הדברים היום. הנסיעה להודו הייתה מתוך רצון לשינוי. הרגשתי שאין לי משמעות לחיים, כיוון, ערכים. שאין לי בשביל מה לחיות"⁴⁹. בהמשך דבריו סוקר אלישי גם את היתרונות שיש לתהליך שעבר ועומד על האופן שבו, לדעתו, יוכלו לשרת אותו בעתיד. אלעד לעומת זאת מציג גישה יוצאת דופן: "חשוב לי להדגיש שאינני שולל את אורח החיים החילוני. איני רואה בחיים החילוניים שלי תקופה אפלה וחשוכה או בור תחתיות שנחלצתי ממנו. להיפך. אלו היו חיים יפים וטובים ואין בי כל חרטה"⁵⁰. בגישתו של אלעד יש מימד שניתן אולי לכנותו "הודי" משהו. הוא אומר במפורש כי אינו מתחרט על חייו החילוניים וגם עתה לא מוצא בחיים החילוניים כל פסול. משתמע מדבריו כי הדרך שבחר נתפשת בעיניו כטובה ונכונה עבורו, אך לא בהכרח מחייבת בעיניו את הזולת. הוא אומר במפורש שאינו רואה כל פסול בחיים החילונים ואינו מתחרט עליהם. עמדתו של אלעד, נשמעת, כאמור, כמקרה יוצא דופן בהתייחס לספרות המוסר העוסקת בתשובה, שלפיה החרטה כנקודת תפנית היא בדרך כלל חלק בלתי נפרד ואימננטי ממנה.

II. תובנה גבוהה

אצל חלק מהמרואיינים עימם נפגשתי לצורך העבודה עלו תיאורים של רגעי שיא בתהליך החזרה בתשובה. בדרך כלל מדובר בתובנות גבוהות שמבליחות ברגע מסוים או לחילופין מתהוות בתהליך מתמשך של למידה. במקרים רבים קשורות אותן תובנות לחוויות ולאירועים מסוימים שנתלתה בהם משמעות, סמלית או מכוננת. אני מוצא לציין זאת כיוון שבעבודה זו בחרתי להתייחס בנפרד אל תובנות גבוהות הנתפשות בשכל ואל חוויות חזקות הנתפשות בחושים וברגש. אציין כי אבחנה זו אינה נעשית על ידי באופן מלאכותי ושרירותי, אלא נעשית במפורש על ידי רבים מהמרואיינים. שחר, מספר ש"הייתי שרוי במאבק גדול בין השכל והלב והחושים"⁵¹, וטל אומר: "כשהבנתי התחלתי לקיים. אני בן אדם שכלי. כשאני מבין אני מקיים. אחרים רגשיים יותר. כשהרגשתי high הייתי צריך להבין למה"⁵².

אורי מדגיש בדבריו את אופיו של הבירור השכלי: "...היו דברים שאמר שלאחר בדיקה גיליתי שאינם נכונים, אבל זה לא משנה. זה מה שעורר אותי לשאול. לברר ולבדוק. יש עניין "שבכל יום יהיו בעיניך כחדשים" – ואני בחנתי את הדברים מחדש"⁵³. בחלק זה, בו אסקור את התובנות הגבוהות שתוארו באוזניי, אנסה לעמוד על טיבן ולבדוק באיזה אופן הפכו אותן תובנות לקניינו הרוחני של החוזר בתשובה.

אלישי מתאר תובנה גבוהה שלה צדדים שהם בגדר תהליך שכלתני מפורש, מה שמחדד אולי עוד את האבחנה בין תובנה לחוויה חושית רגשית: "באיזשהו שלב התחלתי לעשן סמים בצורה מאסיבית, שזה קשור. כשאתה לא מוצא את עצמך ברובד מסוים של החיים אתה פונה למקומות אחרים...אני חיפשתי מפתח נקודתי. מפתח לאושר, לאלוהים, לחיים טובים. הבנתי שאין כזה. שזו הצטרפות של תובנות. הבנתי שבמקום המשמעות הגדולה אני צריך להתחיל לחיות את התשובות הקטנות. מבחינת חיפוש אחרי דתות אחרות – הבנתי שקשה לחפש דתות אחרות.

⁴⁹ ראה נספח ז, עמוד כז.

⁵⁰ ראה נספח ג, עמוד ה.

⁵¹ ראה נספח ב, עמוד ד.

⁵² ראה נספח ד, עמוד טז.

⁵³ ראה נספח ח, עמוד לד.

ראשית מהבחינה הפרקטית – אני לא מכיר את השפה. כל דת, כדי לבחור אותה באמת ולהכריע אם היא בשבילך, זה מצריך המון זמן והשקעה וגם קיום פרקטי. כדי להיות מוסלמי, נוצרי או בודהיסטי אני צריך לחיות את זה לתקופה מסוימת. את היהדות הרגשתי שאני מבין רק כשקיימתי" אולם בהמשך דבריו מדגיש במפורש את החוויה הרגשית: "אין דבר כזה ידע תיאורטי על דת. הבנתי שלמרות שאני יכול ללכת להרצאה על בודהיזם, אין בזה טעם. גם לא לקורס של שבוע – זה אלפי שנים של תורה. גם צריך לחיות את זה ואני לא אדם שילך לחיות כבודהיסט שנה. מבחינה רעיונית, כשהבנתי שלא אבדוק את כל הדתות, הבנתי שיש שתי אפשרויות – או שאהיה אתאיסט, כי לא טוב לי עם נקודת ההתחלה שלי, או שאהיה יהודי דתי כמו שחונכתי. אבל אז הבנתי שאני לא רוצה להיות תוצר של חינוך או מפעל ומערכת שמייצרת דתיים. החלטתי להתחיל מהתחלה. או שאהיה אתאיסט או שאני חוזר לשורש שממנו באתי – מקום שכבר לא הייתי בו. בעזרת הכלים שצברתי – חברים שפה, ספרים, עבר – החיים שחייתי בכללותם. נקודה שנייה – זו התשובה לשאלת האתאיסטיות. כשהייתי בהודו, ללא כל ערכים וגבולות הגעתי למקומות מאוד מאוד נמוכים. הבנתי שאני צריך אלוהים בחיים שלי. דת, תורה ומצוות. מערכת של חוקים ונורמות. האפשרות שיש לי הייתה היהדות. עישנתי סמים ברמות מטורפות. הייתי עם בחורות. זה ריקבון. מי שהיה בהודו מכיר את זה. אין לך בשביל מה לקום בבוקר. בתור ישראלי שיוצא מבעת מדינת ישראל אתה רואה עולם. מיליוני אנשים. ואתה מרגיש שחייב להיות חוט מקשר ביניהם. בין כל הדתות והרעיונות. מכנה משותף, הסבר. הייתה לי תובנה שאפשר לחיות בכל מקום. גם בתור פועל מסעדה באפריקה. הקיום הוא לא בעייתי, באף מקום. בעמק פרוואטי, ליד קהיר גננה, הלכנו ביער ופתאום ראינו נזיר יהודי יושב בתוך גזע עץ חלול. הוא הזמין אותנו פנימה. שם היכה בי שכך הוא חי. שיש לו בית מהעץ, מים מהנחל, אוכל – עלים. להיות לבד, לדאוג לעצמך כדי לשרוד זה לא בעיה"⁵⁴. לקראת סוף דבריו המובאים לעיל, עושה אלישי קשר בין התובנות השכליות לבין חווית המפגש עם האיש הפרוש, החי בגזע עץ, המולידה בו את התובנות האחרות.

אלישי ממשיך לתאר את תובנותיו: "מבחינת דרך החיים בהודו ובכלל בעבר שלי, הבנתי שאני קטן. אני לעצמי לא יכול להתוות דרך איך לחיות את החיים, למנוע סבל, להביא את העולם למצב שהוא טוב. ביהדות ראיתי שיש פתרונות ותשובות. מתודה שלמה. מערכת של מעשים שמביאים אותי לזה, חוץ מזה שאני חלק ממסורת ארוכה. אבא שלי אמר לי שאני יהודי. הוא שמע את זה מאבא שלו, סבא שלי. זה חוזר אחורה עד אדם ראשון. זו יוהרה להגיד "אני לא מקשיב לזה. אנסה לחפש לבד". הנה – ניסיתי בהודו. לא הגעתי לשום דבר. אני חושב שכשישראלי מחפש את עצמו הוא צריך להתחיל מהבית, אם הוא אמיתי"⁵⁵. בדברים אלו מתוארת מערכת שיקולים עניינית לחלוטין, שבה משולב החיפוש אחר אמת בתפישות שכר ורווח, שורשיות וכן אספקטים שבהם מתבטאת יעילות מסוימת. נראה כי ניתוח שכלתני כזה יכול לחול רק על תובנה שכלית. ששון עושה אבחנה ברורה בין החוויה העצומה שהייתה פרי מסעו הראשון בהודו לבין תהליך הלמידה שהוא מתאר במסעו השני, כעבור קרוב לתשע שנים מאוחר יותר: "הודו של הפעם השנייה הייתה שונה לגמרי מהטיול הראשון. המון למידה, המון לבד ואני רוב החיים לא הייתי לבד. המון שאלות, קורסים, מוזיקה. כל הזמן הזה כמעט לא יצא לי לפספס אף קבלת שבת

⁵⁴ ראה נספח ז, עמוד כח.

⁵⁵ ראה שם, עמודים כט-ל.

וקידוש. הייתי הולך ב"בית היהודי" או ב"בית חב"ד". לא שמרתי שבת אבל עשיתי שישי. התחלתי לחקור את היהדות כי עד אז חקרתי את הבודהיזם, היוגה ועוד..."⁵⁶

בתהליך הלימוד שלו הוא מתאר על דרך הלמידה והבחנה ההשוואתית אספקטים שהכיר בשיטות הלקוחות מתרבויות אחרות ומשווה אותן עם הידע הקיים ביהדות, ידע שעד כה לא היה לו מוכר: "ברפואה הסינית אומרים שגבר מתכלה כל פעם שהוא שופך זרע – הגיינג, אנרגיית החיים, מתכלה. בשנה האחרונה למדתי טנטרה יוגה. הדבר הראשון שהמורה אמר זה שבתור גבר אתה צריך להימנע משפיכה. אלכס, בחור שפגשתי בבית חב"ד ברישיקש, שגם הוא למד רפואה סינית והיום לומד קבלה, שאל אותי מה פירוש "לא תשפוך זרעך לשווא"? פתחנו בספר "טעמי המצוות". המצווה הראשונה שם היא מצוות פרו ורבו ושם כתובים הדברים במפורש. כשגבר שופך את זרעו שלא למטרת רבייה, מופיעים שם אותם סימפטומים כמו ביוגה וברפואה הסינית. אני הייתי מזה בהלם"⁵⁷.

האבחנה הברורה שעושה ששון בין תובנה לחוויה מתבטאת גם בדבריו ועם זאת כורך ביניהן באופן מורכב. הוא מתאר את התהליך שבו הוא מבקש לקבל הסבר על דברים, אולם מסכם את דבריו בהדרגת חשיבותה של ההרגשה, לא ההבנה: "בהדרגה אני עושה מצוות שלגביהן קיבלתי הסבר. נטילת ידיים, קצת שמירת שבת. בהודו, כששאלתי על המצוות אמרו לי שהן מקבילות לכל אברי הגוף. שספר המצוות הוא ספר הוראות היצרן. אם אתה רוצה להיות מכונה משומנת, להתקדם, שמור על עצמך ותעשה את המצוות. זה מוריד את ברכת עשר הספירות ובכך זה מאד דומה לעשרת הכוחות הקוסמיים ביוגה. בהודו נפל לי האסימון – שאני מוכן להתמסר, כל עוד אני מרגיש"⁵⁸. טל מתאר את החשיבות הרבה הקיימת בשימור התובנה והפעולה על פיה. בסיפורו מתוארים חבריו, שבנסיבות טראגיות זכו בתובנות קיומיות מסוימות שחבקו את כולם⁵⁹, אך בה בעת הוא מציין שרק מעטים שימרו את התובנה הזו ליותר מרגע נתון והפכו אותה לנר מאיר בחייהם.

III. חוויה

לצד תובנות גבוהות מסוגלים רבים מהחוזרים בתשובה להצביע על חוויות מכוננות, תולדה של נסיבות, אירוע וכן מפגש עם דמות בעלת השפעה עליהם, סוגיה אליה אתייחס בסעיף נפרד. פעמים רבות נתפשות חוויות אלו גם במימד השכלי, אולם נראה כי עיקר השפעתן שייכת לתחום הרגשי. לבעייתיות הרבה, כמו גם לסכנה לחטוא במלאכותיות, על ידי ההפרדה בין חוויה לתובנה התייחסנו בסעיף שדן בתובנות גבוהות. יש שהחוויות הפכו לנקודת מפנה ביחסו של האדם לדת, כוננו את מידת נכונותו של הפרט לקבל עליו עול מצוות ולעיתים החוויות עצמן הן שהיו הגורם הראשוני להנעת גלגל התשובה, ראשית התהליך. רבים מהחוזרים בתשובה מתארים כי שיעור כזה או אחר, חג שנקשרות בו משמעויות סמליות מסורתיות או ספר שקראו עורר בהם את הצורך בחיפוש אחר משמעות נעלמה או לחילופין לקבל עליהם החלטות הרות גורל לגבי עתידם, כגון החלטה ליטול עול תורה ומצוות או החלטה לפנות ללימודים בישיבה.

⁵⁶ ראה נספח י, עמוד מב.

⁵⁷ ראה נספח י, עמוד מג.

⁵⁸ ראה שם, עמוד מד.

⁵⁹ ראה נספח ד, עמוד י.

שחר מתאר אירוע שהוא על הגבול בין חוויה לחזיון ומצביע בכך על הקשר ההדוק הקיים בין חוויות חיצוניות, הנתפשות בחושים לבין חוויות פנימיות, שנדמה כי הן מכילות את עצמן על החושים מבפנים: "בהודו פתאום ראיתי שכל מה שקורה לי זה כמו בקריאת שמע. ראיתי אחד. אחדות הפשטות. שבת. כל מי שפגשתי אותו – הכל בעצם אחד. זה נקרא השגחה"⁶⁰. תיאור זה שלו עשוי להיות תואם במידה רבה לטקסטים אופנישדיים הינדיים, המתארים את העולם כבעל מקור אחד ויחיד, א-דוויטי⁶¹, אולם מהשיחה איתו קשה להצביע על קשר ישיר בין התודעות לרעיונות הינדיים לחוויה שלו שקירבה אותו אל המקורות היהודיים. שחר, שכאמור, עושה בדבריו הפרדה מובהקת בין אמת, אותה אולי מבינים באופן רציונאלי, או בעיקר רציונאלי, לבין אמונה, שאותה חווים ברגש. אומר בהמשך: "בטיול שלי הבנתי שאין מקרה. שיש בעל בית שמנהל את העניינים. השאלה היא רק איך אני מגיע אליו ומה הקשר שלי איתו. בהתחלה הייתה לי אמת – שאני יהודי, אך לא הייתה לי אמונה. הייתי מיואש. אמת בלי אמונה אינה שלמה. אמת בלי אמונה היא רק חלק מהמציאות. את האמונה קיבלתי בדרך – זה קורה דרך שליחים שונים בדרכי. למדתי בישיבת תקוע חצי שנה – תורה, תפילות, מצוות ואחרי חצי שנה פגשתי את אשתי"⁶².

טל מתאר חוויה מטלטלת שאירעה עוד במהלך השירות הצבאי וגרמה לו ולסובבים אותו להתייחס אל המציאות באופן שונה: "באותה תקופה קרה ביחידה שלנו אסון הנגמ"ש. ב-3 חודשים נהרגו לנו שמונה אנשים. יותר מעשרה אחוז מהפלוגה... דברים שעברתי בצבא פתחו אותי עוד יותר להתבונן – האובדן שחוויתי והעובדה שניצלתי כמה פעמים מנס... חבר שלי נהרג בתאונת אימונים. כשזה קרה פתאום כולם תפשו והבינו. אמרנו "הכל חארטה". הכל פתאום נראה שטותי וסתמי. הריבים, ההתעסקות עם הטפל. באותו רגע שזה קרה כולם הסתכלו אחרת על החיים"⁶³. בהמשך דבריו עורך טל הפרדה ברורה ביותר בין חוויה שעוצמתה תקף לזמן מסוים לבין חוויה המעוררת אדם בצורה כזו שתגרום לו לשנות את אורחות חייו. לכך אתייחס בהמשך דברי.

נראה כי פעמים רבות החוויות הן מעין תחנות בדרך, המעוררות הבנה עמוקה יותר באופן המשלב שכלתנות ורגש, מה שמעלה פעם נוספת את דקות ההפרדה בין השניים. על חוויה כזו מספר בפירוט אלעד: "זו לא הייתה חוויה אמונית ממש, אלא חוויה קשה ויפה עם הדת. אהבתי את הדבקות של חברתי. בעוד אני בחרתי בדרך הקלה – שאדליק את האור או שחברים ידליקו את האור היא בחרה לקיים את המצווה עד סופה. הטוטליות שלה, למרות שהייתה כרוכה בהפסד וחוסר נוחות מצאה חן בעיני. הבנתי מהי אמונה לשמה. אמונה שמתקיימת לא מתוך נוחות. עד אותו רגע שאלתי את עצמי מדוע אני עושה זאת. כי נחמד ומעניין אותי או כי אני באמת מאמין? הרי אם אושיב אותך במגרש כדורגל, תחווה משהו. כך גם בית כנסת. התפילה מרגשת. איני חושב שזה קושר למיסטיקה ולמקום שבו עוסקים בענייני דת. זה קשור לכל מקום. כל מקום והחוויות הנצרות בו, כך אני חושב"⁶⁴.

⁶⁰ ראה נספח ב, עמוד ג.

⁶¹ בסנסקריט Advaita, "העדר שניות", "חסר פיצול", אחד האלמנטים המרכזיים בטקסטים האופנישדיים שחוברו בין 600 לפנה"ס ל-600 לסה"נ לערך.

⁶² ראה נספח ב, עמוד ה.

⁶³ ראה נספח ד, עמוד י.

⁶⁴ ראה נספח ג, עמוד ח.

טל מתאר חוויה שהיא נקודת מפנה משמעותית בתהליך חזרתו בתשובה, הקשורה ביום חג שלו משמעות סמלית: "בשביעי של פסח – הלילה שבו נקרע ים סוף, על פי הקבלה זהו ים סוף... במשמעות הנסתרת זהו סוף... אותו ערב זה במשמעות של לקרוע את כל הסופים – כל ההגבלות שלנו. על פי התורה, חיים לפי זמן... השבוע של פסח זה לשבור הגבלות. היינו ערים כל הלילה. רצף של שיחות על יהדות. על המדינה והחיים, על כל המציאות. בסוף הלילה הבנתי שזו האמת. חבר שחזר בתשובה רץ להביא לי ציצית. זה היה מפחיד לעשות את הצעד, אבל ידעתי שזה נכון. עצרתי את ההתנגדות והנחתי. קודם, כשביקשו שאשים ציצית רק לשבת – סירבתי. אמרתי "אם אני שם זה כבר נשאר עלי". אז ידעתי שזהו. זה היה צעד שדרש ממני המון אומץ... באותו לילה באתי בהגדרה לעשות שינוי. לא חשבתי על חזרה בתשובה. באתי כדי לשבור סוף. כל הלילה נתהווה התהליך הזה... אז הרגשתי רגיל, היום אני מודע שאמרתי דברים שלא למדתי אותם. מצב גבוה. זה אור התשובה. אתה מסתכל על הכל אחרת. קורא אנשים אחרת. חיות מטורפת"⁶⁵.

נדב עומד על האופן השכלתני, השגוי מבחינתו, שבו ניסה לתפוש ולחוות את התהליך שהוא עובר והתובנות הנפתחות בפניו ומדגיש את חשיבות קיומו של הרגש: "בדיעבד – הייתה לי טעות. שניסיתי לתפוש את זה בשכל. זה קורה עוד בארץ. כדי לעבוד את השם באמת צריך לתפוש אותו בחוש ולתת לו את הלב, שנאמר "טעמו וראו כי טוב השם"⁶⁶. רב שאני לומד אצלו הסביר לי שלא ניתן לתאר לאדם טעם של מלח עד שייטעם. אותו רעיון חל גם על תהליך השבת ודקדוקי סופרים באשר הם. ואז מגיעה התעלות הרוח. באותה שנייה ראיתי איך כל מהלך חיי מתנקז לנקודה כזו שבה נפתחה תשובה. החיים בכלל והטיול בפרט, על כל האירועים שקרו בו"⁶⁷. בדבריו, מדגיש נדב את חשיבותה של החוויה הרגשית, כזו שכל ניסיון לתארה במלים מגמד אותה ומפחית מעוצמתה. נתן מספר על חוויותיו בורנאסי. הן קושרות מעמד מיסטי מסוים שבו דוק ערפל מכסה את המים לפני זריחה עם חג הדיוואלי ההינדי שנחגג בערבו של יום שהיה יום שישי: "הגענו לורנאסי... אני זוכר את היום שהגענו לשם. יום שישי לקראת זריחה. עמוד השחר. אחרי שמצאנו גסט האוס, חמש דקות מהנהר, הלכנו לאכול ארוחת בוקר סמוך לגנגס... היה ערפל סמיך על הנהר. לא ראו כלום והרגשתי משהו שלא היה קודם. אולי זה גם קשור בעייפות. שלא ישנתי, אבל הייתה דווקא תחושת חיוניות של מרץ. הרגשתי כאלו סרט. שאני נכנס למציאות חדשה. מתחיל משהו שלא ראיתי מעולם. עם עוצמות גבוהות. אחרי ארוחת הבוקר הלכנו לנוח קצת והגיעה ארוחת הערב. באותה ארוחה עשיתי קידוש, מה שנהגתי לעשות בחו"ל, כי אבא לא נמצא. עשיתי קידוש על כל המסעדה. באותו יום בדיוק היה חג הדיוואלי – היום האחרון של החג ושיא הבלגאן. בכל מקום דברים עפו וזיקוקים. ההרגשה של הבוקר הפכה למשהו מפחיד. עד היום מלווה אותי שבזמן הקידוש התחלתי להרגיש את טומאת המקום. שזה לא מקום אדיש וריק. שזה מקום מלא רוחות – משהו שטני לגמרי. הנרות שמילאו את הנהר. אבל התחושה הייתה אז עמומה. אז לא הייתי אומר את המלים הללו. אז הייתי אומר "מוזר"⁶⁸. נתן מתאר גם אירוע אחר, המוגדר על ידו כרב משמעות: "אחרי כמה זמן הצעתי לחבר'ה בצחוק לשחות בגנגס. אחת הבנות הביעה גועל עמוק ואמרתי לה שאני הולך לשחות. היא אמרה שאני פקה פקה, רק דיבורים ולכן החלטתי שאני הולך לשחות... שחיתי קצת וחזרתי. לא הפריע לי שבמים הייתה גופה של אדם וגופה של פרה... מאז

⁶⁵ ראה נספח ד, עמוד יב.

⁶⁶ ראה תהילים, פרק ל"ד פסוק 9.

⁶⁷ ראה שם, עמודים טז-יז.

⁶⁸ ראה נספח ו, עמוד כ.

שהייתי קטן לא היו לי אמונות טפלות. תמיד התמודדתי עם רעיונות מפחידים. היום אני מבין שהקפיצה למים הייתה שלב חשוב⁶⁹. בהמשך הוא מעיד כי מבחינתו "בורנאסי הייתה רוחניות מאוד חזקה שקירבה את כולם ליהדות שלהם. יחס לרוחניות היהודית נגע לתגובה על שריפת גופות וטקסים ליליים. הייתה הרגשה שכולם מתאחדים סביב הקידוש"⁷⁰. את המשך דרכו מתווה נתן על פי המסלול שבין אור אלילי הנחות לאור הניצחון המונוטאיסטי ומתאר את אותו מעמד שכבר הוזכר בהקשר למפגש שלו עם אנשי חב"ד במעמד הדלקת נר שמיני של חנוכה על גדות האגם בפושקר⁷¹. נראה כי על אותו רצף של חווית מעמדם הקדוש של ימות שבת וחג שזור גם סיפורו של נתן. דווקא במהלך חג הפורים מתקבלת אצלו החלטה אמיצה: "כל הזמן היו לי מחשבות לחזור לאוניברסיטה. אחרי תקופה מסוימת היה לי ברור שפילוסופיה לא אלמד. הבנתי שכל מה שיש שם, בפילוסופיה, כבר קיים בחב"ד. כל החוכמה. בפורים, אחרי שאמרנו "לחיים" נפל הפור. עשיתי החלטה שכחזור לארץ ואכנס לישיבה"⁷².

ששון מספר אודות חוויה שבה הוא חווה תחושות שלא הכיר קודם – חווית אובדן שליטה וחופש עצום. הוא מתאר כיצד באופן מיסטי כלשהו הוא שב וזכה בכל הדברים אותם השליך קודם לכן, מה שמתפרש בעיניו כהשגחה קוסמית עליו ועל מעשיו. חוויה זו היא שעורה בו לימים את הצורך לחפש, לחקור ולהתחקות אחר הבנה בסיסית של עצמו ושל העולם: "בהודו הכל התחיל... נחתנו בבומביי וישר לקחנו גייפ פרטי לגואה, להגיע לחג המולד – למסיבה גדולה. שמה הלכתי לאיבוד בגדול. בשפה המקצועית היה לי פליפ. פעם ראשונה LSD. כל מה שחשבתי והרגשתי שאני חושב ומרגיש ועושה – באמת עשיתי. זה לא קרה רק בראש לי והיום אני מתבייש בזה. במסיבה הורדתי מעלי הכל וזה היה תחושת החופש האולטימטיבית. טבעת מאחותי – זרקתי, שרשרת מאמא – העפתי, דרכון, חגורת הכסף המלאה, חמשת אלפים דולר, בדיוק איך שנחתתי, הורדתי את כל הבגדים על החוף וחזרתי למסיבה ערום, בלי כלום. אחר כך קראו לי שם כמה זמן "המלך הוא ערום". הייתי במקום שאי אפשר לתאר אותו – נגעתי בחופש שאין לו סוף. מקום מאד גבוה. גם כשדיברו אלי חשבתי שזה דמיוני, שהכל בתוך ראשי, ולא עניתי לאף אחד. כשהתחילה ההשפעה להתפוגג קלטתי שאין לי דברים. קלטתי מה קרה ונכנסתי ללחץ גדול. ואתה יודע מה – מצאו בשבילי הכל. כמו שאיבדתי, ככה הכל נאסף. הכל חוזר אלי, גם זו קארמה. לראשונה הבנתי מה הגבול בין שיגעון לשפיות, ממש הרגשתי את זה. פעם ראשונה בחיים שלי שאיבדתי שליטה באופן מוחלט... בעיני, החוויה שקרתה, כל הדברים שאני לומד, זה להגיע לתמצית ללא חששות, להגיע למי אני ולא לתבנית שבנו אותה המשפחה והחברים. בחיים שלי עשיתי המון קורסים – כל אחד מוריד עוד שכבה. הישיבה העמוקה השלווה הזו במקום זו החזרה בתשובה... באותה נסיעה הייתי עשרה חודשים בהודו. אם לסכם את הטיול – נפתח לי בו הלב ברמות שאי אפשר לתאר. אהבה ללא גבולות, ללא תנאי, פשוט חוויתי מה שכתוב בספרים וחוויתי פידבקים כאלו מהסביבה. אנשים חיפשו את קרבת. עד היום אני לא יודע איך להסביר את זה. קרו גם הרבה נסים. הרבה דברים גדולים ומשמעותיים".

בהמשך דבריו מתאר ששון את חווית שמירת השבת הראשונה שלו: "ביקשתי שבת ללא הנחות, לעשות איתם הכל. הם היו מבסוטים מזה, אל תשאל. בית הכנסת של חב"ד ברחובות זה בנין ענק

⁶⁹ ראה שם.

⁷⁰ ראה שם, עמוד כא.

⁷¹ ראה שם, עמוד כד.

⁷² ראה נספח ו, עמוד כד.

– ארבע קומות. עד שתיים בלילה למדנו. בבוקר קמנו מוקדם – מקווה ושחרית וככה עד ההבדלה. זאת הייתה השבת הראשונה שלי. יצאתי משם ולאחר בדיקה אמרתי "וואלה, לא מתאים לי. ראיתי, עשיתי, לא מתאים!". זו בורות אולי, אבל ממה שראיתי, הקיצוניות, השחורים, לא מתאים!"⁷³ ובכך למעשה נותן תוקף שכלתני לרגש.

לסיכום סוגיית התובנות והחוויות, אביא מדבריו של נחום שעושה הבדלה בין חוויה מיסטית לבין הכרה עמוקה: "אני יכול לתת משמעות מיסטית, היו כאלו דברים, אבל זה לא מה שמשנה. למשל הייתי באשראם הינדי בדלהי. מכרים, מטיילים שהכרתי, המליצו לי על זה. אמרו לי שמנהל את המקום זוג. שהוא עושה כל מיני תרגולים ושהיא רואה עבר ועתיד ועושה העברת רוחות. כשהגעתי לשם ראיתי מזוזה על הדלת ותמונות של גורואים וביניהם היה הרב כדורי. שאלתי את האיש מה זה. הוא אמר לי "אשתי בדקה אנרגטית והגיעה למסקנה שישראל היא ה- Source of the world. המקור של העולם". אני לא צריך את ההוכחות החיצוניות. זה סיפור מרשים. חטפתי שם מכה חזקה אז, אבל לא קרתה לי מהפכה בנשמה. רק במחשבה. צריך שהנשמה תתעורר. אותם גורו ואשתו הגיעו פעם בשנה לישראל לקבל כוחות. הם הגיעו לקבל אנרגיות מהרב כדורי. עכשיו, כשאני נזכר בזה, אני חושב שזה מדהים. הזוי ולא יאומן. זה סיפור מיסטי קלאסי. חסר שם החיבור בין השכל לרגש – זה הוכחות לא עובדות"⁷⁴. אני מוצא את הדברים הללו, שמובאים מפי נחום, מעניינים במיוחד. לכאורה מתואר בהם הרובד החויתי, שאלי נוצקת משמעות מיסטית, אולם הדובר מתאר אותם כהוכחה שאותה אין הוא מחפש, כיוון שאינו נזקק לה. מצד אחד עושה נחום הפרדה ברורה בין הוכחות שכליות לבין עובדות רגשיות, שהן העיקר מבחינתו. אולם, בה באותה שעה הוא מתייחס אל חוויה רגשית מיסטית כאל הוכחה מוצקה, והרי בדרך כלל מקובל לתאר הוכחות כמהלך שכלי תבוני ולא מיסטי רגשי. דוגמא מאלפת זו מצביעה לדעתי בבירור על הקושי להפריד בין תובנה לחוויה, לפחות בעיניו של בעל התשובה.

IV. חזיון

בספרות החזרה בתשובה מתוארים לא מעט חזיונות או התגלויות אלוהיות כאלו ואחרות. מחזונו של שאול התרסי בדרכו לטבוח בנוצרים בדמשק⁷⁵ ועוד רבים אחרים⁷⁶. למרבה האכזבה, בראיונות שערכתי לא נתקלתי בהתגלויות כה קונקרטיות ודרמטיות של פני האל. התיאור הקרוב ביותר לחזיון, חוויה שהיא על הגבול שבין זיכרון קולקטיבי קדום להזיה, מתוארת על ידי שחר: "נזכרתי בהכל. בירושלים, בארץ, בזה שאני יהודי...הרי כבר בראשון לציון היה לי בית כנסת מול הבית, מעבר לכביש והייתי צריך לנסוע עד הודו. המדבר דיבר אלי. באותו מקום שבו גם דיברו הנביאים על בית המקדש". בהמשך מתאר שחר את התובנות שהיו לו בעקבות הזיכרון שנעור בו ואת הקושי שבהכלת התובנות. "הבנתי שהשבילים שאני מחפש אינם בפפואה, אלא שבילי ישראל הקדושים. אז עוד לא היו לי כלים להכיל את הדברים בגלל הגלות הנוראה"⁷⁷. גם ששון בדבריו מתאר הזיה חזקה שנגרמה כתוצאה מנטילת סמים, אולם אין הוא מתאר כל התגלות אלוהית כחלק מהחוויה שחוהה.

⁷³ ראה נספח י, עמוד מד.

⁷⁴ ראה נספח ט, עמוד לח.

⁷⁵ ראה הברית החדשה, מעשי השליחים, פרק ט.

⁷⁶ ראה גם גיימס, עמוד 143.

⁷⁷ ראה נספח ב, עמוד ד.

נדב מתאר הסתכלות אחרת על העולם שהופכת להיות אורח חיים ומלווה את החוזר בתשובה למשך תקופה ממושכת: "במקום מסוים ניטלה ממני הבחירה והאיר עלי אור חדש של השם – דרך חיים חדשה. רגע של התבהרות, תובנה גדולה. קשה לי להסביר את גודלה. אומרים בגמרא "מהי מחשבה? – ששובשת צורה ופושטת צורה". מה שהכלתי היה עצום וגדול ממני. יש לזה אפקט שנתפש בחוש. אולי לזה אנשים קוראים רוח הקודש. הטקסטורה של העולם ממש משתנה. הצבעים חדים יותר, קולות בהירים יותר, אני צלול יותר. הכל השתנה פתאום. נולדתי מחדש לרגע ארוך. אני עדיין שם, בעזרת השם"⁷⁸.

V. מפגש עם אדם

במקרים רבים נראה כי דווקא מפגש עם אדם הוא הגורם המעורר או המזרז את התחוללותן של תמורות גדולות בנפשו של החוזר בתשובה. מתוך הראיונות שערכתי עלה כי האדם הנוסף עשוי להיות מטייל אחר, לעיתים מטייל שהופך להיות חבר קרוב ואף בן זוג ובמקרים רבים מדובר, כך עולה מהראיונות שערכתי (ומסיפורים רבים נוספים שבאו לאוזניי ולא נכללו במסגרת עבודה זו) במחזירים בתשובה. ניתן לכנות מחזירים בתשובה את אותם אנשים המגיעים במיוחד מישראל להודו על מנת להקים ולהפעיל מרכזים יהודיים שונים⁷⁹, חלקם הגדול הם אנשים שהיו בהודו כתרמילאים צעירים ביותר וחוו בעצמם את ראשית חזרתם בתשובה בהודו.

אלעד מתאר את תהליך חזרתו בתשובה כקשור באופן ישיר, לפחות בראשיתו, לדמויות שונות שניקרו בדרכו, ראשונה ביניהם הייתה מטיילת שהפכה לבת זוג. "נקודת המפנה הייתה קשורה לבחורה שהכרתי בטיוול. קרליבכית אמריקאית. הפכנו זוג ונשארנו יחד שלושה חודשים, מתוכם כחודש וחצי בלדאק שבצפון הודו. שם הייתה נקודת המפנה. לראשונה בחיי שמרתי שבת - בגללה. זו לא הייתה דרישה שלה, אלא רצון שלי. זו הייתה בחירה שלי להזדהות איתה ולהיות איתה. שמרתי שבת מתוך עקרון זוגיות ולא מתוך תפישה אמונית. בלדאק הגעתי ל'בית היהודי' ואותם, בניגוד לחב"ד, מאד אהבתי. לשיעורים שהועברו שם פחות התחברתי. האנשים היו מאד טובים"⁸⁰.

הגם שנסע בגפו, כבר את צעדיו הראשונים בהודו מתאר טל כתלויים במפגש עם מטייל אחר: "איך שנחתתי בבומביי, פגשתי ישראלי מעניין והחלטתי לנסוע אחריו לפושקר. הוא עצמו שינה את כל חייו בהודו – אחרי שנפרד מחברתו. אני אוהב אנשים שיכולים לראות משהו חשוב ולהשתנות על פיו...איך שהגעתי לפושקר נפגשתי עם חב"דניק שהציע לי להניח תפילין והזמין אותי לשיעור ערב על תורת הסוד עם ארוחת ערב"⁸¹. מתוך דברי של טל עולים לדעתי כמה דברים שיש לדעתי לתת להדגישם. ראשית – תחושת החופש, המרחב והפתיחות, המציפים את המטייל בהודו ומאפשרים לו להחליט שהוא הולך אחרי מי שמוצא חן בעיניו. העניין השני העולה לדעתי במובלע ומשתמע בלבד ולכן גם לא אוכל לבססו, אלא רק להציע על קיומו הוא הפחד מפני המפגש עם הודו. הודו כשלעצמה זרה ומאיימת ולכן קל לזהות דמות אהודה, מוערכת ומושכת, בוודאי כזו שכבר הייתה בהודו ו"טעמה" ממנה, לחסות בצילה ולהתלוות אליה במסעותיה. נקודה זו היא לדעתי רבת משמעות במפגש שבין המטייל הישראלי לשלוחים המחזירים בתשובה

⁷⁸ ראה נספח ה, עמוד טז.

⁷⁹ ראה נספח ט, עמוד לו.

⁸⁰ ראה נספח ג, עמוד ו.

⁸¹ ראה נספח ד, עמוד יא.

ועדויות לכך ניתן למצוא בראיונות. על הפחד מפני התנהלות לבד בהודו יש לדעתי להוסיף את השאלות העמוקות שעולות במהלך המסע בדיוק מתוך אותה זרות תהומית והניסיון לביור העצמי.

בהמשך דבריו מתאר טל בקצרה את האינטראקציה שלו עם איש חב"ד בבית היהודי בפושקר: "היו לנו המון המון ויכוחים. הוא תותח. עבר כל כך הרבה שמכיר את כל השאלות מראש. הוא שאל אותי אם אני מחפש את האמת. אמרתי שכן והוא אמר "לא מספיק ללמוד. בוא לחוש את זה. תחיה את זה. תאכל אוכל כשר." ועוד. שאלתי את עצמי, אוותר על הכל? מסעדות, בחורות? אבל אם זו האמת – זו האמת! מה אני בכלל מתבלבל?"⁸². מדבריו של טל עולה כי לא הוא העלה את הרעיון לעבור לחיות בבית חב"ד וכי את הרעיון להגיע לשם הוא קיבל מהזולת. מובן לחלוטין שרעיון זה דיבר אליו, אחרת לא היה בוחר בו, אולם להחלטה קדמה התלבטות בת שבועיים.

נדב מספר שכבר בטיסה להודו הוא פגש באורי, שהיה בדרכו ליבית היהודי בגואה. כעבור שלושה חודשים הגיע נדב אל יבית היהודי באראמבול, מקום מושבו של אורי ופגש בו שוב. ללא ספק העובדה שזכה ליחס אישי מהנמצאים, והעובדה שאורי זכר אותו ואף את שמו, חזקו את אמונו בפועלים במקום ואת רצונו להישאר שם. "איך שהגעתי הורדתי את התיק מהגב ואורי, האחראי על הבית (שאותו פגשתי בטיסה להודו ובעקבות הזמנתו אמרתי לו אולי ניפגש), פנה אלי בשמי. הופתעתי. לקחתי חדר בידיעה ברורה שאני רוצה להתקרב ליבית היהודי שם. קצת תורה, קצת שבת וקידוש. לקחתי חדר סמוך והתחלתי להתקרב. המון דברים יאמרו לזכותם של אורי, תמר והיתר. הם שימשו כ- interface יהודי. הרבה אנשים פונים שם לעבודות רוח כאלו ואחרות ופתאום באים לחזות בשולחן אביהם. הם הראו לישראלים את כור מחצבתם ושימשו כממשק יהודי שסיפק קצת תשובות. אלו התשובות שאנשים צריכים. הכל הרגיש נכון"⁸³.

את המפגש המכונן עם אורי ותמר מתאר גם ששון: "אורי ותמר, מהבית היהודי באראמבול, הם בשבילי אנשים שלא פוגשים כמותם. ענויים וביישנים וטובים. בשבילי לחזור לגואה אחרי כל הבלגאן של פעם זה היה סרט. מה שקיבלתי מהם זה הפוך על הפוך. קודם כל הם מזמינים לשבת – מקבלים כל אחד, גם את מי שלא יהודי. מציעים שתייה, עוגה, מנגנים. אנשים. בני-אדם. לא הייתה אצלם הבדלה בין יהודי ללא יהודי. יש שם אמת, לא משחו מתוכנת. זה מה שקנה אותי. לא פלא שהיו שם הרבה אנשים טובים יום יום. מנגנים, מתפללים באהבה והתרגשות. שם הרגשתי התעלויות. שם מעלים אחד את השני. באמת מרגישים את הדברים. ישבתי שם כל יום, התחברתי לילדים שלהם. לעזוב היה ממש קשה כי היה חיבור גדול"⁸⁴.

נתן מספר על הגעתו הדרמטית לפושקר, שאירעה בדיוק בנר שמיני של חנוכה וימים ספורים בלבד לאחר שחוה באופן טראומתי את חג הדיוואלי⁸⁵ בורנאסי, ההבדלה העצומה בין אור לאור

⁸² ראה שם.

⁸³ ראה נספח ה, עמוד יז.

⁸⁴ ראה נספח י, עמוד מד.

⁸⁵

חג הדיוואלי נחגג מידי שנה בלילה האפל הסוגר את חודש האשוויין (המקביל לחודשים הלועזיים אוקטובר נובמבר), שבו חסר הירח לחלוטין. המופע המודרני של אותם אורות הוא מטר של זיקוקי דינור ונפצים הנורים מכל עבר, מרעימים בעוז ומאירים את חשכת הליל. הם פשר התרועה הרמה. בעטיים של הזיקוקים והנפצים הנורים ומושלכים כל עבר נעשית ההליכה ברחוב מסוכנת. חג זה מקביל לחגי אור רבים בעולם, המתקיימים בראשיתו של החורף. בהודו מונצח בחג ניצחונו של האל ראמה על רוואנה משרי לנקה, ניצחון קרישנה על השד נארק או הבסתו של וישנו את השד באלי, כל מאמין וגרסתו הוא. בבתים, ולעיתים גם במקדשים, נערכות חגיגות שכוללות טקסי סגידה

שהוא חושך, כלומר - בין חנוכייה בוערת לבין נרות המושקים בקערות מנחה קטנות על אדוות הגגס, נעשה בתיווכו של איש חב"ד במקום: "הגענו בנר שמיני של חנוכה. יום שבחיים לא אשכח אותו. שמונה זו הספרה של העל טבעי, של האינסוף, כך אומרים בקבלה. כשהגענו, אמרו לנו שתהיה הדלקת חנוכייה בנקודת ה-Sunset באגם. שם פגשתי את אנשי חב"ד. המון ישראלים והמון הודים. גם פעם ראשונה שראיתי את האגם. הגעתי מאד שמח, אולי יותר ממה שאני היים...לא ידעתי אז מה זה חב"ד. ראיתי יהודי לבוש שחורים, עם משקפיים, עומד במרכז העניינים, עם חנוכייה ענקית ולפיד. מיד כשהגעתי הוא ניגש אלי. לא זוכר למה אלי, אולי אני באתי אליו. הוא שאל אותי מי אני ואמרתי לו "אני נתן בן מיכאל". הוא הציע לי להדליק את החנוכייה. עניתי לו "Why not?" – ביטוי שלקחתי מהסבל בנפאל...לא פחדתי ולא התביישתי... החב"דניק אמר לי "בתנאי אחד – אתה שר!". הוא נתן לי את המיקרופון שהיה מחובר לרמקולים. בירכתי ושרתי...בבית חב"ד הייתי מתפלל ובאופן אישי הייתי מדבר עם השליח של הרבי מלך המשיח. הרב שימי. כמעט אחד על אחד. אני הייתי תופש אותו לשיחות, למרות שהיו שם עוד המון אנשים אחרים. הייתה התחברות טבעית. כמו מגנט. ישר נקשרתי אליו. לא היה לי דבר כזה אף פעם"⁸⁶.

נתן ממשיך לסקור את גדולתו של בית חב"ד בפושקר בעיניו: "בבית חב"ד ידעו להציג את זה. ככה. ללא פשרות ובצורה של אהבה וקירוב ולא מתוך הפחדה ואיום בעונשים. אתה פותח את העיניים בעצמך ואומר – זה חייב להיות ככה"⁸⁷.

בהמשך דבריו מתאר נתן את ההשפעה האדירה של הרבי מלובביץ' עליו. אומנם מפגש זה היה אמצעי, רק דרך קריאה בכתוביו וצפייה בסרטי וידאו ערוכים של דרשותיו, אך הדברים הותירו בו רושם עז ביותר. הרבי הפך בעיניו של נתן לדמות מופתית, הקורמת עור ובשר ומקימה מנבכי העבר את דמויות המופת בדורו. הוא מתאר את הדבקות בו, במובן הרגשי העמוק ביותר, את הדרך הנכונה לדבוק בטוב ולהתקרב לאלוהות⁸⁸ ומתייחס אליו כאל מודל לחיקוי: "הכל נראה חסר משמעות מול ההיקשרות לרבי. מאז שאני קטן קראתי סיפורי צדיקים וזה תמיד ריגש אותי מאד. כשהורדתי מצוות ראיתי שהאווירה שאני קורא בסיפורים ואווירת החיים שלי זה שני עולמות שונים לגמרי. שאין מה להשוות. היה שלב שהאמנתי שמה שהיה – היה פעם, כאלו צדיקים, שהיום יש רבנים שבמקרה הטוב יש להם שכל טוב ואהבה לעם, אבל הם אנשים כמו כולם. אצל חב"ד יותר מכל ההסברים השכליים, במשך הזמן כשלמדתי את השיחות של הרבי על פרשת השבוע ואת הביאור שלו על ביאורי רש"י לתורה, הבנתי. עם הזמן פשוט ראיתי בצורה הכי ברורה שהדבר היחיד שמזכיר לי את זה אלו סיפורים שהכרתי בתור ילד בן שש. זה הרגש. מבחינת השכל אפשר להרחיב על זה הרבה – זו תורה שלמה. הרבי נקרא רבי כי הוא ראש בני ישראל. כל העולם כולו יונק את החיות הרוחנית מהרבי וזה מפורש בגמרא. אבל אין לי צורך

לאלים מביסי הרוע, הדלקת מנורות רבות, שירת מזמורים, הצעת קערות מנחה מהודרות וארוחה מאוחרת שכוללת לא מעט ממתקים.

⁸⁶ ראה נספח ו, עמודים כא-כב.

⁸⁷ ראה שם, עמוד כד.

⁸⁸ רעיון זה, המגולם כאן, תואם במידה רבה את רעיונות הדבקות (או בסנסקריט בהקטי, Bhakti) הרווחים בהודו מאז המאות הראשונות לספירה. רעיון זה גורס כי את האל יש לעבוד ברמה החווייתית והרגשית ביותר. רגש על כל גווניו.

להביא ראיות לכך. בשבילי הוא ראייה לכל הדברים האחרים, שיש לי בהם אמונה מלאה אבל לא היה להם ערך מעשי ומורגש בדורנו אם לא היה הרבי שאפשר היה לראות במי מדובר"⁸⁹.

אורי מספר שכבר בגיחה הקצרה שערך לתאילנד קודם לנסיעה להודו בא במגע עם אנשי חב"ד. הוא מתאר את המפגש כמשמעותי: "בתאילנד פגשתי לראשונה את חב"ד, לעומק, ונפתח לי עולם החסידות שמאד השפיע עלי. קראתי את ספר התני"א ומצאתי בו דברים שלא מצאתי בשום מקום אחר. כדתי, עשיתי שבת בבית חב"ד וכך הגעתי לקטע הזה. פגשתי את הרב נחמיה – רב בית חב"ד מבנגקוק והוא המליץ לי לקרוא את הספר. הוא הבטיח שזה ישפיע על הנפש שלי"⁹⁰.

בהמשך דבריו מתאר אורי את אנשי חב"ד בפושקו כאנשים התומכים בו ומכוונים אותו בשעת המשבר הגדול הקשור לעבודה הזרה שבה מצא את עצמו מעורב בלי משים: "מצאתי אצל מי להתנחם – מקום להתייעץ בו – בבית חב"ד. דרך שימי, הרב של בית חב"ד"⁹¹.

אורי, בראייה מפקחת, מעביר ביקורת על הרב שימי. הוא חולק על דרכו, מוצא גם שגיאות בדבריו ובכל זאת יחסו אליו מסתכם בהערכה גדולה וחובקת: "מה ששימי עשה, ויש לי ויכוח גדול שהוא עושה את זה, אבל עלי זה עבד – הוא הופך את העולם האמוני שלי על פניו. הוא הראה לי שכל מה שהאמנתי בו עד עכשיו לא נכון. הוא סתר כל מה שהציונות הדתית מאמינה בו והדגיש את המשיחיות. היום אני מבין שהכל אחד. הדת היא פנים שונים שמתחברים לאותו אחד"⁹².

נחום מתאר איכות מפגש דומה עם מיכי יוספי, האדם שהקים את "הבית היהודי" הראשון בהודו: "המפגש עם מיכי יוספי היה מאד משמעותי עבורי. מיכי הוא באמת אדם גדול. הוא הצליח להאיר לי, באלף, שאת הדברים שאני מחפש אפשר למצוא ביהדות... אצל מיכי קיים הדיבור ממקום שקט ועמוק – תחושה שיש חיים במקום הזה. שהנשמה יכולה להיות ערה. סוג של גאולה. אני מאמין שאיתי אנשים חוו חוויות כפי שחוו איתו. הרבה אור. שרוצים להיות קרובים ליהדות. שזה אפשרי ביהדות. שאני יכול למצוא את עצמי שם"⁹³. ברבות הזמן היה נחום עצמו לשליח. מתוך עמידתו על חשיבות הנפגש עם הנציג, המשמש כמתווך בין המטייל לדת ולתרבות, והוא העלה את ההשערה כי המטיילים שנפגשו בו בהודו חוו חוויה דומה.

אל שי הגעתי דרך מטיילים ישראלים שהכירו אותו בהודו והגדירו אותו כמי שחזר בתשובה בהודו וחזר בשאלה בהודו. שי עצמו לא השתמש בהגדרה זו לגביו ולא קיבל אותה. הוא הדגיש שמבחינתו עסק בבירור דברים וככתוב בנספח המסכם את השיחה עמו, הוא בחר שלא לחזור בתשובה. עם זאת, את ראשית הבירור הוא קושר ישירות לזוג, חוזרים בתשובה, שעמם בחר לטייל: "בשל המפגש עם זוג החוזרים בתשובה וגם בשל שיעורים בהם השתתפתי עוד בארץ (ב"שורשים" ובבית כנסת "ישורון")... וגם בשל פעילות שבה עסקתי עוד לפני הצבא שהביאה אותי לסף מוות, חשתי שכל הקשור לתחום החיבור לדת ולמסורת אינו פתור מבחינתי"⁹⁴. עדותו של שי מדגישה פעם נוספת את חשיבותו של הזמן המנותק מרצף החיים שהמסע בהודו מאפשר ואת הפנאי לעסוק בבירור. בהמשך דבריו מתאר שי את הבירור שהחליט לערוך אצל אנשי חב"ד בבית חב"ד בפושקו. שי מתאר תגובה הפוכה לתגובה שהוצגה עד כה. בדבריו הוא מעצים את חשיבות החיבור הרגשי והקשר האישי שנותר עם השליח. הוא מתאר סלידה גדולה מדרכם של

⁸⁹ ראה שם, עמוד כה.

⁹⁰ ראה נספח ח, עמוד לב.

⁹¹ ראה שם, עמוד לג.

⁹² ראה שם.

⁹³ ראה נספח ט, עמודים לו-לז.

⁹⁴ ראה נספח א, עמוד א.

המנהלים את המקום ורומז על כך שקיים הבדל בין רעיונות חב"ד כשלעצמם לבין המציגים אותם. הוא אומר: "דבר נוסף חשוב למשוואה – מאד חשוב איך ומי מכניס אורח לאורח החיים הזה. ייתכן שמישהו בחב"ד יכול לעשות זאת אחרת מהדרך שאליה נחשפתי בפוסקר. במקום שהייתי ודרך האנשים שפגשתי הפריעה לי האבסולוטיות. הקונטרסט בין הפתיחות מהבית, שהייתה מקסימאלית, לבין הקיבעון שלהם היה עצום. הפתיחות היא זו שגרמה לי לשאול את השאלות מלכתחילה. לאנשי חב"ד היו נימוקים מדויקים ומוחלטים לגבי מה נכון ומה שגוי. היו בינינו הרבה עימותים ודיונים שהסתכמו בחוסר הסכמה שלי".⁹⁵

ג. נכונות האל ללכת לקראת החוזר בתשובה

אצל רבים מהמוראיינים שמילותיהם מופיעות בנספחים וכן במהלך שיחות רבות אחרות שניהלתי עם חוזרים בתשובה ואודותיהם, רווח הביטוי "נפתחה תשובה", או "נפתח לי אפיק חדש שהוא תשובה".⁹⁶ נראה כי מעצם השימוש בצורתו הסבילה של הפועל, מתואר מעשה חסד האלוהי⁹⁷ כלפי האדם. לפי ביטוי זה, האל הוא המאפשר לאדם את התשובה על ידי פתיחת האפשרות בפניו. שאלה תיאולוגית סבוכה שעולה מתוך כך היא האם יכול אדם לסרב לפתיחתה של תשובה או שמא מרגע שנפתחה תשובה, אין לו לאדם כל ברירה והוא מחויב ללכת באותה דרך מתקנת שהתווה לו האל (סוגיה סבוכה זו יכולה לעלות, ואכן הוזכרה, גם בכיוון ההפוך, האם האל הוא זה הדוחף אדם אל דרך החטא או שמא הוא מציב בפניו את אפשרות הבחירה). אל שאלה זו על כל הבעייתיות הצומחת ממנה לא אתייחס בעבודה זו מכיוון שאין היא עולה בשום אופן שהוא בראיונות. רוב החוזרים בתשובה מתארים את התהליך כמעשה חסד שנעשה עימם וכי גם אם נכפה עליהם בקושי ברגעים מסוימים, בדיעבד הם מבינים את משמעות הכפייה ורואים בחייהם את רצף הנחייתה של אותה יד נעלמה מכוונת. נדב מכנה זאת כ"מתנות חיים"⁹⁸ וזאת בהיפוך למתנות ארציות שהן אף פעם לא ניתנו מבלי שתידרש בעבורן תמורה. גם שחר מתאר תחושה דומה באומרו: "הקדוש ברוך הוא ראה כמה אני מנסה... השם נתן לי מתנה"⁹⁹. בהמשך דבריו מביא שחר את הדברים בצורה גולמית יותר וזאת בהתייחסו לאפשרויות הגלומות בעצם הטיול: "הטיול נתן פתח. בשגרה הדברים קשים. בשגרה הכל נראה דומה. בטיול הכל חדש – חייבים להיות קשובים יותר"¹⁰⁰.

בעיני החוזרים בתשובה נתפש יחסו של האל אליהם כאל יחס בוחן ומכוון, חסוד ומלא חמלה, כזה שמשגיח עליהם ומנסה להורות להם את הדרך גם אם באופן סמוי ופתלתל. בראיונות לא עלו שאלות, שעלו במהלך השיחות בדעתי שלי; מדוע בוחר האל לגלות את פניו באופן מסוים דווקא ומדוע עליו להכווין את המציאות היומיומית כפי שהיא. נקודת המבט על האל ועל ההתנהלות העולמית – המציאות הכפופה לו, תוארה בדרך כלל באופן דוגמאטי ומוחלט, מבלי שיעלו שאלות שעשויות לערער או לזעזע אמירות מוצקות כגון "הכל נעשה מדברו", "הכל זה לטובה" וכו'.¹⁰¹

⁹⁵ ראה נספח א, עמוד ב.

⁹⁶ ראה למשל נספח ה, עמודים טז, יז.

⁹⁷ גישה זו תואמת במידה רבה את התפישה המוסלמית הקלאסית, לפיה התשובה היא מעשה חסד אלוהי, מה שמביא להפחתת החשיבות ולצמצום ערכה של התשובה.

⁹⁸ ראה שם, עמוד יז.

⁹⁹ ראה נספח ב, עמוד ד.

¹⁰⁰ ראה שם.

¹⁰¹ תפישת עולם זו מוצאת את ביטוייה במובנים רבים גם אבן אל ערבי, המתבסס על תפישה ניאו אפלטונית. לפיו כל שהוא אלוהי הוא טוב. מקורה של החרטה לפיו, הוא בהכרה בדבר שגוי על פי אמות מידה של טוב ורע ומכאן –

כתוצאה מאופן הסתכלות זה, מסוגלים רבים מהחוזרים בתשובה לתאר אירועים שקרו להם כסימנים אלוהיים רבים וכתמרורי הכוונה גבוהים שפוזרו בדרכם במקביל לתהליכים החלים בהם. ניתן היה גם להבחין כי בעיני בעלי התשובה נתפשים אותם סימנים כבעלי משמעות כמוסה וכי לכן בדרך כלל נדרשת להם כבדת דרך מסוימת כדי להבחין בהם כלל. במקרים רבים פירשו החוזרים בתשובה את עברם הקודם כרצף אירועים שבו הייתה יד עליונה משגיחה ומכוונת, אלא שאז לא היה באפשרותם לראות זאת ובכך מודגשת התפתחות רוחנית גדולה, כזו שמאפשרת לראות בהווה את שלא היה ניכר בעבר. במקרים מסוימים תיארו באוזני חוזרים בתשובה לא את האל עצמו, אלא רבנים גדולים כאלו ואחרים, שלוחיו שהיו להם למגנים שעקבו אחר דרכם, שמרו עליהם והכוונו אותם באופן אישי ורציף.

I. סימנים ואותות - הכוונה

כפי שציינתי, רוב החוזרים בתשובה מספרים על קשר ישיר בינם לבין מקור הכוונה והשגחה אלוהית או של רבנים גדולים המשמשים במקרה זה כמכווינים באי כוחה. בעיניהם של בעלי התשובה מוצאת הכוונה זו את ביטויה בין השאר בסימנים ואותות המתפרשים על פני מציאות החיים.

טל מרבה לתאר סימנים שונים שנתפשים מבחינתו כדאגה אישית משמיים. למשל: "תראה מה זה השגחה פרטית"¹⁰². בהמשך מתאר טל אירוע קשה שאותו הוא מבאר כהכוונה אלוהית ברורה של הימנעות מעשית הרע. המאלף בעניין זה היה שהמשמעות של הדברים והקשר שבין אופי פציעתה של הבחורה והעבירה שעשתה רק יום קודם לכן התחוויר לו רק במהלך השיחה איתי, ממש לנגד עיני: "בחורה ישראלית שהייתה יותר מאחור ממש התחשמלה. קפצתי מהגג וחיכיתי שיורידו אותה כדי להנשים אותה. היא התעוררה מעט. הייתה גם פצועה ומדממת. נשאר לי הרגל של לעבוד במצבי לחץ. תראה מה זה השגחה פרטית. האוטובוס המקורי שהיינו צריכים לנסוע עליו, שהגיע כעבור דקות היה כמעט ריק לגמרי. עלינו על האוטובוס הזה, חבשנו אותה והורדנו אותה בעיירה עם רופא. אמרתי בקול ברכת הדרך ואמרתי לכולם להגיע מחר בעשר לברכת הגומל בבית חב"ד במנאלי. לאותה בחורה אמרתי "הכול לטובה. הקדוש ברוך הוא הציל אותנו מאסון גדול יותר עם הנהג המטורף"¹⁰³. אורי מתאר תחושה דומה מאד: "הקדוש ברוך הוא תזמן את זה בצורה מטורפת. בדיוק כשרציתי לחזור"¹⁰⁴. אל רמזים אלוהיים מפורשים שאירעו לו מתייחס טל: "בפסטיבל 'בראשית' עשינו מתחם מתופפים עם דגלים מכל העולם. בסוף הפסטיבל העמסנו את כל הדגלים על האוטו ונסענו. בדרך כ-ו-ל-ם עפו חוץ מדגל ישראל. רמזים, אתה מבין. כל הזמן קיבלנו רמזים"¹⁰⁵.

אלישי מעיד על עצמו כי "היום ברור לי שהשם כיוון אותי – לחזור לארץ ולהתחיל עם היהדות. אחרי שנפגשתי עם היהדות לא הרגשתי ברירת מחדל או שלא מיציתי את שאר האפשרויות. גם

שקיים פראדוקס מובהק בשיטתו. הרעיון לפיו המתבונן במראה רואה דמות שהיא "גם אני וגם לא אני" ניצב בבסיס תפישתו. באותו הקשר ניתן לומר כי לפיו הרע קיים ולא קיים. על השאלה "חרטה ממה?" הוא משיב – "הרי הכל הוא בגדר טוב אלוהי", ומכאן שהוא מציע דרך אחרת להסתכל על מושגי הטוב והרע. ראה Khalil, עמודים 403-416.

¹⁰² ראה נספח ד, עמוד יד.

¹⁰³ ראה נספח ד, עמודים יד-טו.

¹⁰⁴ ראה נספח ח, עמוד לה.

¹⁰⁵ ראה נספח ב, עמוד ד.

כשהכרתי את ארוסתי לא הרגשתי שאולי אני מחמיץ משהו כי לא בדקתי דברים נכון. כשזה זה – זה זה. אתה מרגיש שלמות. חיבור”¹⁰⁶.

ששון מצביע על צירופי מקרים מפתיעים, שלא יכולים להיות בעיניו אלא מתוזמנים מגבוה: “ברישיקש נכנסתי לבית חב”ד – היה לי דחף להגיע לשם לראש השנה. למה? לא יודע. דחף. ככה הרגשתי. הגעתי בדיוק לערב החג... ואז בא אלי הרב ואמר לי שאני מוכר לו... אמרתי לו שאני לא מכיר אותו. שלושה ימים לפני יום כיפור הוא בא עם השופר למסעדות של הישראלים והזמין אותי לתקוע בשופר... הוא אמר לי שוב שאני מוכר לו. הפעם הסתכלתי לו בעיניים ממש, מתחת לזקן, שזה מסכה ענקית ופתאום קלטתי שהיינו יחד באותו בסיס של עשרים איש. אז הייתי ששי, ככה הוא הכיר אותי. היום אני ששון, גם זה קשור להתקרבות שלי ליהדות.

קלטתי שהוא לא זוכר כלום מתקופת הצבא. עליתי אליו בערב יום כיפור. הוא בדיוק עמד לקרוא פרק על “ואהבת לרעך כמוך” והזמין אותי להצטרף. ואז הזכרתי לו את יום כיפור לפני תשע שנים בבסיס. ראיתי שהוא מתחיל להרגיש לא נוח. הוא החוויר והתחיל להזיע. הזכרתי לו שמישהו הוציא גילמים ושאלו גם אני הוצאתי גילמים. כשחזרתי לבסיס אחרי יום כיפור – רועי, הרבי שהיה אז חילוני, והחייל השני קפצו עלי בתוך חדר סגור ונתנו לי מכות רצח. רועי התחיל לבכות וצעוק: “איך שלחת אותו אלי לפני יום כיפור?” – בכינו והתנצלנו – הוא על המכות, אני על שהוצאתי גילמים ועל זה שהשארתי אותו עם עוד חבר לשמור לבד. אשתו נכנסה לחדר וראתה אותנו בוכים ומתחבקים ולא הבינה כלום. איך זה קרה כמה שעות לפני יום כיפור? אחר כך למדנו ביחד “ואהבת לרעך כמוך”. רועי אמר לי שזה תיקון גדול בשבילו ללמד אותי קבלה אחרי שהכה אותי. נשארתי ברישיקש חודשיים ללמוד יוגה וללמוד איתו. היו לי המון סגירות מעגל. למשל, היה לי תיק שהשארתי תשע שנים קודם ומצאתי אותו. ויש עוד הרבה דברים”¹⁰⁷.

נתן מתאר אירוע שנמצא על התפר שבין סימן אלוהית לבין פרשנות אישית: “הצעד הראשון הוא תמיד מדרגה שצריך לדלג מעליה. ביום שהגעתי לישיבה ברמת אביב היה הגמר של מכבי ביורו ליג. חשבתי אם להישאר לראות את המשחק או לנסוע לישיבה. החלטתי לנסוע, אבל ברמת אביב נזכרתי שיש קניון והחלטתי ללכת לצפות במשחק. הייתה לי קצת בושה – שהישיבה שכל כך חיכיתי להגיע אליה נמצאת כמה דקות ממני וגם שאנשים הסתכלו כי כבר הייתי עם כיפה והכל. פתחתי את החומש ולמדתי בפסקי הזמן. במחצית התקשר אלי שימי, שהיה אז בדיוק בארץ ושאל אותי איפה אני. אמרתי לו שאני בדרך לישיבה, רואה את הגמר. שימי אמר לי וזה היה לי ברור, שאני צריך לקום ולצאת. אמרתי לו שאין מצב. שימי אמר לי “תאר לך שאחד השחקנים יעצור פתאום באמצע המגרש ויחשוב על חסידות. הוא ידפוק לכולם את המשחק – ככה גם אתה. הורס לכולם. זו הזכות שלך, הישיבה”. נשארתי קצת אבל שלוש דקות לסוף קמתי והבנתי שזה נכון. בדרך לישיבה הרחובות היו ריקים. ופתאום מחאו כפיים מכל החלונות. היה ברור שמכבי נצחו אבל הרגשתי שמוחאים לי כפיים. אז כבר מכבי לא עניינו אותי”¹⁰⁸.

שחר גם מספר על הקשר של רבי נחמן מאומן אליו: “רבי נחמן הכיר אותי קודם. בגלל זה שלח לי את הסיפור הזה שאני קורא לך ממנו. שלח לי אותו אחרי כל מה שעברתי”¹⁰⁹. על נסיעתו להודו אומר שחר “גם בלי לדעת את זה, יצאתי כדי לחפש”¹¹⁰.

¹⁰⁶ ראה נספח ז, עמוד ל.

¹⁰⁷ ראה נספח י, עמודים מב-מג.

¹⁰⁸ ראה נספח ו, עמוד כה.

¹⁰⁹ ראה שם, עמוד ג.

II. מעשי נס

לא אחת מתוארים על ידי החוזרים בתשובה נסים. במובנים מסוימים, במקביל לכניסה לתהליך התשובה מוגדרת לעתים המציאות כולה, על כל היבטיה לנס אחד גדול. הד לכך ניתן למצוא בין השאר בדבריו של נדב: "נפתח לי אפיק חדש שהוא התשובה בעצם. והבנתי שזה מה שאני מחפש. הרגשתי שנעשה לי נס"¹¹¹. טל מספר על אסון אוטובוס שלדעתו נועד רק על מנת לעורר ונמנע במכוון: "לפני שעליתי על הגג הייתה לי הרגשה שאני לא צריך לעלות לשם ולמרות זאת עליתי... כל הדרך ממש פחדתי. חיפשתי איפה להחזיק וחשבתי מה אם קורה משהו. ההרגשה הזו הייתה קטע הזוי... עברתי מהחלק האחורי של הגג לשבת ליד מישהו יותר מלפנים... האוטובוס שלנו עמד ממש על הקצה כדי לאפשר לאוטובוס אחר לעבור. כבלי חשמל היו ממש מעל האוטובוס. חבר שלי ששכב, תפש פתאום בכבל חשמל והתחשמל. המזל היה שהוא נפל והמשיך להיזרק שוב ושוב לחשמל והתחשמל... ואז צעקו "היא מתה". קיבלתי בום. הנה אני חלק מכותרת בעיתון. בחורה ישראלית שהייתה יותר מאחור ממש התחשמלה. קפצתי מהגג וחיכיתי שיורידו אותה כדי להנשים אותה. היא התעוררה מעט. הייתה גם פצועה ומדממת... תראה מה זה השגחה פרטית. האוטובוס המקורי שהיינו צריכים לנסוע עליו, שהגיע כעבור דקות היה כמעט ריק לגמרי. עלינו על האוטובוס הזה, חבשנו אותה והורדנו אותה בעיירה עם רופא. אמרתי בקול 'ברכת הדרך' ואמרתי לכולם להגיע מחר בעשר לברכת הגומל בבית חב"ד במנאלי. לאותה בחורה אמרתי "הכל לטובה. הקדוש ברוך הוא הציל אותנו מאסון גדול יותר עם הנהג המטורף". היא הסתכלה עלי ואמרה: "הוא ממש אוהב אותי". היא הייתה דתייה מבית והודתה שהנסיעה הזו ביום ראשון זו הנסיעה הראשונה אחרי שחיללה לראשונה שבת. פתאום אני קולט. היא הדליקה אור ונפצעה בדיוק ביד שבה עשתה את העברה. היד שבה הדליקה את האור"¹¹².

נתן מספר על הגעתו לדלהי ומפגשו עם חברו כרצף של נסים: "כשהגעתי לדלהי – זה נס גדול – קיבלתי את המפתח לבית חב"ד שהיה נעול. הראיתי להם תמונה של הרבי ומיד נתנו לי בקבלה של המלון את המפתח לחדר. מיד הגיעו מיילים מהארץ ואני אירחתי אותם והפכתי להיות האחראי על בית חב"ד. כבר ידעתי לספר סיפורים שלמדתי. בשבת שבעים אנשים עשו איתנו קידוש שאני ערכתי. לא הייתי מוכן לזה. דיברתי עם שימי בטלפון. הוא אמר לי שהרבי בחר אותי להיות שליח. הרגשתי שיש לי זכות אדירה להיות שליח. בשיחה שהייתה לי עם החבר הוא אמר לי שיהרוג אותי... הוא גם שאל איפה כל השאיפות שלי? – להיות נהג מרוצים, קרטיסט, רופא, פיזיקאי. מאז שהגעתי לבית חב"ד, כל זה לא העסיק אותי יותר. הייתה לנו שיחה קשה ואמרתי לו שאלו שאיפות לא אמיתיות. שיש משהו אמיתי – שזו הזדמנות של פעם בחיים ללמוד אותו, כשאתה מנותק מהמשפחה והחברה שלך שכובלת אותך כל החיים. אמרתי שבתני"א ובחסידות יש תשובות למה זה חיים אמיתיים. היה נס עוד יותר גדול והוא השתכנע כשהזמנתי אותו להצטרף אלי לפושקר, עד הטיסה שלו, ללמוד. והוא בא איתי. אפילו עשה החלטה של כמה ימים לא לעשן. גם זה נס. אני מגדיר נס כדבר שלא מתקבל על הדעת מבחינת ההיגיון של העולם. הוא הניח תפילין לראשונה מזה זמן ולמדנו יחד שני פרקים מהתני"א שאותם למדתי עם שימי. אחרי יומיים הוא אמר לי "אין ספק שמדובר באמת", אבל הודה שעכשיו זה לא מתאים לו. שהוא רוצה

¹¹⁰ ראה שם

¹¹¹ ראה נספח ה, עמוד טז.

¹¹² ראה נספח ד, עמודים יד-טו

לעשות חיים" ¹¹³. אורי מספר שיחזרתי כשנגמר הכרטיס – אחרי ארבעה חודשים. זו הסיבה שחזרתי. הקדוש ברוך הוא תזמן את זה בצורה מטורפת. בדיוק כשרצייתי לחזור. אחרי שהתהפך אוטובוס שנסעתי בו, בין לה לקשמיר.... אני חושב שמה שטל אמר אחרי ההתחשמלות זה מה שאני אמרתי אחרי ההתהפכות. ברור שהקדוש ברוך הוא היה המכוון שרמז לשנינו את המשפטים שאמרנו" ¹¹⁴.

III. הבנתם של אירועי עבר

באופן דומה לאופן שבו תופשים בעלי תשובה את האירועים שמתרחשים במהלך החזרה בתשובה הם נוטים לפרש את אירועי העבר. נראה כי אצל כולם בולט קו לפיו אז לא הבינו שמהלך העניינים הוא מוכוון ומתנהל למעשה לטובתם שלהם. טל זוקף את העזרה ישירות לקדוש ברוך הוא עצמו ולא לאף שליח מטעמו: "הקדוש ברוך הוא עזר לי אישית. למשל הגיוס לגבעתי. למרות שהתאמצתי ורצייתי לא התקבלתי לצנחנים. בסוף הגעתי לגבעתי והתקבלתי לפלחה"ן. מה שהספקתי לעשות בפעילות מבצעית, אף פלחה"ן אחר לא הספיק. באותו רגע זה נראה אסון, אבל הכוונתי למקום הכי טוב שיש. תחילה התביישתי ואחר כך נעשיתי גאה מאד. וואלה – הכל לטובה! באותו רגע לא רואים את זה" ¹¹⁵.

נדב מתאר בדבריו את התחושה העזה כאלו כל חיו, ובפרט העבר הקרוב, כלומר המסע בהודו, מתנקזים אל רגע החזרה בתשובה: "באותה שנייה ראיתי איך כל מהלך חיי מתנקז לנקודה כזו שבה נפתחה תשובה. החיים בכלל והטיול בפרט, על כל האירועים שקרו בו". בהמשך דבריו מספר נדב כי: "החסד הוא שבאמת הכל ברצונו של השם הסתדר לטובה ושבתי בשלום הביתה כולל חפציי ובריאותי השלמה, חוויות טובות ואנשים מחייכים" ¹¹⁶.

אלישי מספר על אירועי העבר אליהם הוכוון כחוויות שהיה עליו לעבור על מנת שישמשו לו ככלי עזר בעתיד: "היום אני במקום שבו אני מבין שכל מה שעברתי היה צריך לעבור וחייב לעבור ושבעתיד זה יכול לשמש לי כמנוף. זה רצון השם והרצון שלי. אם אצליח – זו שאלה. מניח שבחלק אצליח ובחלק לא. היום אני אומר – טוב שהייתי בהודו. אני שקט. חיפשתי, השקעתי. שלא אגיד לעצמי שזרמתי עם האמונה והדת. התנתקתי ועכשיו אני מקורי. אני עצמי. וגם מין נחת כזו – אני רואה אנשים שלא טיילו בעולם ולא חוו את העולם. תמיד מדגדג להם לחיות את התאוות הללו. לחיות את החופש המוחלט. אני הייתי בנקודת הקיצון הזו וראיתי שגם לא זה. זה מקור הנחת. אי אפשר לפתות אותי בסיפורים על חופש. הייתי שם ולא ולא הייתי חופשי. היום, כשההלכה יושבת לי על העורף ומשגעת אותי על קוצו של י', אני מרגיש הרבה יותר חופשי. אושר, כמו שאמרתי, זה פונקציה של המימוש העצמי" ¹¹⁷.

¹¹³ ראה נספח ו, עמודים כב-כג.

¹¹⁴ ראה נספח ח, עמוד לה.

¹¹⁵ ראה נספח ד, עמוד יג.

¹¹⁶ ראה נספח ה, עמוד יז.

¹¹⁷ ראה נספח ז, עמוד ל.

ד. דרך החזרה בתשובה

דרך החזרה בתשובה של החוזרים בתשובה בהודו מורכבת בדרך כלל משלב לימוד ממושך באחד המוסדות היהודיים הפעילים בהודו, בדרך כלל באחד מבתי תב"ד או הבתים היהודיים. נתן מתאר תהליך ארוך שבו הוא נמצא במצב שבין שליטה לחוסר שליטה, בין ערות לתרדמת, כאשר במהלך אותם רגעי התעוררות הוא מאשר לעצמו את המשך התהליך: "המפנה עצמו אירע מבלי שהייתי ער. כמו בניתוח – אתה ער, אבל מרדים את עצמך. בכוח הרצון שלך. אתה ער בזה שנתה מכריח את עצמך להישאר. בכל רגע אתה יכול לקום וללכת. בניתוח מלא אין לך שליטה. בתהליך הזה יש לך. גם אם לא שליטה יש לך מודעות. אתה שם לב לכל שינוי קטן. כמו אוסף של ניתוחים קטנים. אחרי כל ניתוח אתה מעיר את עצמך שואל אם זה טוב ומחליט אם להמשיך. אבל שיטות הניתוח הן לא שלך. נעזוב את המשל הזה"¹¹⁸. נתן מייטיב לתאר את נביטת זרעי התהליך כבר בילדותו המוקדמת ומתאר כיצד במהלך השתתפותו בשיעורים בבית חב"ד קיבל תשובות לשאלות מוקדמות שהיו לו: "היו לי שאלות כבר בתור ילד, שאפילו לא נשאלו כי ידעתי שלא יהיה מי שיענה עליהן. עוד לפני התקווה היה לי ייאוש. ולא הייתי בטוח שיש בכלל תשובה. בבתי הספר היו אומנם שיעורי אמונה, אבל אף פעם לא הבנתי איך הם מחזקים את האמונה. בכלל לא הייתי במצב של להישאר לשיעורים האלו. אצל חב"ד כל אדם שבאמת מחפש משהו בעולם והוא לא חסר אחריות לגמרי, מוצא. ראיתי מאות אנשים שנשארו. הקשיבו וקיבלו. משך שלושה חודשים ראיתי איך מאות אנשים מתחלפים כל כמה ימים. בארוחת הערב, אחרי השיעורים, היו דיונים וויכוחים. כשהתחלתי לקבל תשובות בעצמי התחלתי להסתכל מהצד על השאלות של האורחים בבית ועל התשובות שאנשי חב"ד נתנו. הבנתי שהכל אותו דבר – הצד של התורה, השקפת העולם של היהדות ולעומת זה צד מבולבל שבאמת לא יודע. אלו טענות שונות שנשמעו, שבאו מאותו מקום של לברוח מאחריות ולברוח מלהכיר את האמת. החסידות נכנסת לכל רובד בחיים. היא אומרת באופן פשוט שהאלוקים נמצא בכל מקום. זו אמונה כמו של ילד קטן. לצד האמונה זה מובן בשכל ונגרש בחושים. וזה לא כמו ילד קטן. זו האמונה – נוכחות האינסוף בכל דבר ולהבדיל בין דבר שהוא רצון הבורא או נגד רצונו, חס ושלוש, כך בכל תחום בחיים... זה כך בכל תחומי החיים. רגע אחד אדם רוצה לכאן ורגע לשם. החיים כמו מערכת כבישים שכל אחד לוקח לכיוון אחר. הכבישים לפעמים נפגשים ולפעמים מתנגשים. באיזשהו שלב חשבתני על כך. כמו אדם שנמצא בצומת דרכים ביער ויש לפניו כמה שבילים. בכל פעם הוא בוחר דרך אחרת – זה לא מועיל בשום אופן. הבנתי שאם יש דרך אחת שמובילה למקום מוגדר ומסוים – אותו אדם אף פעם לא יגיע אל המקום הזה. אם הוא כל הזמן משנה את דרכו ואין משהו שמדריך אותו ומחייב אותו ומכתיב לו כיוון, אדם זה מראש אבוד. אין לו סיכוי לכלום. החוכמה היא שאדם לוקח את כל התשוקות, גם את התשוקה המינית, שזו תשוקה טובה, אלא שצריך להביאה באופן מנותב, כחלק מניתוב אל אותה דרך. שכל התענוגים משלימים אחד את השני ולא סותרים – וזה יכול לבוא רק על ידי לימוד. כשאדם שואל את עצמו שאלות – מה המטרה ומה האמצעי. החסידות מלמדת שכל ענייני העולם, שקשורים לבן אדם, אין באמצע. או שזה טוב ומעלה אותו או שזה רע ומוריד אותו. בגלל שליהודי יש כוח של בחירה חופשית וזה גם משהו שהיה לי פשוט להבין, כי מאז שהייתי קטן תמיד הרגשתי שכל רגע בעולם הוא קריטי ומיוחד. כל רגע הוא הרגע היחיד שיש. בכל רגע אפשר לשנות את הכל – העולם מתקיים מחדש ואנחנו יכולים להשתנות ולשנות

¹¹⁸ ראה נספח ו, עמוד כא.

הכל. זה תלוי רק בנו"¹¹⁹. באופן ברור ומודע בוחר נתן בדרך החסידית, כפי שהיא מתווית על ידי חב"ד ובשובו ארצה מתעגן במערכת לימודים מוגדרת ומקיפה יותר. רעיון נוסף, שכבר עמדתי עליו בסעיפים קודמים וחשוב להזכירו כאן בשנית, כיוון שהוא עולה בדברי רבים מהמרוויינים, עוסק באינסופיותה של דרך התשובה.

I. קשר למסורת

רבים מהחוזרים בתשובה בהודו מעידים על קשר מסורתי מסוים. לעיתים יכול הקשר המסורתי להיות מובן גם בהקשר תרבותי, רחב יותר מההקשר הדתי גרידא. נדב מעיד כי "בתור יהודי היה בי זיק מסורת, קמצוץ, מהבית"¹²⁰. שי העיד על עצמו שהגיע להודו כמסורתי שחיפש להתעמק ברזי הדת וכדי לברר את הקשר שלו עם הדת¹²¹. כמעט מכל דברי החוזרים בתשובה עולה כי היה להם קשר כלשהו אל הדת, אם בצורה ישירה, על ידי שמירת מסורת ברמה כזו או אחרת (ואף שמירת מצוות) או ברמה ערטילאית יותר, המאפיינת את החילונים בישראל, לפיה חוגגים חגים ומתרפקים על מורשת דתית מסוימת מבלי לקיימה הלכה למעשה. ששון מעיד על עצמו שהוא "בא מבית חילוני. מצד אבא אני יודע שסבא שלי, שלא הכרתי, היה הרבה יותר מחובר לדת, ממשפחה של סופרי סת"ם. עד היום לכולנו יש כתב יפה, גם לי. בפועל, אבא שלי לא אוכל חזיר ומאכלי ים, שומר יום כיפור וכך גם אני מגיל שלוש עשרה צם. וזה הדבר היחיד שהיינו עושים כל החיים. וחגים – כמו כולם – פסח, ראש השנה. לאף אחד אין קשר חזק, לפחות במודע, ליהדות, דבר שמאד הפתיע אותי כי בעיני זה נשמתי. אני זוכר את עצמי מגיל צעיר מתרגש מסיפורי תנ"ך ומסרטים על התנ"ך. גיבורים תנ"כיים עם זקן גדול תמיד רגשו אותי. הייתה לי אמונה. בגיל העשרה, לא יודע בדיוק מתי, שמעתי קצת קבלה ועניינים מיסטיים. חשבתי שזו קריאה פנימית, שבבוא היום, כשאהיה נשוי, ארצה ללמוד את זה. זה תמיד היה אצלי, מגיל צעיר"¹²².

II. חשיבות ההתבודדות ושימור התובנה

כפי שכבר צוין, כל החוזרים בתשובה מדגישים את חשיבות היציאה למסע בגפם גם אם אין הם נותנים דגש בלעדי לעריכת המסע לבד (שכן כולם נפגשים עם אנשים שונים, ובפרט ישראלים). בהקשר למסע "לבד", אציין כי גם אלו שלא נסעו להודו בגפם, נפרדו במהלך המסע מחבריהם ועסקו בבירור פרטי עם עצמם. עוד אציין כי יותר משה"לבד" מתאר את היות האדם בגפו, הוא מתאר מצב שבו המטייל מתנתק לחלוטין מהמוכר לו מהארץ ובוחר להתרועע עם אנשים שלא הכיר קודם, על פי בחירתו. בחירה זו כשלעצמה מנותקת מהמוכר בארץ ומבודדת מהביקורת או הדעה של מכריו של המטייל.

בחלק מהראיונות עלה הדגש הרב על חשיבות שימורה של תובנה שעלתה והבליחה בתודעתו של הפרט. תובנה זו, כך ניתן ללמוד, מבליחה כמעט תמיד מתוך אותה התבודדות, אם מאנשים בכלל ואם מהחברה המוכרת בפרט. שחר מתאר את התהליך שעבר בעזרת ההקבלה בינו לבין מעללי

¹¹⁹ ראה שם, עמודים כג-כד.

¹²⁰ ראה שם, עמוד טז.

¹²¹ ראה נספח א, עמוד א.

¹²² ראה נספח י, עמוד לט.

הדמויות באחד מסיפורי המעשיות של רבי נחמן מברסלב, "מבן המלך ובן השפחה שנתחלפו"¹²³. שחר מספר על הרהורי חרטתו על מעשיו קודם לחזרה בתשובה בהקבלה להגיגיו של בן השפחה שהיה למלך "אז עלה בדעתו כל מה שעשה והתחרט. אולם לא היה לו אף אדם שיוכל לדבר איתו על כך, הרי עתה הוא המלך. מאחר שנפלה עליו דאגה לא היה לו עוד צורך בטיול. בטיול יכול האדם, כמו "נהר המים" להרשות לעצמו שנייה לנשום. אבל גם אם הוא מגיע למסקנות מרחיקות לכת, כשהוא חוזר לעולם הזה יש לו עסקים שונים ואז הדבר "עובר מדעתו". הוא שוכח או אולי אפילו משכח את הדבר. בן המלך של השפחה עבר מדעתו – השכיח מעצמו את כל מה שטרד אותו ברגע של מנוחה". אולם בניגוד לבן השפחה שהיה למלך, שחר בחר לשמר את התובנות שחוה ברגע ההתבודדות ולקחתן הלאה אל המשך חייו, וזאת בדומה לבן המלך שגודל כבן שפחה: "בן המלך האמיתי, שגדל כבן שפחה, בזבז את כל כספו. גם הוא, חסר כל, נשכב לנוח. בהתבודדות חשב על גורלו. הוא שואל "מה עשה אלוקים לי?". אם אני אכן בן המלך איני ראוי ליחס כזה ואם איני בן המלך, גם כן לא מגיע לי. נתיישב בדעתו בן המלך. הוא שואל את עצמו "האם התנהגתי נכון?". שאל והתחרט מאד על מעשיו. הייתכן שאני בן המלך שנולדתי למציאות כזו, שהתדרדרתי כך?" איפה בית המקדש? איפה ישראל? זו גלות גמורה. אולי הדבר נעשה בזכות גדלותו של האל ועלי לחזור לדרגתי ולמקומי ולא לבוא בטרוניה אל האל"¹²⁴. תובנתו של שחר מתוארת בקושי רב בהמשך דבריו: "בהודו פתאום ראיתי שכל מה שקורה לי זה כמו בקריאת שמע. ראיתי אחד. אחדות הפשטות. שבת. כל מי שפגשתי אותו – הכל בעצם אחד. זה נקרא השגחה. הפה לא יכול לספר והיד לא יכולה לכתוב את שאירע. לא ניתן לתעד את החוויה הזו. נקודת המוצא היא בתת מודע".

במהלך נסיעתו להודו גזר אלישי על עצמו התבודדות, אולם דווקא מתוכה צמחה אצלו ההבנה שההתבודדות לא תקרב אותו אל התובנות הגבוהות. עם זאת, ניכר בדבריו שהיא זו שעוררה אותו לפנות אל מקומות לימוד מסודרים שנתפשו בעיניו כבני סמכה: "היו תקופות שחשבתי שאם אהיה לבד לגמרי האמת תתגלה. תצא מתוכי. הבנתי שזה לא עובד ככה. היא באה גם מתוכך, אבל חייבת להיות מחוברת לאמת עליונה שנפתחת מלמעלה – אלוהים, תורה, חז"ל ודרך הרבנים של היום. ולכן בער לי להקשיב לשיעור בחב"ד או בבית היהודי. חיפשתי שיטה שמקיפה את כל החיים. צריך מינימום זמן במנוח התורני, בישיבה אשראם"¹²⁵.

טל מספר "ארבעה חודשים אחרי השחרור טסתי להודו. בכוונה טסתי לבד. כדי לשמור את כל האופציות פתוחות יותר. אני מאד איש של חברים. ירושלמים. חברים זה חברים. עד הסוף, אבל לשם רציתי לנסוע לבד. מגיל מאד צעיר, אולי כבר מכיתה ח' רציתי לטוס להודו. בתיכון ראיתי "אופטימיות קוסמית". משך אותי החיפוש אחר האמת. אני איש פתוח. חשבתי לעצמי – אולי באמת קורים הדברים שמספרים עליהם? – יוגים שעפים, מגידי עתידות. תמיד סיקרן אותי מה שיש שם. הכוח שמעבר למודעות. שמעבר. ויצאתי לחפש"¹²⁶. במילים אלו הוא קושר את משיכתו לקסמיה של הודו ליציאתו למסע בגפו.

רעיון ההתבודדות מודגש גם בדבריו של אורי: "להודו טסתי לבד. במכוון. אני באופן כללי בעד טיול לבד. כשאתה לבד אתה לומד להכיר את המקום. לא כמו החברה בתאילנד שאתה בכלל לא

¹²³ ראה נחמן, עמודים קיח-קלח.

¹²⁴ ראה נספח ב, עמוד ג.

¹²⁵ ראה נספח ז, עמוד ל.

¹²⁶ ראה נספח ד, עמוד י.

מבין למה. לבד יותר חווים את המקום והודו זה המקום שבו החוויה הכי גדולה. ראיתי עוד מקומות – תאילנד, נפאל, ניו-יורק, וונצואלה. אין כמו הודו. שם אתה מרגיש שאתה חלק מהמקום. חלק מהכל. לחוש אותה. משהו בדיבור משתנה. גם הקשר עם ההודים. תמיד יש מגע איתם. ההודים זה עם שיותר מתחבר אליך”¹²⁷.

III. שיטות שונות

במקרים רבים מתוארת החזרה בתשובה כחלק מתהליך ארוך ורציף של חיפוש מסגרת לימודית הולמת שמקנה תובנות. שחר מספר כי “בארץ למדתי קונג פו, אחר כך עשיתי ויפסאנה ויצא לי להתנסות בעוד כמה דברים אבל לא נתפשתי. כי זה לא היה אמיתי”¹²⁸. את הקושי במציאת מורה מתאים או גוף מכוון מתאר נדב: “לא ידעתי מה לקרוא מהמעין של מי לשתות. לא חסרים פלגים ודעות ברוך השם”¹²⁹. נדב מספר שעצם ההתנהלות היומיומת בהודו השפיע עליו עמוקות. להבנתו את התהליך שעבר “הדרך לתורה עברה לדעתי דרך הטיול במקומות דרך ארץ. לבקש חדר ולא לדרוש, להזמין אוכל ולא לפקוד על הגשתו ושהאוטובוס אולי יגיע למקום אליו אני רוצה להגיע ואולי לא. ומכאן – עלי לשמוח שמישהו מנהל את החיים לטובה...חיי השתנו לבלי הכר – אני חי בגן עדן. התבהרה לי זכות אבות...”¹³⁰. בהמשך דבריו מתאר נדב את הפער העצום שבין התובנות הפנימיות והבחירות הראשוניות שעשה לבין הקושי הגדול לבחור להשתייך לפלג או למוסד דתי כזה או אחר: “לא ידעתי מה לקרוא מהמעין של מי לשתות. לא חסרים פלגים ודעות ברוך השם”¹³¹. כל החוזרים בתשובה מצביעים באופנים שונים על הצורך למצוא מסגרת לימודית מסודרת ותומכת. נראה כי רובם פונים אל הפלגים החסידיים של חב”ד וברסלב, שהם גם הפלגים הפעילים ביותר בהודו מבחינת הקמת מוסדות דת יהודיים ויכולת לספק מענה דתי ותרבותי. ברוב המקרים חתימת התהליך נעשית בארץ, ולכך אתייחס בסעיף נפרד. בהמשך להבחנה הברורה בין רגע הבלחת התובנה לבין ההחלטה לשמרה והפרקטיקה הנלווית אליה, מספר שחר שאת חתימת התהליך הוא עשה רק לאחר שובו ארצה. רק בארץ המשיך בבירור דרכו, הגיע לתובנות עמוקות יותר ובהמשך, בעקבות מפגש עם נאמני רבי נחמן מברסלב ומצא את גאולתו בקרב הפלג הברסלבי כפלג הנכון ורומז על המתיכות הגדולה הקיימת בין שני הפלגים. שחר אף מציין את הסכנה שהייתה טמונה לו בנפילה לרשתם של חב”ד, שדרכם אינה מקובלת עליו: “לא הייתי אפילו בבית חב”ד ומזל שלא הייתי ולא נפלתי ברשתם”¹³².

טל מתאר את החשיבות העצומה שבמתן תכנים פרקטיים ברמה יומיומית: “הבנו שיש לנו אותה שאיפה – קיום עצמי ברמה הכי גבוהה. פתאום ראיתי פרקטיקה. זה ההבדל בין הספרים שקראתי לשהייה שם. פתאום הבנתי כמה חשוב לתת מנוחה לנפש והנה - יש שבת. לא מתקשרים ולא מעשנים. למדתי איך לקיים עקרונות רוחניים”¹³³. מבחינה רבה הצורך שהוא מתאר כאן, שבא על סיפוקו תואם את המבוכה שמתאר בחיי במבוא שלו ל”חובות הלבבות”, השאלה איך להתקדם בעקבות התפכחות.

¹²⁷ ראה נספח ח, עמוד לג.

¹²⁸ ראה נספח ב, עמוד ג.

¹²⁹ ראה נספח ה, עמוד יז.

¹³⁰ ראה נספח ה, עמוד יז.

¹³¹ ראה שם.

¹³² ראה נספח ב, עמוד ד.

¹³³ ראה נספח ד, עמוד יב.

נתן מתאר במפורש את היתענגותו בפרקטיקה של אנשי חב"ד עת שעבר פיסית, לגור בביתם: "אחרי חודש, קצת אחרי שעברתי לגור שם, חבר שלי נסע. זה לא בא לו ברגע אחד. ויתרנו כבר על גואה אבל הוא חיכה שנמשיך. כל פעם אמרתי לו "עוד יומיים". סחבתי אותו עוד ועוד. זה לא קרה עם החלטה שלי שאני נשאר שם. הוא כבר ראה שאני נשאר שם לפני שהפנמתי את זה בעצמי ונסע. הבטחתי לו שאצטרף אליו תוך שבוע-שבועיים. אחרי כמה שבועות הוא נפצע בתאונת אופנוע קלה והחליט שהוא חוזר ארצה. נסעתי לפגוש אותו בדלהי, לפני חזרתו. כשהגעתי אליו כבר הייתי סגור על עצמי מבחינת מצוות ושמרתי על אכילת כשר. כל יום התפללתי שלוש תפילות. תכננתי מראש איך אבשל אוכל כשר בבית חב"ד. אז גם הפסקתי לאכול במסעדות צמחוניות כי חב"ד הסבירו לי שהן לא כשרות כי אין להן נפות"¹³⁴.

אלישי מספר: "בהודו ובהתרחקות שלי הבנתי שיש הרבה דברים שמפריעים לי. לדוגמא – רעיון הכלליות. מה שחשוב זה עם ישראל, ארץ ישראל. הפרט די מאבד משמעות. הוא לא מעניין אף אחד. אני לא אומר שזה הרעיון של אנשי הציונות הדתית. ככה אני תפשתי אותו. חלק מרעיון החזרה בתשובה היה להחזיר את המושגים בתשובה, כלומר ללמוד אותם מחדש. קודם אמרתי שאני מאמין וגם עכשיו אני מאמין. מה ההבדל? – משמעות אחרת! כדי לאזן את רעיון הכלליות פניתי יותר אל ברסלב, שנותנים יותר דגש על הפרט, ובכלל לחסידות. הייתי באומן בראש השנה האחרון. בגלל זה זכיתי באשתי לעתיד. ארוסתי. יש התייחסות גדולה לפרט – מקום להכיל תאוות ותחושות"¹³⁵.

על הצורך בשייכות לפלג דתי כזה או אחר מעיד אלעד. הגם שהוא מסתייג פעם אחר פעם הוא בכל זאת מצביע על הקרבה שלו אל חסידות קרליבך: "מאד התחברתי לחסידות קרליבך, לפחות בשעתו. היום יש לי הסתייגויות מהם. הרגשתי שזה שילוב מוצלח בין תפישת מצוות ואמונה דתית לבין הרגשה טובה... חסידות קרליבך הכי קרובים אלי היום"¹³⁶.

IV. נפילות

דרכם של החוזרים בתשובה אינם תמיד קלה ואינה תמיד מתוארת כגרף רציף של עלייה אל מקומות טובים יותר ונוחים יותר. ששון מספר: "היום אני יודע – אם הכלי לא מוכן, יש שבירה של הכלי. ריבוי אורות. שאלתי את עצמי איך ולמה מגיע לי כל הטוב הזה? הרגשתי שמשוהו לא בסדר"¹³⁷. לעיתים, כגודל העלייה, כך גודל הנפילה. ששון, כשם שהגיע אל תחושת אושר אינסופי מעיד על עצמו שנתקף אחר כך בפראנויות קשות ודיכאון עמוק: "בגלל הבלבולים התחיל לי דאון מאד מאד גדול... זו הייתה פעם ראשונה שחוויתי דאון גדול, שבא אחרי העלייה. היו לי פראנויות מטורפות, בכי, ירידות במשקל, אבל תמיד היה לי קול פנימי – "אני לא חוזר הביתה ככה" וביקשתי "אלוהים, תן לי להבריא, מנטאלית". הניגודים האלה בין הכי טוב להכי רע, בצורה כל כך קיצונית, גם מביאים שאלות. עד היום יש לי בלבול מזה. אני כבר לא בן אדם נורמאלי"¹³⁸.

¹³⁴ ראה נספח ו, עמוד כב.

¹³⁵ ראה נספח ז, עמוד כט.

¹³⁶ ראה נספח ג, עמודים ט-י.

¹³⁷ ראה נספח י, עמוד מא.

¹³⁸ ראה נספח י, עמוד מא.

גם שחר, בדומה לששון, מעיד על משבר גדול של תפישת מציאות אותה הוא לא יכול היה להכיל. המשבר אירע במהלך קורס ויפסאנה ובמקרה שלו, המשבר הוא שאפשר לו לעלות, על ידי ההתקרבות לדת: "אחרי קורס הויפסאנה הייתה לי התרסקות. הייתה מציאות שנחשפתי אליה שלא יכולתי להכיל. אבל לפני ההתרסקות נזכרתי בהכל. בירושלים, בארץ, בזה שאני יהודי. הקדוש ברוך הוא ראה כמה אני מנסה...הייתי בבית, שבור. כמה חודשים הייתי ככה. כמעט לא דיברתי עם אף אחד, גם לא עם ההורים. ואז יצאתי לטיול, בטרמפים. אם קודם נסעתי למדבר, עכשיו נסעתי צפונה. פגשתי מעגל מתופפים לבושים לבן וליאור היה אחד מהם. באותה תקופה הוא התחיל להתחזק. התחברנו יחד. לא למדנו תורה, אבל קיבצנו נדכים...אחרי השבר כמעט לא דיברתי. הייתי בעיקר בהקשבה. גם שליח של הרב מיכאל גולומב בא לפסטיבל 'בראשית' במגידו דיבר דיבורי תודה. זה היה קול רענן. לפני ראש השנה נתן לי תפילין וציצית מול ארון הקודש והבנתי שאני רוצה להיות יהודי, למרות שאיני יודע מה זה. כך הגעתי לחברון, דרך השליח של הרב מיכאל גולומב"¹³⁹.

טל מתאר מצב של "חיות מטורפת. אבל זה לא מצב אמיתי. חשוב לדעת את זה. אחרי זה באה הנפילה שמאזנת. בקבלה כל זה ידוע ומוסבר. הזהירו אותי לא להיבהל מהנפילה. אמרתי שלא אפול אחר כל מה שלמדתי, אבל נפלתי והתרסקתי. זו רמה גבוהה שאפשר לשאוף אליה אחר כך. לכל כוח יש שני כיוונים – לטומאה ולקדושה. מול כוח התשובה ישנם הסמים. הכנגד"¹⁴⁰. בהמשך דבריו מתאר טל את נפילתו שלו: "הייתה לי נפילה חזקה. לא הזזתי את עצמי. אחר כך למדתי בישיבה של חב"ד ברמת אביב. הפריעה לי המשיחיות ויצאתי משם. טסתי לאומן לראש השנה. עזרתי ובדקתי את עצמי טוב טוב, שלא השתבשתי... העלייה שלי מאד מהירה וגם הנפילות שלי הן כאלו. חזקות. אצל אחרים העליות קטנות והירידות קטנות"¹⁴¹.

נתן מקבל את הנפילות כחלק מובנה מדרך חייו ומסביר בדבריו מדוע לדעתו הכרחית הנפילה ומתאר אותה כהתנהלות קיומית של טבע העולם וכמעשה בחינה של האלוהים אותנו: "כתוב 'שבע ייפול צדיק וקם'¹⁴². מה שזה אומר בשבילי זה לא שלמרות שייפול שבע פעמים יקום הצדיק. זה לא עונה על השאלה. מה שבאמת – העולם הזה כולו הוא צמצום. ירידה מהמציאות האינסופית והכלתו מוגבלת...צדיק לא יכול להיות צדיק בלי שייפול. הכרחי לו שיהיו לו נפילות. הנפילות הן שעושות אותו לצדיק. זה לא רק ירידה לצורך עליה – כמו זרימת הדם מהלב ירצה ושוב'. לכל יצור חי יש תנועה כזאת – לא יוכל להיות למעלה בלי שיהיה למטה. אין הבדל בין עליה לירידה. גם רגעי תסכול בתהליך נובעים מהרצון של האבא לנסות את בניו – לבדוק עד כמה הם נאמנים לו. אנחנו לא מבינים למה הוא רוצה לנסות אותנו ולא רוצים שינסו אותנו. ברגעים האלו מרגישים לבד ואין תשובות על כל דבר.

יש רגעים מאד קשים, אפילו לא רגעים כי זה לא זמנים. בחסידות קוראים לזה נקודות. יש שלבים שהם קשים ואפילו נראים לא טובים. "כי את יאהב השם יוכיח"¹⁴³. הייסורים הם באמת אהבה נסתרת ואני מאמין בזה, כמו כל יהודי. גם כשרע, המקום שבא ממנו הוא עזרה וטיפול ולא מתוך נקמה ועונש. זה בעיני לא ייתכן. למרות זאת קורה לנו שמגיעים למקומות אבודים. קשה לנו לקבל את ההסבר הזה ואנחנו באמת צועקים. גם אני צועק לפעמים "למה הטוב צריך להתחבא?".

¹³⁹ ראה נספח ב, עמוד ד.

¹⁴⁰ ראה נספח ד, עמוד יב.

¹⁴¹ ראה שם, עמוד טו.

¹⁴² ראה משלי, פרק כ"ד, 16.

¹⁴³ ראה משלי, פרק ג', 12.

זה משהו שראיתי אצל הרבי שלא מספיקה לנו האמונה שהאל מביא טוב. אנחנו רוצים להרגיש את זה ומגיע לנו להרגיש את זה. אנחנו בניו של הבורא ובסך הכל אנחנו בסדר. זה אחד הדברים הראשונים שלמדתי בחב"ד – הבחנתי באהבה שיש אחד לשני, בין הזוגות שמגיעים לשם, בתוך כל הצבעוניות והבלבול ההודי שמסביב. אהבה בין יהודים שינקה ממה שנראה על פני השטח. הרע הוא משהו חיצוני וטפל. הוא לא אנחנו. עלינו להסיר אותו ולא למשוך אותו אלינו. הצרות והייסורים באים ממצב זמני של כיסוי, למרות שלא תמיד יש את המילים להסביר את זה ולקבל את זה. כשסובלים – זה טוב לצעוק ומותר גם לבעוט, אבל צריך לדעת במי. לא בועטים למעלה. צריך לבעוט בבעיה, לא בכל הבית"¹⁴⁴.

אלישי מספר על נפילה שמעידה מבחינתו בקיום האלוהים: "הרגשתי גם הרבה מצבי קיצון. סערות, בכי. הייתה לי בצבא תחושה שאני קרוע – גם חילוני וגם דתי, לא חילוני ולא דתי. בהודו הייתה נקודה, שהיא גם אישית. הייתי ברישיקש. חדר מעל הגנגס. זה קשור גם לחבר הכי טוב שלי שנהרג בדו"צ בצבא. זה ברמה האישית, מה שמעלה שאלות ברמה הדתית – למה אלוהים עושה את זה? אחרי שעישנתי הרבה סמים שם ברישיקש, בכיתי פעם ראשונה. קיללתי את אלוהים וצעקתי עליו. והבנתי – אם אני מקלל את אלוהים, אז יש אלוהים. יש מישהו שמכוון את העולם. עולם בלי אלוהים זה מפלצת. לא יכול להיות שהכל קורה סתם, ללא מחשבה. זה מאד מפתיד". בהמשך דבריו מעלה אלישי סוגיה מעניינת ביותר הנוגעת לאמונה ומקורה: "מצד אחד היום יש לי וודאות – זה מה שאני רוצה לעשות ולהאמין. זו הדרך שאני בוחר בה ומצד שני אין לי נקודה של וודאות ולכן זה נקרא אמונה". כשלמדתי, ראיתי שהרמח"ל מתייחס לכך ב"דרך השם". גם חז"ל. כשראיתי שיש התייחסות לחוויות שלי מהעבר ומעצמונה בכתבי הקודש, הרגשתי שאני יכול להתחבר לזה. דבר אחד וודאי אצלי – הרצון. כלומר, אני רוצה שיהיה אלוהים. אם יש אלוהים באמת – אני יכול לקוות, יכול להאמין. אם התורה היא נכונה והיהדות נכונה – אין לי וודאות. הרצון שלי כזה. כשאני מאמין ברצון שלי – מזה אני מגיע לאמונה"¹⁴⁵. הוא ממשיך ומתאר את הקונפליקט שעשוי כשלעצמו לגרום לטלטלות: "תמיד חייתי את הקונפליקט. האם אני רוצה להאמין בעצמי או באלוהים. האם נקודת ההתחלה מתחילה בי או מחוץ לי – באלוהים. בשלב מסוים מצאתי את הזהות ביניהם. אלוהים מתגלה דרכי ואני גילוי של אלוהים. כשאני אומר אני רוצה – אם זה מזוכך ומבורר, ללא הסחות של תאוות ומיניות – זה בעצם מה שאלוהים רוצה"¹⁴⁶. במלים אלו מנסה אלישי לתאר את המצב הקיומי שבו ישנו חיבור עמוק אל מצב שבו אין טלטלות של תחושות התעלות ובמקביל גם אין נפילות, אלא מצב של קיום נכון, מחובר ושלי.

ה. חתימת התהליך

אצל רוב החוזרים בתשובה מודגשת חשיבות רגע החזרה ארצה. במקרים רבים עד סמוך לרגע השיבה הביתה לא ידעו בני המשפחה והחברים על התהליכים שעברו המטיילים, ואם ידעו היה זה מידע חלקי ומרומז בלבד. לא אחת נתקלים החוזרים ארצה בעמדות אמביוולנטיות. גם אם הם לא זוכים להתנגדות ברורה וישירה מצד קרוביהם, הרי שפעמים רבות קשה לקבל את השוני שחל בהם ואת הצרכים המיוחדים הנלווים אליו. מבחינת החוזר בתשובה עצמו נושא רגע השיבה מטען

¹⁴⁴ ראה נספח ו, עמוד כו.

¹⁴⁵ ראה נספח ז, עמוד לא.

¹⁴⁶ ראה שם.

גדול של התייצבות מול המוכר שנונח. פתאום מתחוררים להם מימדי השינוי ועליהם להחליט האם לדבוק בו או לחזור לחייהם הקודמים. התעמתות זו עם סביבה מוכרת שנאלצת להתמודד עם שינוי גדול שחל באדם הקרוב עולה בדבריו של אלעד: "הלבד איפשר לי לפעול ללא ביקורת שלילית, כמו שהייתה כשחזרתי הביתה. כשנאמרו סביבי משפטים כמו "נדפק לך השכל", "הלכת לאיבוד", "אתה מבולבל, זה יעבור"¹⁴⁷. במקרים רבים מתואר רגע מבחן או רגע שבו מחליטים החוזרים בתשובה לדבוק בדרך שבה החלו לצעוד ואף למסד אותה.

I. משמעות החזרה ארצה

עבור שחר הייתה ישראל המקום בו חזר בפועל בתשובה. הוא מתאר כיצד בהודו נפקחו עיניו וכיצד רק עם שובו ארצה החליט לתת לתהליך תוקף רשמי, תחת מטרייתיה של מסגרת רשמית יותר: "הדבר קורה שלב שלב. אחרי הודו חזרתי למדבר יהודה עם ספר תורה ושם מצאתי שיש בורא לעולם הפועל בתוכי. משהו מאחוריי הקלעים שמכונן את חיי. הטיול נותן פתח. בשגרה הדברים קשים. בשגרה הכל נראה דומה. בטיול הכל חדש – חייבים להיות קשובים יותר... בהודו חוויתי את החוויה ורק אחר כך התחילו הדברים להתעורר"¹⁴⁸.

אלעד מתאר את חזרתו ארצה כאל שלב שצריך להתכונן ולהכין עבורו: "בשלב הזה התחלתי לתכנן את חזרתי ארצה ולהכין את החברה בבית שעברתי משהו עם הדת. אני חושב שהאמירה לחבר'ה, ההוצאה ממני החוצה, היא רגע הפיכת לדתי. כתבתי שהתחלתי לשמור שבת ושכנראה אמשך עם זה גם בארץ. החזרה לארץ לא הייתה מורכבת מהבחינה הדתית. חזרתי ביום חמישי ולמחרת, בשישי, החברים רצו שנצא יחד לשתות. אף אחד לא הבין מה קורה, גם אני לא. הודעתי שאני הולך לבית כנסת. לראשונה הנחתי כיפה, בליט ברירה, כי הבנתי שלא יקבלו אותי אחרת.

היה לי מאד קשה עם היחס בארץ – הנוקשות. "או שתהיה פה או שאל" – תחושת דיכוטומיה קשה. דווקא פה הייתי צריך להכריע באופן סופי, הגם שאת התהליך עברתי בהודו"¹⁴⁹. בהמשך דבריו מסביר אלעד את הקשיים הכרוכים בחזרה ארצה: "בשנתי מהודו היה לי ברור שיש דברים שאני עושה ויש דברים שלא. זכור לי אפילו קושי בבחירת מסעדה עם חברים. פתאום צריך לברר אם המסעדה כשרה. החזרה הייתה קשה ועדיין קשה. עדיין יש לי קונפליקט גדול עם העולם הפנימי והדתי. להיות אדם דתי, שומר מצוות ובמקביל לשמור על אותו אורח חיים שאני אוהב. הגרעין נשאר. לא הפכתי מאדם פורק עול ופוחז לאדם חרדי. בחרתי ללמוד באוניברסיטה ולא בשיבה. בחרתי לקרוא בעצמי ולא ללכת בדרכו של רב מסוים. בחרתי הרבה בחירות לא פשוטות ומזה אני מבין אולי שאני מקיים את אמונותי לשמה. לפחות כשאניפה"¹⁵⁰.

טל מספר: "חזרתי לארץ ובארץ זה סיפור אחר לגמרי. כאן זה לבנות הכול מהתחלה. פתאום זה בום. אני כבר התרגלתי לעצמי – אבל חברים ראו אותי. לפני שחזרתי שלחתי הודעה קולית שבה הודעתי שחזרתי בתשובה וביקשתי שלא ידברו איתי על זה. ההורים גרושים. אבא שלי נבהל מאד. אמי ואחי שמחו בשבילי כי ראו שטוב לי"¹⁵¹.

¹⁴⁷ ראה נספח ד, עמוד ח.

¹⁴⁸ ראה נספח ב, עמודים ג-ד.

¹⁴⁹ ראה נספח ד, עמוד ז.

¹⁵⁰ ראה שם, עמוד ט.

¹⁵¹ ראה נספח ד, עמוד טו.

אלישי מספר על הדברים שהתעוררו בו במהלך המסע בהודו ועל ההבנה כי עליו לחזור ארצה כדי לקבל תשובות ועל הצטרפותו לבית מדרש בעצמונה שבגוש קטיף, דווקא בתקופה טעונה ומשמעותית ביותר: "חזרתי ארצה אחרי חצי שנה ממקום שהמסע להודו כחיפוש נותן תשובות, אבל שזו לא הדרך של החיפוש. ברמה השכלית רציתי להבין אם יש אלוהים ואם הוא טוב למה יש רע בעולם. בהודו קשה לי לנהל בירור בנושא מול בודהיסט או סופי כי אין לי השפה וספרים לפתוח ולחפש בעצמי. עדיין לא הגעתי להבנה שאני הולך לחפש את זה בארץ, אבל הבנתי שהודו זו לא הדרך. חזרתי ארצה ללא כל תוכניות ותובנות לגבי המשך. עבדתי כי הייתי צריך כסף ואחרי שלושה חודשים, בתקופת ההתנתקות, הרגשתי שיש לי שתי אפשרויות. או שאני טס לארה"ב. יש לי אזרחות, אני יכול לחיות כאמריקאי בלי כל הצרות שיש כאן. זה חידד לי שאני חי כאן מתוך בחירה. אפשרות שנייה הייתה להתחבר למצב בארץ. והחלטתי להתחבר. עברתי לגוש קטיף ותכננתי לעבוד בחקלאות. מבחינה פרקטית ישנתי אצל חברים שלמדו בבית מדרש של בוגרי צבא בעצמונה. בלי כל תוכניות התחלתי ללמוד והרגשתי שאני מתחיל לחזור בתשובה. התייחסתי לעצמי ככזה ובניתי תוכנית לימודים כזאת. קראתי תנ"ך בלי שום פרשנויות. בעצמי. התחלתי לקרוא תהילים. בעבר, למרות שהייתי לומד טקסטים גבוהים, תהילים לא קראתי... בעצמונה למדתי כמעט שנה ובתוך זה חוויתי את ההתנתקות – אירוע שחידד לי את הצורך בדרך חיים. אנשים סובלים בעולם הזה כי הם לא הולכים לפי הדרך. כי הדרך הנכונה לא באה לידי מימוש. הדרך זו התורה. המצוות. כאלו היום אני במקום שאני יכול להגיד יש סבל בעולם ויש רע בעולם כי אנשים לא הולכים לפי המצוות ולא מקיימים את רצון השם. הוא מתגלה בתורה ובמצוות. מאז עצמונה הכיוון ההוא התחזק"¹⁵².

אורי, שבא מרקע דתי, ולכאורה קל היה לו יותר להציג את השינויים שעבר, מתאר אף הוא את הקושי שבחזרה ארצה ואת החיפוש אחר מסגרת חיים הדומה עד כמה שניתן לחיים שניהל בהודו: "הייתה תחושה שכאן אני תיכף מגיע לתכלית. לתכלס. מהר מאד דברים שוקעים ומהר מאד הם חוזרים. כאן הכל זו מהר. האנרגיות שהגעתי איתן נכנסו לשגרה ודברים עלו מחדש. משך חודשיים הסתובבתי ואחר כך התקדמתי עוד בצפת. בעיניים חיצוניות אפשר להגיד שחיברתי קצוות, שהשלמתי תהליך. למרות שכולי בחיפושים. גם היום, אחרי המציאה, בגלל החוויה הגדולה שהייתה בהודו. הרבה פעמים אני קם בבוקר וחושב למה לא לנסוע לחודשיים. לא בראש של מחפש, בראש של שליחות. של לתת. חסר לי הדיבור האמוני בהודו. המחפש. כשהייתי בצפת הרגשתי את השלמות הרוחנית. הרגשתי את הגאולה"¹⁵³.

II. הקשר עם קרובים וסביבה

על סמך העולה מהראיונות רב החוזרים בתשובה שומרים על קשר חלקי בלבד עם בני משפחתם וקרוביהם במהלך השהייה בהודו וזאת מבלי לספר להם בפרוטרוט על הקורות אותם בתחום הדתי. שי מעיד על עצמו: "כשדיברתי עם הבית ועם חברים בארץ, לא הסברתי בדיוק איפה אני נמצא ומה אני עובר. גם אבא שלי, שהוא האדם הקרוב ביותר לדת מבין כל קרוביי, לא היה רוצה שאחזור בתשובה בהודו. סיפרתי להם שאני נמצא בבית חב"ד ולומד, שמעניין, אך שלא ידאגו. חשבתי שלא יהיו מרוצים כי יש סיבה שהדת בבית מתנהלת כפי שהיא מתנהלת – בדרך פרטית

¹⁵² ראה נספח ז, עמודים כב-כג.

¹⁵³ ראה נספח ח, עמוד לה.

ואישית¹⁵⁴. נתן נותן בדבריו תוקף לדבריו של שי ושל יתר הבוחרים שלא לשתף. הוא מתאר את התגובות להן זכה מיד עם שובו של חבר שליווה אותו לאורך חלק מהטיול שלו והיה עד לתהליך חזרתו בתשובה: "כשהוא חזר לארץ וסיפר עלי, כולם כתבו לי קריאות SOS. הם נבחרו שחזרתי בתשובה וקיבלתי קצת מושג איך הם רואים אותי"¹⁵⁵. בהמשך מתאר נתן את הקושי שבשמירה על קשר עם חבריו, אך לצד זאת את הקרבה העזה שהוא חש אליהם ואת האמונה שהם יתקרבו בסופו של דבר לדרכו: "חברים כתבו לי להודו 'כמה חבל! לא נוכל יותר לבלות ביחד'. האי-מיילים הללו רוממו אותי. מה השתנה? אם אנחנו חברים באמת...אחר כך הלכתי לפגוש אותם בפאבים עוד כמה זמן. גם היום אני מרגיש הרבה יותר קרוב לחברים שלי מפעם. אני חושב שאם מרגישים קרבה למישהו באמת, זה הדדי. כתוב בקהלת 'כמים הפנים לפנים, כן לב האדם לאדם'¹⁵⁶. כמו שבמים, כשאנחנו מסתכלים עליהם בבבואה של הפנים – כך גם הלב שלך כשאתה מרגיש כלפי מישהו באמת – כך הוא גם מרגיש כלפיך. הלב ישר מחזיר אור. היום אנחנו פחות נפגשים כי אני נמצא יותר בישיבה והרבה יותר קשה לשבת במקומות בגלל כשרות וסופי שבוע – זמן הביולוגי העיקרי לא אפשריים מבחינתי. אבל אני יודע שזה עניין זמני. החלום הכי גדול שלי זה תמונה שאנחנו יושבים ביחד כל החברים, בתענוג, לומדים תורה. אותם חברה שגדלנו ביחד, עם כל השטויות שעשינו, עוסקים עכשיו בדבר האמיתי. אני בטוח לגמרי שזה ייקרה. הגאולה תבוא!"¹⁵⁷.

אורי לעומת זאת מספר כי הרקע הדתי ממנו בא וידיעותיו של אביו אפשרו לו להיוועץ בו במהלך נסיעתו להודו ועת שנתקל בסוגיות שבהן רצה ליכות בחוות דעת נוספת, אולם התנהגותו נמצאת חריגה: "עוד בפושקר שלחתי לבית שאלות לגבי תהיות שעלו בבית חב"ד. לא יותר מידי, אבל היו כמה אי-מיילים כאלו. גם כתבתי שנשארתי בפושקר לברר. אבא שלי כתב לי 'תחשוב אם זה כדאי לך. חב"ד יש גם פה. נסעת בשביל לטייל...". לא היה לו פחד, למרות שהעדיף שאשאר בדרך שהוא מתווה. הייתה נקודה שחשבתי שזה הדבר הנכון, אבל בסוף קיבלתי את האיזון הנכון, העדפתי שלא ללכת לשם ולהפקיר את המקום שהייתי. מהודו אני מביא אתי המון שאלות והמון תשובות"¹⁵⁸.

אלעד מתאר את עצם ההודעה למכריו בארץ על השינויים שעבר כאותו רגע מכוון שבו הפך לדתי: "בשלב הזה התחלתי לתכנן את חזרתי ארצה ולהכין את החברה בבית שעברתי משהו עם הדת. אני חושב שהאמירה לחברה, ההוצאה ממני החוצה, היא רגע הפיכתי לדתי. כתבתי שהתחלתי לשמור שבת ושכנראה אמשיך עם זה גם בארץ"¹⁵⁹. הוא מומשיך ומחזק את משמעות חזרתו ארצה בהמשך דבריו: "התחושה שאמונה, גם במחיר נוחות – אמונה לשמה, היא נחלתי ולא רק כמראה, הייתה קיימת אולי כבר בשבת הראשונה בארץ. כשעשיתי צעד ולא נסוגתי ממנו למרות האופן שבו הסתכלו עלי ולמרות הקנאה המסוימת בחברי המבלים ותחושת הלבד. אבל כמו שכבר אמרתי, קשה לי לשים את האצבע על משהו מסוים. החברה בארץ שיקפה לי במה אני בוחר ומה אני בוחר שלא לעשות גם במחיר ניתוק"¹⁶⁰.

¹⁵⁴ ראה נספח א, עמוד א.

¹⁵⁵ ראה נספח ו, עמוד כג.

¹⁵⁶ ראה משלי, פרק כ"ז, 19.

¹⁵⁷ ראה נספח ו, עמודים כה-כו.

¹⁵⁸ ראה נספח ח, עמוד לה.

¹⁵⁹ ראה נספח ג, עמוד ז.

¹⁶⁰ ראה שם, עמוד ט.

טל מספר על היחס המקבל לו זכה בהגיעו וזאת תוך רגישות למה שהתחולל לדעתו במוחם של קרוביו. לעומת זאת הוא מתאר התנגדות קשה מצד אחד מחייליו: "כשהגעתי הביתה, אחרי מקלחת יצאתי עם ציצית, כיפה ומכנסיים קצרים. שאלתי את עצמי מה עובר עליהם? הם קלטו שאני אותו טל. זה חלק מהתהליך, להישאר אותו אדם רק משופר. אמא מקפידה היום על כשרות בשבילי. היא הפכה את העולם כדי שיהיה לי נוח לבוא אליה. הכשרנו הכל ביחד, את כל הכלים, בסיוע של ארגונים. שבועיים אחר כך יצאתי למילואים וגילו כלפי הרבה סקרנות והרבה התנגדות. כשהצעתי להניח תפילין, חייל שלי ממש התעצבן. ואם הייתי מציע לו וופל? אני רואה בזה משהו טוב ומציע. אתה לא רוצה? – תסרב. אל תתעצבן. יש התנגדויות טבעיות שמוטבעות בנו. אם אנשים היו חושבים קצת, הכל היה יכול להיות אחרת"¹⁶¹. אולם ההתנגדות בה נתקל לא גרמה לטל לסגת בו מכוונותיו: "מבחינתי, מהרגע שחזרתי בתשובה התחלתי להחזיר בתשובה. זו חוכמת חיים שחשוב לי לחלוק. הקדוש ברוך הוא משפיע. כדי להתחבר אליו צריך לנהוג כמותו – להשפיע. ברגע שאדם פותח את עצמו קל למציאות השפעה האלוהי לעבור דרכו"¹⁶².

נדב מתאר את ההשפעה החיובית שהייתה לו על חבריו. רבים מהם ביקשו שייקרה להם מה שקרה לו, הגם שדבר חזרתו בתשובה נחתה עליו פחות או יותר בהפתעה: "במהלך התקופה הזו רמזתי קצת לאנשים בארץ על הדברים שעברתי. בסך הכל קיבלו אותי טוב. עם הרבה שאלות. חלק רוצים להבין וחלק אומרים בפירוש "אני רוצה להבין כדי לעשות". היו שביקשו להיפגע גם... אני יודע היום שכל יהודי – מקומו בתשובה. ולכן כל שאלה גם במעטה של ציניות וסרקסטייות באה ממקום שרוצה תשובה. לכן חזרתי ארצה לא הייתה כרוכה בעימות עצמי ובדיקה מחודשת. הייתה לי הסרת ספקות גדולה מאד"¹⁶³.

III. היחס אל הודו בעקבות החזרה

אחת התופעות המאלפות הן כי חרף האירועים המכוננים שפקדו את החוזרים בתשובה בהודו, הם מתייחסים אל תת היבשת, על מכלול אנשיה ומגוון אמונותיה כאל דבר טמא ומשוקץ מעיקרו, מקום ודבר ממנו הם נגאלו. לצד גישות כמעט גורפות אלו ישנם גם ביטויים אחרים, של חוזרים בתשובה המסוגלים לומר בצורה מבוקרת יותר מה בהודו מושך אותם וממה הם סולדים, מה מתוך הודו הם מוכנים לקבל עליהם ולמה הם מתנגדים בכל תוקף. שחר עורך הקבלה בין מושגים המסמלים תחתית לפי רבי נחמן מברסלב לבין הודו: "השתייה והזנות זה כמו הודו. שחר, עמוד ד, למה הודו? בסוד ירידת ישראל למצריים. דווקא במקום הכי רחוק, שם נמצאת הקדושה הכי גדולה. היהודי בהודו מגיע לפנימיות הכי עמוקה"¹⁶⁴. בהקבלה לשכחתו של רבי זירא את התלמוד הבבלי בדרכו לארץ ישראל¹⁶⁵ מספר שחר כי "שכחתי את כל השמות ההודיים. מכל האליליות הזאת נגאלתי. זה הסוד"¹⁶⁶.

נדב מספר כי לאור התובנות אליהן הגיע הפכה הודו טפלה בעיניו. הוא ממשיך ומותח קו מעניין לפיו עלה בו הצורך להמאיס את הודו עליו קודם לעזיבתו אותה. הוא גם מוצא סימוכין הלכתיים באשר לטומאתה של הודו ומביא אותם: "הרגיש לי ששאר הטיול טפל, שיעודו להמאיס עלי את

¹⁶¹ ראה נספח ד, עמוד טו.

¹⁶² ראה ש, עמוד טז.

¹⁶³ ראה נספח ה, עמוד יח.

¹⁶⁴ ראה נספח ב, עמוד ב.

¹⁶⁵ ראה: תלמוד בבלי מסכת בבא מציעא, דף פה ע"א.

¹⁶⁶ ראה שם, עמוד ג.

הודו ולחזור ארצה. להרים את קרן השיבה ארצה. שהתכלית היא החזרה יותר מהטיול עצמו. אחרי חודש וחצי חזרתי ארצה. יש איפה שהוא גמרא ששואלת "איפה זה גואה?" – ואומרים שזה מקום שבו השם בוכה על ילדיו. בכלל להודו יש מקום מעניין. "הודו לשם כי טוב" וגם היחס בינה לבין אברהם אבינו – אברהם לוקח לאישה את הגר ושולח אותה ממנו. לאחר מות שרה חוזרת הגר בדמות קטורה (סוף "חיי שרה, בראשית פרק כ"ה, פסוק א'). לפי הפירוש עתה היא נקראת כך משום שנאים מעשיה כקטורת. יש כאן קשר מזרחי להודו. המתנות בכתוב חסר שנתן אברהם אבינו הן בגדר טומאה. והוא שלח אותן קדמה – מזרחה. הם קבלו מחוכמת אברהם אבינו, אך מצד הטומאה. המאנטרות שהבראמינים שלהם משננים זה שמות קודש בהיפוך ובטומאה. וזה כנראה החסד שיש בהודו, אבל קטונתי מניסיון לערוך הגיון גלובלי בצורה קבלית. אלו רק ספקולציות שליטתי¹⁶⁷.

בניגוד לדעתם הנחרצת של נדב, שחר, טל ואחרים אלישי מתאר יחס מורכב יותר כלפי תת היבשת. מדבריו של אלישי משתמע חשש ברור וחד משמעי מאירועים לא רצויים שיכולים להתחולל לו בעת ביקור בה, אולם הוא סותם חששות אלו ומסכם לעצמו שבסוד המשיכה שלו להודו אין ממש: "הודו עדיין מפתה לעיתים. בחופש שלה. חוויתי שם המון. מבחינת האמונות שבה – אני מפחד. אני לא אדם של וודאות. אני אדם של שאלות. צריך לקבל החלטות מחדש בכל רגע, שאני מאמין, שאני דתי, שאני יהודי. זה אף פעם לא מובן מאליו. אני פוחד שבהודו שוב ייפתחו השאלות. ומצד שני – איני בן אדם שמפחד וסותם אוזניים. פשוט אין לי למה לנסוע לשם. אולי קצת לנוח ולראות נופים זו עוד סיבה שבגללה נסעתי. טיילתי הרבה גם בארץ, אבל חו"ל זה משהו אחר. את הנופים מהר מאד מיציתי ו...יש משהו של רבי נחמן "כשיש לאדם לב, אז כל המקומות של העולם הם שלו". אם אהיה מחובר לעצמי אז הדירה ברחוב הירמון 9 בנחלאות תהיה נוף מטורף. אך אם אהיה רחוק מאלוהים, בהמי ומחובר לתאוות, אז גם אם אהיה באראונד אנאפורנה בנפאל, אתפעל אולי, אבל הדברים יישארו ריקים בעיני¹⁶⁸. במובנים מסוימים מתאר אלישי את ההתייחסות הקלאסית של אדם דתי לפיתוי. הוא מבטל את הפיתוי על ידי ריקון המשמעות ממנו.

בהמשך דבריו פוסל אלישי את דרך הפולחן המקובלת בהודו, אשר מבחינתו חותרת לאותו מקום כמו הפולחן היהודי, אולם חסרה את התובנה העמוקה הקיימת ביהדות: "לגבי עבודת אלילים – זאת עבודה שנעדרת זיכוך ומודעות. הודי שעובד את שיווא באמת רוצה לעבוד את האלוהים שאני עובד, כמו שחילוני שהולך לדיסקוטק מחפש לממש את המהות והרצונות האלוהיים שלו, רק שאינו יודע איך. לא יודע לתת להם את המענה הנכון ופונה לכיוונים אחרים. זה קצת יומרני לדבר כך על אחרים ומצד שני כשאני מסתכל על היהדות, שלה יש את האמת כי היא אלוהית – לה יש הסמכות לפסוק שמיליוני בני אדם בעולם טועים. כמו החילוניים במדינה – שהם ממש עושים רע. כל טעות כרוכה בעונש, לא במובן הפדגוגי, אלא במובן שאם תטעה ותשגה לא יהיה שפע. ברמה הישראלית אני יכול לומר שבגלל שלא שומרים תורה ומצוות יש פיגועים, התנתקות, תאוות דרכים. היום אני לומד חינוך, מתוך אותו רצון לתקן. החלום שלי זה למצוא את המפתח לאושר ולחלק אותו לכל העולם. גם לחתולות. פרקטית, במקום שבו אני נמצא היום – זה אומר להעביר את התורה, המצוות והיהדות לעוד אנשים, רק שהיום איני מאמין בעצמי מספיק. הכוס

¹⁶⁷ ראה נספח ה, עמוד יח.

¹⁶⁸ ראה נספח ז, עמודים ל-לא.

צריכה להתמלא עוד הרבה עד שתשפיע. יש הרבה מה ללמוד". בהמשך הוא בכל זאת מתאר את היתרונות שיכולים להיות לחוויות הירודות שחווה בהודו במגעו עם אנשים שאת דרכם יש לתקן: "בהקשר של הודו, אני יכול להגיד שזה יכול להיות לי ליתרון, כי בהגיעי אל חילוני אוכל לספר לו שטעמתי, אוכל לספר לו שהייתי במקומות הכי אקזוטיים והכי יפים. אוכל לדבר איתו על סמך חוויה אישית. יש לי יכולת להכיל רעיונות ברמה האישית. אני גם לומד מחשבת ישראל באוניברסיטה מאותה מטרה – שהכל יהיה בפאזל. שישתלב בו בהרמוניה. אגב – גם האוניברסיטה. אם הודו זה חיפוש נפשי במישור הגיאוגרפי, האוניברסיטה זה מסע אינטלקטואלי. עם אותם מחוזות שאליהם ניתן להגיע – כל מיני מחקרים בנושאים נידחים, דעות שונות. הרצון הוא להכיל את הכל כדי שאם ארצה להאיר למישהו, לתת עצה – אוכל לעשות זאת בעזרת כלים של החיים שצברתי"¹⁶⁹.

אורי, כמו רבים אחרים, זוקף את עוצמת התהליכים הרוחניים שחווה בהודו דווקא לטומאתה. יחסו אל האמונות המקומיות בהודו כה נתעב, עד שמתעוררים בו רגשות אלימים: "כשאתה נמצא במקום של טומאה מאד גדולה, כל אור נוצץ מרחוק. זה משהו שאמרתי כבר אז. בהודו יש אנרגיה חזקה. קשה להסיר. אפשר לומר שזה פסיכולוגי, אולי ההרגשה הרוחנית. זה דבר שמרגישים. אתה מכיר בהם. אתה כל כך אוהב לשנוא אותם. לא כאנשים – את העבודה הזרה. אתה רואה פסלים ובא לך לבוא ולנפץ אותם תכף ומיד". הוא גם עונה לשאלה מדוע לנסוע מלכתחילה ומדוע להישאר במקום כה מתועב: "אם כל כך מרגישים את העוצמות, אתה יכול לבוא ולשאול "למה אתה לא חוזר לאור הגדול. לארץ?". והתשובה היא ששם אני מרגיש אותנו. שם התחברתי לזה. שם נכון לאגור את הכוחות. יכול להיות שתחושת הייחוד בתוך כל העבודה הזרה, כשאתה האור הגדול, זה מה שנותן לך את זה"¹⁷⁰. אורי מדגיש בבירור את תפישתו לגבי עליונות האמונה בה הוא מחזיק וזאת גם על ידי הדגשת בורותם של ההודים ביחס לדתם שלהם: "כשארננו מניין בורנאסי, הרגשנו שאנחנו האור הכי גדול בעולם. במקום הכי טמא. זה קיבל משמעות אדירה. כשמישהו קרא "כשהם משתחווים לאבן"¹⁷¹ הוא הצביע לכל עבר. ההרגשה הזאת הייתה ברורה. דווקא דיברתי עם ההודים על הפולחן שלהם. אנשים שונים נותנים תשובות שונות ומשונות. ההודים הפשוטים לא יודעים יותר מידי מה הם רוצים. הודי אחד אמר לי אני מאמין באל אחד – שיווא... יופי! הודי אחד אמר שלו יש האל הגדול שיש לו צורות שונות של ביטוי. אחד אחר אמר לי מין תשובה תמימה – כה אנחנו עושים. תעשה מה בראש שלך. הוא לא הבין יותר מידי מה הסרט"¹⁷².

והנה מתוך המשך דבריו של אורי דווקא מתגלה קול דק שבו הוא מודה כי משהו בהודו דיבר אליו ושבה את ליבו, אולם את אותו "משהו" היה מוכרח לאתר מכן לשלול על מנת שיוכל להתקדם במסלול שבחר: "אני חושב שהאדיקות של בני המקום השפיעה מאד. יש רוחניות ויש גשמיות. כמו שגשמיות יכולה להיות שלילית, כך גם רוחניות יכולה להיות שלילית. בהודו יש רוחניות מאד חזקה מצד הטומאה. מצד הסיטרא אחרא. בכל ההיסטוריה מדובר על רוחניות שלילית. לפני שהגעתי לא הבנתי עד כמה זו עבודה זרה. כשחשים משהו מאד שלילי, כדברי המדרש על האריה שיצא מקודש הקודשים בזמן שהתפללו חז"ל לבטל את העבודה הזרה. כשחז"ל ביטלו את כוח

¹⁶⁹ ראה נספח ז, עמודים לא-לב.

¹⁷⁰ ראה נספח ח, עמוד לד.

¹⁷¹ הפסוק נאמר בסיומה של כל תפילה. התפילה בה הוא נמצא נקראת "עלינו לשבח" וזהו אחד המשפטים בה.

¹⁷² ראה שם

העבודה הזרה, התבטלה גם הנבואה. כשאתה נמצא במקום שטוף עבודה זרה, ייתכן וקל לך להתחבר יותר גם לקדושה. זה מאד מעלה אותך בחיובי"¹⁷³.

כוחה של הודו, בין אם טמא בין אם קדוש, ככוח מכוון מובהר בדבריו של אורי לגבי ההמלצה לבת דודתו לנסוע לשם, נסיעה שנשאה מבחינתו את הפרי המצופה: "כשבת דודה שלי שהיא דתייה מינימאלית התלבטה אם לנסוע להודו, המלצתי לה לנסוע כי חשבתי ששם תתחזק. באופן מפתיע היא עכשיו לומדת במדרשה. הרגשתי שהיא במקום קרוב לשלי. כמו שאמרה "מחשבתי חרדית, אבל במעשיי אני אפילו לא דתייה"¹⁷⁴.

לצד טומאתה של הודו מדגיש טל את אורה וטהרתה של ארץ ישראל כניגוד לקיים בהודו. לטענתו, דווקא משום ריבוי האור בארץ ישראל, וקבלתו כמובן מאליו, קשה לחזור בתשובה בארץ ומכאן חשיבותה של ההתפלשות בטומאה. בדבריו הוא גם מתאר את ההתפכחות שחוה ביחס לאורח החיים ההודי שנראה לו בתחילה פשוט וצנוע ואלו בהמשך נראה לו כמו עליבות קיומית מחוסר ברירה. "בארץ יש אור – במודע או לא במודע. בקבלה אומרים שאוויר ארץ ישראל מחכים. גם הקרקע נותנת אופי גשמי ורוחני. כמו בני דן, האתיופים, שהפכו שחורים כי הם חיים באפריקה. הקרקע בהודו היא שיא הטומאה ולכן כל אור קטן מאיר מאד. יותר קל לראות אותו ולהבין אותו. לכולם קורים שם נסים וחוויות רוחניות. כשנדלק לי האור חיכיתי לאוטובוס והסתכלתי על הפרות. הבנתי כמה שהן מסכנות. הן יכולות ללכת לכל מקום אבל לא חופשיות. אף אחד לא מטפל בהן. אוכלות עיתונים ומתות מזה. הבנתי שמי מההודים שהולך בכזו פשטות – זה לא אורח חיים באמת. הוא חי כך כי פשוט אין לו. הרי אתה יודע כמה הם רודפים אחרי כסף. פשוט אין להם. זו פשטות למראית עין. התנפצה לי אשליה מאד גדולה. כתוב בזוהר על ההתפכות מחושך לאור. אני יכול לדבר איתך כמה חשוב לנסוע בזהירות בכביש. אולי תיסע מעט יותר בזהירות, אבל אם לא עלינו תראה תאונה מחרידה או שמשוהו ייקרה חס ושלום למישהו מקרוביך, תגיע להקפיד מאד, ממקום הרבה יותר גבוה. יש יתרון בהודו. בארץ קשה לחזור בתשובה כי כולם רואים את האור ונמצאים בתוכו. בהודו ניתן לקלוט מציאות אחרת של חושך. אני יודע שזה נשמע גזעני, אבל זה ככה"¹⁷⁵.

נחום, שבדבריו משתמעת נימה העשויה להתפרש כ"הודית" רואה בהודו הרבה דברים יפים. הוא לא רואה כל סתירה בינם לבין היהדות, אלא להיפך, מוצא ביניהם הרבה השלמה. הוא אף מעיד על כך שהיה שמח ביותר לאמצם אל לבו וליבאם ארצה. נחום מציג את הודו כמקום שבו קיימת סובלנות רבה וכבוד לאחר באשר הוא. הדבר "קשור לדעתי לתפישת ריבוי האלים. זו תפישה היסטורית שם, שיוצרת סובלנות. אני אומר זאת, לצערי, כי בשבילי התפישה המונותאיסטית זה משהו שורשי ואני חושב שזה לא כל כך סותר, אלא נותן מקום לאחר. ריבוי אלים זה אומר שלכל אחד יש האל שלו. זה בסדר שאני מאמין באל אחד ואחר מאמין באל אחר. זה בסדר. אולי זה השפיע אפילו על הדתות המונותאיסטיות בהודו. התובנה שלי, שלקח לי זמן להבין אותה, היא שכשיש ריבוי אלים, אולי זה לא משנה מה אתה. הינדי או מוסלמי. בארץ קשה אפילו להבין את זה, אבל פנימיות התורה מדברת שלכל אדם ישנו האל שלו ושפני האלוהים רבות כפני האדם. לכן בוודאי שהקדוש ברוך הוא של כל אחד הוא שונה. וזה עדיין אותו אחד! לצערי, אצלנו ריבוי

¹⁷³ ראה נספח ח, עמוד לג.

¹⁷⁴ ראה שם.

¹⁷⁵ ראה נספח ד, עמוד יג.

הפנים חלש. אחד הניצוצות שהייתי לוקח מהודו לארץ זו נקודה זו – את הסובלנות לאחר. זה אומר שבעצם התרבות יותר עמוקה מהדת – זה מאמין בישו וזה מאמין במוחמד, אבל המידות דומות – ההתנהגות, ההתנהלות שלי בעולם, הדברים שעליהם הקדוש ברוך הוא מסתכל באמת. שם אנשים חייכנים, נחמדים, יש להם ישוב הדעת מה שנקרא. דרך ארץ. יש להם את "איך אני חי את החיים שלי. דבר נוסף שהייתי לוקח מהודו זה הקשר שבין מורה לתלמיד. היום רוב היהודים לא נמצאים במקום הזה, אבל מי שכן, זוכה. אפשר לראות שם קשרים כאלו – מה שנקרא ביהדות "צדיק"¹⁷⁶.

בהמשך דבריו נוטל נחום מושג קדום המוכר עוד בימי אפלטון¹⁷⁷ שמתפתח עוד בקבלה ועושה בו שימוש מרגש: "בקבלה יש כמה סודות שאפשר לקרוא להם "מוכרזים". אחד מהם הוא "סוד הנסירה". אחד הדברים הבסיסיים בפנימיות התורה. הסוד אומר שאדם וחווה נבראו תחילה כאדם ראשון שהיה זכר ונקבה – אנדרוגינוס. מוסבר שנבראו מחוברים גב אל גב. מחוברים, ומצד שני לא יכולים להיפגש – קרבה הכי גדולה ושיא הריחוק. אין פנים אל פנים. בקבלה זה נקרא אחר באחר. בשביל להגיע למצב של פנים אל פנים צריך לעבור נסירה – תהליך כואב ושותת דם, אך הכרחי. תהליך זה נקרא גלות. חייבים להתנתק כדי להתקרב. יש סוג קרבה שהיא מרחק ויש מרחק שהוא קירבה. הודו מבחינתי זה סוד הנסירה"¹⁷⁸. בהתייחס למשמעויות שהוא מעניק לחוק הנסירה הוא מסכם כי "אנשים בארץ עם נשמתם הם כמו אדם ראשון – שמחובר גב אל גב לדבר הכי קרוב לו. גורמים בארץ לא מאפשרים ליהודים להתקרב לאמונתם ולדתם. בהודו אפשר לצאת ולגלות – זה משחק מילים גלות וגילוי, אבל זה אכן כך"¹⁷⁹.

נחום מדגיש את המימד המעורר הקיים ביכולת לשחזר את התהליך שעבר בהודו עבור אחרים. הוא עומד על הקשיים והרתיעה שהיו לו מפני השליחות ואת הכוחות שמצא כדי להתגבר עליהם ולהשלים את מה שנתפש בעיניו כשליחות עבור הציבור הרחב: "חזרתי עכשיו מחמישה חודשים בבית היהודי בלדאק ובורנאסי. לבוא להודו עכשיו זה היה אתגר גדול. לעשות סיבוב של שלוש מאות שבעים מעלות. נזרקתי למים. ידעתי שזה יהיה מאד שונה מלטייל לבד. הקדוש ברוך הוא נתן לי הרבה כוחות. אני בן אדם שצריך פרטיות, מרחב לעצמי. הצד הזה התנגד, אבל קיבלתי כוחות לעשות זאת. לארח עשרות אנשים ביום ומאות בשבתות. חזרתי בשביל עשרות אנשים נפלאים שנשמתם בגלות ונשמתם רוצה להתעורר. אותם אנשים איבדו משהו. בת המלך שלהם הלכה לאיבוד והם מחפשים אותה. בהודו אפשר לחפש ולמצוא ומי שלא מוצא יכול גם להמציא. יהדות זה לא למצוא – גם זו נקודה משמעותית ושונה מהותית מהינדואיזם ובודהיזם שהם די דומים"¹⁸⁰. בדומה לנחום, גם טל מסכם: "אני רוצה בעזרת השם לחזור להודו, כשליח"¹⁸¹.

¹⁷⁶ ראה נספח ט, עמוד לו.

¹⁷⁷ ראה **המשה**, כתבי אפלטון, כרך שני בתרגום ליבס, שוקן תשי"ז [189 ואילך], עמוד 114-112.

¹⁷⁸ ראה נספח ט, עמוד לו.

¹⁷⁹ ראה שם, עמוד לח.

¹⁸⁰ ראה שם.

¹⁸¹ ראה נספח ד, עמוד יג.

1. ספרות בשימוש חוזרים בתשובה בהודו

אחד הדברים המעניינים בהקשר לחוזרים בתשובה הוא שבמהלך כל תהליך חזרתם כמעט אף אחד מהם לא בא במגע עם אף ספר מוסר העוסק בתשובה. נראה כי עיקר הספרות המתגלגלת לידיהם של החוזרים בתשובה והמושכת אותם, היא ספרות העוסקת בסוד הבריאה, במהות האני ובשאלות קיומיות שונות. בשלבים הראשונים של התהליך ניכרת השפעתם הרחבה של ספרים העוסקים בנושאים אלו באספקט הפופולארי יותר, ללא כל קשר לדת כזו או אחרת.

לאור נתון זה נשאלת השאלה המתבקשת את מי משרתת ספרות התשובה הענפה? במקביל נשאלת השאלה אלו ספרים כן מתגלגלים לידיהם של החוזרים בתשובה. שי מעיד כי במהלך גישושו בבית חב"ד בפושקו קרא את הספר "שיחות עם הרבי"¹⁸² של חב"ד. שחר מספר על ספרי רוח שונים שחידדו אצלו את המודעות והפתיחות לעולמות אחרים. באופן מתמיה וחדשני מעט הוא מכנה אותם בשם "ספרות חיצונית" ובכך מניח אותם על אותו רצף של ספרים קאנוניים, חשובים יותר בעיניו שאליהם הוא נחשף בהמשך דרכו: "בדרך קיבלתי כמה ספרים חיצוניים. למשל "התקדשות" של אליזבת הייך. הספרים קצת פתחו לי את התודעה"¹⁸³. גם טל מונה ספרים המשתייכים לז'אנר ספרותי דומה כספרים שמעוררים את המחשבה ומדגיש את נקודת המוצא האוניברסאלית שהביאה אותו לעיין בספרים הללו ללא כל קשר לדת: "בצבא התחלתי לקרוא את "הנזיר שמכר את הפראי שלו", "מר ורטיגו", "חוכמת הבייגלה", "באדולנה" ואחרים. ספרים של חופש... הספרים הראשונים שקראתי היו בהכרח לא מהיהדות"¹⁸⁴. עם חזרתו ארצה והתקרבותו אל חסידי ברסלב החל שחר לקרוא בכתביו של רבי נחמן ומדגיש את גדולתם מבחינת נגישותם של ספרים אלו לחוזר בתשובה ביחס לספרים אחרים שמשמעותם נותרת צפונה: "בחברון שמרתי שבת פעם ראשונה. אצל סיני, זמר, שגם הוא היה בפסטיבל והזמין אותי לביתו. כך התחלתי להתחזק. קראתי מליקוטי מוהר"ן, סיפורי מעשיות של רבי נחמן, קצת בהשתפכות הנפש. בעיקר ספרים של רבי נחמן וגם תנ"ך. לא קראתי הלכה ולא גמרא – רק ספרים של רבי נחמן. בספרים של רבי נחמן ישנו האור שהקדוש ברוך הוא גנו לצדיקים לעתיד לבוא. האור הגנוז נגיש לנו בזכותו של רבי נחמן שכתב את הדברים עבורנו. עובדה, אפשר להבין את הספרים הללו בקלות. גמרא נראית כמו סינית"¹⁸⁵.

אלעד מציין בדבריו רתיעה ברורה ביותר מספרי תשובה ומציין את הספרות הדתית שעין בה בתקופת חזרתו בתשובה: "היום יש לי סלידה גדולה מספרי חזרה בתשובה. כשנתנו לי ספר שנכתב מפיו של רבי נחמן בבית היהודי, הרגשתי ש'עובדים עלי'. שהדת מוצגת בו באופן מאד יפה ואיני חושב שזה כך. אני חושב שהדת קסומה ויפה, אך רווייה בצדדים קשים. הספרים נראים לי כמציגי תמונה ורודה ולא מאוזנת. השפיע עלי לייבוביץ', שקראתי אותו לפני ואחרי וגם מעט במהלך הטיול – דרך האינטרנט"¹⁸⁶. הוא גם מספר על קריאתו בגפו בסידור שקיבל במתנה: "החבר נתן לי את הסידור שקיבל במתנה מסבא וסבתא שלו. עד היום הוא אצלי, נושא את ההקדשה עבורו. אמרתי לו שאיני מתפלל והוא השיב "אם תרצה – תוכל". זו הייתה מתנת

¹⁸² ראה נספח א, עמוד א.

¹⁸³ ראה נספח ב, עמוד ג.

¹⁸⁴ ראה נספח ד, עמוד י.

¹⁸⁵ ראה נספח ב, עמודים ד-ה.

¹⁸⁶ ראה נספח ג, עמוד ט.

הפרידה שלהם ממני. הוא נשאר בלי סידור. אני זוכר את עצמי יושב לבד וקורא במילים. לבד בחדר, לא בבית חב"ד או ב'בית היהודי', סקרנו אותי המלים – מה כתוב¹⁸⁷.

כמי שמשתייך היום לפלג חב"ד מתאר אורי, ובאופן דומה לו גם נתן, את חשיבותו של ספר התני"א: "התני"א זה ספר שנתן לי תשובות רבות. עד היום קורה לי שמה שאני שואל עליו עונה לי בתני"א של יום אחרי. כל אחד יכול להתחבר אליו ולמצוא בו תשובות. זו גם הצטברות של דברים שפתאום נופל האסימון. הבום. זה תהליך שקורה. מחב"ד הגיע הקטע היותר עיוני והקטע היותר חווייתי שזו הודו"¹⁸⁸.

נחום, כמי שנהה אחר משנתו של רבי נחמן דווקא, מתאר כלפי כתביו יחס דומה לזה של אנשי חב"ד אל ספר התני"א: "מה שקראתי אז היה ליקוטי מוהר"ן. הייתי קשור גם לרב קוק ולבעל שם טוב, אבל יותר מכל לרבי נחמן – הרופא של הדור הזה. יש אצלו המון פרקטיקות שמאוד דומות למדיטאציות הודיות. הרגשתי שזה נוגע בי שיש בזה מזור לנפש"¹⁸⁹.

נדב הוא היחיד מבין המרואיינים המספר כי קרא ספר מוסר: "מה שקראתי במהלך הטיול בהודו זה ספר מוסר עמוק ונוקשה שנקרא "אורחות צדיקים" מאת מחבר אלמוני. זה אחד מספרי המוסר הגדולים, כמו "חובות הלבבות". חבר נתן לי אותו ערב הטיסה, לא אותו חבר שנתן לי את הטלית והתפילין... אורי העניק לי חוברת שנקראת "מאמר הדור" של הרב קוק. קראתי גם את ספר התני"א של חב"ד, אך ההשפעה הגדולה הייתה מהרב קוק. את "אורחות צדיקים" קראתי לבד, לעומק ההשגה שלי. דברים שם עמוקים כעומק הים עצמו"¹⁹⁰.

ז. סיכום

כפי שכתבתי בדברי הפתיחה, עבודה זו נועדה להביא, בצביון המקורי עד כמה שניתן, את קולם של החוזרים בתשובה, שעברו את התהליך בפועל תוך כדי או בעקבות מסע בהודו. כדי ליצור מכנה משותף רב ככל האפשר ועל מנת לנסות להפחית את השוני בין המקרים האינדיבידואליים, בחרתי מראש בצמצום נושא העבודה בכך שראיינתי גברים בלבד והתמקדתי במקרי חזרה בתשובה שהתרחשו במהלך נסיעה להודו מיד עם תום השירות הצבאי או זמן קצר לאחר מכן. בלקט הראיונות שבחרתי לצרף כנספחים ולנתח בעבודה ניסיתי להציג מגוון רב ושונה ככל האפשר של מרואיינים מבחינת נקודת המוצא הראשונית (כלומר - הרקע הדתי ממנו באו), מבחינת התהליך שעברו (כלומר - מאדם חילוני לדתי, דתי שחזר בשאלה וחזר בתשובה, דתי שהתחזק ומסורתי שבירר את דרכו ונותר מסורתי), מבחינת הקשר שלהם לארגונים יהודיים שונים בהודו וכן מבחינת השתייכותם הדתית לפלג כזה או אחר. נראה כי לאור הצגת הסרגל הרחב שפרסתי כאן, הנע בין ההגדרות המוצקות "דתי" ו"חילוני", מתמסמסות קביעות נוקשות אלו ומציעות אלטרנטיבה מסועפת ומורכבת הרבה יותר. במקביל לכך, נראה כי לעיתים מתמסמס אותו רגע המכונה "חזרה בתשובה" ועמו גם המושג "חוזר בתשובה". בעייתיות זו, בהגדרתו של אדם את עצמו כחוזר בתשובה או בהגדרתה של חברה פרט מתוכה ככזה (וזאת מבלי להתייחס לפער שעשוי להתקיים בין שתי הגדרות אלו), אינו זוכה להדים רחבים, אם בכלל, בספרות העוסקת בתשובה. ניתן לשער כי מיסמוסן של ההגדרות נתפש בעייתי כותבי ספרות

¹⁸⁷ ראה שם, עמוד ח.

¹⁸⁸ ראה נספח ח, עמוד לד.

¹⁸⁹ ראה נספח ט, עמוד לח.

¹⁹⁰ ראה נספח ה, עמודים יז-יח.

התשובה החותרים להגדרות ברורות שתהליכים נוקשים ומחייבים ונורמות התנהגות מסוימות ביותר נמצאים בבסיסן.

אחד הדברים שהפתיע אותי לגלותו הוא היקף התופעה של חזרה בתשובה בהודו, מימדי המפעלים העוסקים בכך ומספר האנשים המעורבים בכך בצורה פעילה ונמצאים כל העת על קו הודו - ישראל ומקיימים, בתחזוקה שותפת, מרכזים שנועדו ללימוד תורה והנחלת מצוות. הסתבר לי שישנו ציבור גדול של מחזירים בתשובה, המשתייך לפלגים שונים, המשתמשים בהודו כבר פורה ביותר להחזרה בתשובה. לצד פעילים מוצהרים אלו הופתעתי לגלות כי בקרב המגזר המסורתי והדתי רווחים מקרים שבהם ממליצים אנשים לקרוביהם ולחבריהם לצאת למסע להודו מתוך אמונה שלמה כי מסע זה יאפשר להם להתחזק באמונתם ובדתם. בראיונות שערכתי נתקלתי בלא מעט מקרים כאלו, חלקם סופרו לי ממקור ראשון ונוגעים למרואיינים עצמם.

מתוך הראיונות עולה כי הגם שתהליך החזרה בתשובה נעשה לעיתים בצורה פתאומית ולרוב מתואר כך בספרות התשובה¹⁹¹, הרי שכל המרואיינים יכלו לציין במפורש זיקה קדומה מיסטיקה או לדת כבר מגיל צעיר מאד¹⁹². אצל חלקם היה זה קשר בלתי פתור עם הדת, שאלות קיומיות עמוקות על מהות וסיבת הקיום שלא מצאו פתרון, פשר הרע בעולם ועוד. במקרים רבים ערכו המרואיינים גישושים ראשוניים במוסדות דת או העוסקים בידע דתי עוד קודם לנסיעתם להודו והאזינו לשיעורים שונים. במקרים רבים היה זה אירוע מטלטל כזה או אחר – חווית אובדן או לחילופין התנסות בסמים שימשו כגורם מזרז להתעוררותן של שאלות קיומיות ולפנייה אל הברור בתחום היהדות. מתוך הראיונות עולה גם שבין אם החוזרים בתשובה מודעים לכך בין אם לאו, הודו משמשת להם במידה קרקע פורייה ומעוררת לתהליכי החזרה בתשובה.

הרעיון, לפיו אין תהליך "הפיכת הלב" או בשמו האחר "חזרה בתשובה" הוא פתאומי, גם אם ביטוי החיצוני כאלו והיותו ממעוגן ברחשים קדומים שרק מקצתם מודעים ונראים לסובבים את האדם שבו חלים התהליכים מתואר בהרחבה אצל גיימס, המדגיש מאד גם את ההרפיה מן המוכר והנתפש כברור כשלב הכרחי בתהליך¹⁹³. נראה כי במובנים רבים הודו מאפשרת את אותה הרפיה וזו ככל הנראה אחת הסיבות לכך שהתהליכים בה מואצים.

אם לנסות ולסכם את הדברים שנאמרו לי מפורשות לגבי חלקו של המסע בהודו כמעורר תהליכים נפשיים וביניהם חזרה בתשובה ובנוסף, להוסיף את הדברים שקראתי אני בין המילים שנאמרו, נראה כי הודו מהווה מראת ענק לזר המטייל בה. יש לכך מגוון של סיבות שאותן ניסיתי לסקור, גם בעזרתם של הוגים ישראליים שונים, בראשית העבודה. מראת הענק העשויה להפחיד ולהבהיל ויכולה גם לאפשר למטייל הזדמנות נדירה להציף אל תוך מעמקי נפשו.

נראה כי תחושת הזרות בהודו גדולה מאשר במקומות אחרים בעולם. ניתן לזקוף זאת לגודש האנושי והעירוני, למתקפה העזה על כלל החושים, לניגודים הקיצוניים ולאמונות השונות וביטוייהן הזרים כל כך לבני המערב. החוויות אותן מציגים רבים מהחוזרים בתשובה מחזקות את חשיבותה של הרגשת הזרות בתהליך החזרה בתשובה. רבים מהמרואיינים השתמשו במלה

¹⁹¹ ראה רמב"ם, הלכות תשובה, פרק ז, הלכה ז.

¹⁹² ראה גיימס, עמוד 149. בדבריו מסביר גיימס מדוע חשוב לגורמים דתיים להציג את תהליך החזרה בתשובה כפתאומי. התייחסות זו נובעת מההכרח להציג את החוזר בתשובה כאדם פסיבי הנשלט על ידי כוח גדול וחזק ממנו – רוח האלוהים שמפעילה אותו. בהמשך דבריו דן גיימס בגילוי השדה הרחב של הפרט, הנמצא מעבר לתחומי התודעה הראשונית. אותם שדות תת-מודע שפורצים אל התודעה הרגילה נראים ומפורשים בדרך כלל ככוחות נעלמים עליונים, אך לדידו, לא כך הוא. ראה עמוד 153.

¹⁹³ ראה גיימס, עמוד 135, וכן עמוד 157.

הקשה "גלות" או אף השתמשו במושגים תנ"כיים כשתיארו תחושת גרות. אציע כי תחושת הזרות אך מעצימה את עוצמת השיקוף שהוזכר קודם.

נראה לי כי יהיה נכון לקבוע כי אחד האלמנטים המכוננים בתהליך החזרה בתשובה בהודו הוא האפשרות לחוות את מה שכיניתי "זמן בתוך זמן" או "זמן מחוץ לזמן". טל מעיד כי "הדבר שהכי מביא לחזור בתשובה בהודו זה הזמן. אתה מנצל אותו. ישן עם חלומות חזקים. הרגשתי שאני מטייל גם בלילות. חווייתי חלומות בעוצמה"¹⁹⁴. המטייל בהודו יכול לחיות תקופה ללא נטל כלכלי, מבלי שטרדות וקשיי המקום יהיו נחלתו, הוא משתחרר מכבלי הגדרות ותפקידים, חופשי במידה רבה לנהוג כרצונו ללא פיקוח מתמיד ועין בוחנת ומבקרת. במהלך תקופה כזו קיימת האפשרות לבחור בבחינת רעיונות ומושגים פנימיים שעד כה היו מוזנחים מפאת לחץ זמן ותכתיבים חברתיים משתקים. רבים סבורים כי המפגש של המטייל הזר, ובפרט הצעיר, עם הודו מגביר מעצם טבעו את העיסוק ב"בדק בית" פנימי.

בראשית העבודה הבאתי מדבריו של גרינשפון בהקשר לעיסוק בשאלה "מי אני?". נראה כי אחד הדברים שאוכלוסיית הודו משדרת בעוצמה לזר הפוקד את ארצה הוא תחושה עזה של מסורתיות, הנשמרת חרף חדירה עקבית ומואצת של תהליכי מודרנה שונים. ההודים, באופן טבעי וכמעט נאיבי בביטוי כלפי חוץ, יוצרים את התחושה שהם, הן כפרטים והן כחברה, יודעים מיהם. הם פשוט הם ואינם מתביישים בכך בשום צורה הנראית לעינו של המטייל הממוצע. תרבותם נראית בעיני הזר הפוקד את ארצם מונוליתית וקשיחה, חסינה בפני פגעי זמן ואירועים. התרבות ההודית מצטיירת ככזו שאינה שוקטת על שמריה ומתאימה את עצמה באופנים רבים לחיי היומיום המודרניים. נחום היטיב להביע זאת בדבריו: "יש להם ישוב הדעת מה שנקרא דרך ארץ. יש להם את "איך אני חי את החיים שלי"¹⁹⁵. אורי מתאר את תגובתו של הודי שאיתו שוחח. כאשר נשאל לגבי טיב הפולחן שלו, הוא מספר שההודי לא הבין בכלל "על מה הסרט"¹⁹⁶. אציע כאן דרך אחרת לראות את הדברים – שהוא הבין בדיוק במה דברים אמורים. אחד ההבדלים התהומיים שמצאתי בין הודו לישראל הוא טיב שאלת האמונה, כך אני מגדיר זאת. בארץ, נוהגים לשאול "האם אתה מאמין באלוהים?" והתשובה על כך היא "כן" או "לא" והיא נתפשת כנכונה או כשגויה, טובה או רעה, תלוי בעמדותיו של השואל עצמו. בהודו השאלה הנוגעת לאמונה היא שונה בתכלית. נקודת המוצא היא שכולם מאמינים, כל אחד במשהו אחר, באל שונה, ולכן השאלה הנשאלת היא "מיהו האל שלך?". מעצם אופן ניסוחה של השאלה עולה מימד רב גוני באשר לאפשרויות האמונה הגלומות אצל הנשאל ולכן, גם התשובה על השאלה היא יותר מורכבת וקשה. לא אחת היא יוצרת שבר אל הנשאל ומצריכה בירור פנימי מעמיק באשר לתשובה הפנימית הנכונה עבורו. נדמה כי מול הזהות ההודית המוגדרת כל כך, ניצב לא אחת המטייל הישראלי הצעיר, זה שעיתותיו בידיו, הנמצא לראשונה בחייו מול חברה זרה וללא מסגרות לוחצות ומחייבות. במקרים רבים אין הוא מצויד בזהות מגובשת ובשלה שהביא עמו מהבית. ברוב המקרים הוא חסר הידע הבסיסי הנוגע להיסטוריה של עמו וארצו והנוגע לדת היהודית. המצב הזה, נטול התיוגים המוכרים מחד יוצר מצב של ריכוך זהויות ומצד שני מחדד הבדלים, מדגיש דקויות של שוני ומחייב את האדם להגדרותיו את עצמו. לא רק שאלת "מי אני?" ניצבת לפתע על

¹⁹⁴ ראה נספח ד, עמוד יג.

¹⁹⁵ ראה נספח ט, עמוד לו.

¹⁹⁶ ראה נספח ח, עמוד לד.

הפרק, אלא גם שאלות אחרות הנוגעות אל האדם כחלק מקולקטיב - שאלת מי אנחנו? - כיהודים, כישראלים, כחברה¹⁹⁷.

נראה כי שבר זה מעורר ישראלים צעירים רבים לחפש את התשובות בסביבתם הקרובה. אלישי מציין זאת בצורה המפורשת ביותר: "...או שאני חוזר לשורש שממנו באתי - מקום שכבר לא הייתי בו. בעזרת הכלים שצברתי - חברים שפה, ספרים, עבר - החיים שחייתי בכללותם"¹⁹⁸.

אציין כי למרות הצהרתם הראשונית של רוב המרואיינים בדבר התעניינות ראשונית כזו או אחרת במורשת, בדת, בתרבות ובמיסטיקה של הודו, לא היה איש מביניהם שציין חוויות עזות הקשורות ללימוד המורשת המקומית. בסופו של דבר נראה כי עבור רוב רובם של החוזרים בתשובה הודו, על כל המוצע בה, שימשה אך ורק כמעין תפאורה צבעונית לקיומה של שמורת טבע וזמן ישראלי. הד לכך עולה בדבריהם של רוב המרואיינים, שגם אם נסעו בגפם או נפרדו בשלב כזה או אחר מהחברים עימם הגיעו מהארץ, נשאר כל העת במקומות תיירותיים ביותר וגם בהם ביכרו את השהייה באתרים המזוהים עם תיירות ישראלית כגון המסעדות הישראליות, מלון אואזיס בפושקר, מלון שאנטי בורנאסי וכן בתי חב"ד והבתים היהודיים הפזורים במרכזי התיירות הישראליים.

עובדה זו מביאה אותי אל הנקודה הבאה המאפיינת לדעתי את כלל החוזרים בתשובה והיא הצורך העמוק והבסיסי בשייכות חברתית. לדעתי לנקודה זו ישנה חשיבות מכרעת בתהליכים כולם, הגם שהיא לא נאמרה מפורשות באף אחד מהראיונות. נראה כי לצד שאלות גדולות שמעסיקות רבים מהחוזרים בתשובה, עולה גם צורך עז בשייכות. באופן ברור, מתוך הפתיחות שנוצרת במהלך המסע וגירוי השכבות העליונות, המגנות של הנפש, פונים רבים מהם אל חיק המוכר והידוע. לערוך את הבירור מבית תחילה, במקום אותו הם מכירים לפחות חלקית (או שמא נחרדים לפתע מחוסר ההיכרות עמו) ובשפה שהם מבינים - עברית. במקומות אלו הזרות מתעמעמת ונוצרת תחושת שייכות ראשונית, המתחזקת אולי אל מול הניכור שבו נתפשת בעיני רבים מהם תרבותה של הודו החובקת אותם. ההתרפקות על המורשת היהודית והישראלית המוכרת מתרחשת מתוך הנמכת רף הניכור והמבוכה. כפי שכבר ציינתי, בין השאר היא נובעת מההכרה בכך שקיימים מבחינתם בקיעים גדולים בהיכרותם את מורשתם שלהם ובכך נוצר תהליך הבא לסייע לתחושת ההגדרה האישית, העצמית והחברתית. מתווסף לכך האספקט האנושי - זכייה ביחס אישי וחם מהשלוחים במרכזים היהודיים השונים ותחושת קרבה לא מוכרת. נראה כי על תחושה חמימה זו מצביעים כמה מהמרואיינים, וחלקם אומרים זאת במפורש. טל מספר: "לא ידעתי איזו מסירות נפש יש לאנשי חב"ד בהודו. כזו שמחה, כזה עומק. אבא שלי רואה תמונה שלי, לא אותי באמת. הם כן רואים אותי. בהדרגה עברתי תהליך של התנתקות מסטיגמות שהיו לי על הדת ועל המוסד הדתי"¹⁹⁹.

הצורך בהשתייכות חברתית בולט לדעתי במיוחד באותם מקרים בהם נתקלתי במרואיינים שאצלם כל תהליך החיפוש העצמי והשאלות שהעלו בא על פתרונו בתשובות דוגמאטיות נוקשות שלא תאמו בשום אופן את תהליך הבירור השכלתני שתיארו קודם לכן, אלא שעתה באו כדי סיפוקם.

¹⁹⁷ היותה של הקונברסיה תלויה תרבות מודגשת מאד בדבריו. ראה גיימס, עמוד 132

¹⁹⁸ ראה נספח ז, עמוד כח.

¹⁹⁹ ראה נספח ד, עמוד יד.

מבחינה זו, הצורך בהשתייכות עולה דווקא מתוך הבידוד הזמני שהביא לצורך בהגדרת השתייכות מחודשת. כל המרואיינים, ללא יוצא מן הכלל, ציינו את העובדה שאת המסע בהודו ערכו בגפם. אדגיש כאן בשנית את שכבר הדגשתי בגוף העבודה, כי הגדרתי להתבודדות אינה טיול לבד דווקא, אלא טיול במנותק מכל המוכר בארץ – חברים, מכרים, נורמות. נראה כי שלב זה שבו האדם מתנתק, הוא זה המאפשר לו להגדיר מחדש ערכים ועקרונות מנחים ומאפשר לו להתקרב אל מה שהיה כה קרוב אליו ובה באותה שעה כה רחוק ממנו. בהקשר לכך ניתן להזכיר את הפרשנות הציורית שמציע נחום ל'חוק הנסירה'. נתן שיחזר שיחה עם חברו בפושקר, עת שאמר: *"...יש משהו אמיתי – שזו הזדמנות של פעם בחיים ללמוד אותו, כשאתה מנותק מהמשפחה והחברה שלך שכובלת אותך כל החיים"*²⁰⁰.

דבר נוסף המאפיין את רוב החוזרים בתשובה הוא כי לצד חיזוק וגיבוש הגדרתם העצמית מבחינה חברתית, תרבותית ולאומית הם פוסלים מכל וכל את תרבותה ואמונותיה של הודו ורואים בהן טומאה של ממש שממנה יש להיגאל ומוטב מוקדם ככל האפשר. התייחסות זו אל מורשתה של הודו העלתה בי את המחשבה, הקיצונית מעט, כי הגם שעידן הקולוניאליזם פס מן העולם בכל זאת מתקיים עד היום קולוניאליזם בהודו, אלא שמאפייניו כיום הם רוחניים. קולוניאליזם רוחני. בעזרת כוחו של הממון יכולים בני המערב, וביניהם התיירים הישראלים הצעירים, ליהנות מהלוקסוס האדיר שמסע נטול דאגות יכול להציע, אולם במקביל הם מתייחסים אל המורשת המקומית כאל דבר נחות ביותר ופסול מעיקרו. לרובם אין כל הכרת תודה או תחושה שלהודו עצמה יש קשר לכך. במקרים מסוימים ישנם חוזרים בתשובה המציינים קווים לזכותה של הודו ואת אותם מקרים נדירים ציינתי בהדגשה מסוימת בגוף העבודה.

נדבך חשוב בחיבור אותו מחפשים החוזרים בתשובה הוא הקשר שלהם אל דמות מופת כזו או אחרת – מטייל אחר, שליח מטעם פלג דתי כלשהו או התוודעות לרב גדול. נראה כי נדבך זה קשור ביותר אל הרצון בהשתייכות אותו ציינתי קודם. ברוב הראיונות שבה ועלתה ההשפעה האדירה שיש לדמויות אחרות על החוזרים בתשובה. דמויות אלו מהוות מקור סמכותי, בעל ידע רב ובמקרים רבים כאוטוריטה המבחינה בין טוב לרע ומכאן משמשת גם כמודל לחיקוי.

בניגוד למקובל ולמצוי בספרות התשובה הקלאסית, בראיונות כולם בלט היעדרו של החטא במובן המקובל של המילה, כלומר חטא שאליו נלווית תחושת חרטה עמוקה שהיא היא המעוררת את תהליך החזרה בתשובה. בניגוד לתפישה הרווחת בספרות התשובה, לפיה התשובה מורכבת משלושה אלמנטים המתייחסים גם אל שלושת הזמנים, תיארו רוב המרואיינים סכימה שונה לחלוטין. באף אחד מהראיונות (למעט אולי פרשת חטא העבודה הזרה שמתאר אורי) לא תוארה חרטה בהווה הקשורה לחטא שנעשה בעבר ואל החלטה נחושה להימנע ממנו בעתיד. הקו אותו ניתן לשרטט מתוך דבריהם של החוזרים בתשובה מתחוויר כההליך רציף, רב שלבים שראשיתו ברע יחסי, שייטכן ואף הוא פרי הכוונה אלוהית, והמשכו במצב שהולך ומשתפר עת שנוכחות הטוב הולכת ומתגברת. כלומר אותו קו מסמן את הרצון האנושי להשיג אידיאל קיומי²⁰¹. ביטוי של הטוב הוא בתחושת שלמות עצמית, קשר מודע והדוק יותר לסיבתיות של הקיום, למקורותיו, לאלוהות עצמה וזאת תוך הבנה נהירה יותר של מקור הכוונה גבוה, החלה גם על אירועי עבר. אולם בניגוד לתיאור הקיצוני המקובל של החלטה אמיצה ומוחלטת לגבי שינוי, החלטה שהיא

²⁰⁰ ראה נספח ו, עמוד כג.

²⁰¹ ראה ג'יימס, עמוד 137. "יימס עורך אבחנה ברורה בין חזרה בתשובה מתוך רצון לתקן חטא לבין הרצון להשיג אידיאל קיומי.

בגדר נדר ונקודת הפיכה דראמטית, מתארים בעלי התשובה תהליך מעודן ומתון הרבה יותר. מדברי המרואיינים, עמם נפגשתי, עולה כי גם אם לאורך משכו של התהליך הם מסוגלים להצביע על רגעים משמעותיים יותר של התפכחות וקבלת החלטות, הרי שבסופו של דבר אותם רגעים מהווים מבחינתם חלק מתהליך רציף ומתמשך של אותה עליה שתיארתי.

בהקשר זה נראה כי ראוי להביא מדבריו של רבי שניאור זלמן, האב המייסד של חב"ד, ואחד מענקי הרוח של האסכולה הזו. לתפישתו, התשובה אינה מבוססת בהכרח על נקודת תפנית שמקורה בחרטה על חטא, אלא מתחייבת מהמציאות. רש"ז מתאר את התשובה כמאמץ כביר להגיע אל הרובד הטרנסצנדנטי הכמוס ביותר של ההוויה האלוהית, שבשגרת עבודתו הדתית המתוקנת והראויה של אדם אין בכוחו להגיע אליו. התשובה לפיו היא בגדר דילוג כביר (הנוסח מכוון לשלילת תהליך השתלמות הדרגתית שהוא נחלת צדיקים גמורים) אל הרובד הקרוי במקורות קבליים וחב"דיים "סובב כל עלמין", כשכוונתו של הביטוי אינה לחיות השורה באופן אימננטי בתוך העולמות, אלא לזו המצויה מעבר להם, והיא טרנסצנדנטית לגביהם באופן מוחלט. לפיכך מבוארת אצלו התשובה כתנועה פסיכולוגית, קוסמית ומטאפיזית של השבת העולם אל המקור הטרנסצנדנטי הזה, וכדבריו "התשובה אינה על עבירות דווקא, אלא על הריחוק מהי"²⁰².

נקודה נוספת שראוי לעמוד עליה, היא הפנייה של החוזרים בתשובה אל פלגים חסידיים דווקא. ניתן כמובן לטעון כי הבחירה בכיוון החסידי נובעת בראש ובראשונה מכך שהגופים החסידיים (חב"ד, ברסלב) הם הגופים הפעילים בהודו, אולם אציע כי שורש העניין טמון בגורם עמוק יותר – בטבעה של החסידות. נראה כי החסידות פונה אל נפש האדם ומתייחסת אליה כאל נפש ייחודית. על עובדה זו עמדו רבים מהמרואיינים בדבריהם. בנוסף, מציעה החסידות שורה ארוכה של פרקטיקות מעשיות ההופכת את דרך החזרה בתשובה לברורה ומוגדרת יותר. שילוב זה בין התייחסות לנפשו של אדם לבין הכוונה ברורה של מעשיו יוצר כנראה מענה רוחני לאדם המודרני. אלישי מציין כי: "...פניתי יותר אל ברסלב, שנותנים יותר דגש על הפרט, ובכלל לחסידות...יש התייחסות גדולה לפרט – מקום להכיל תאוות ותחושות"²⁰³. במובן זה ייתכן וקיימת השפעה מסוימת של תפישת העולם ההודית הרואה בעולם כולו פיצול השואף לשוב אל אותה אחדות בראשיתית שהיא מקורו. תפישת העולם הזו, הרווחת בקרב ההודים, מפעפעת באופנים שונים אל נפשם של המטיילים בהודו גם מבלי שיתעמקו ברזי הדת והפילוסופיה המקומית. אציע כאן את האפשרות כי ייתכן ובחסידות קיימת תשובה ניצחת לרעיונות הודיים שחרף קסמם הרב נתפשים בעיני המטיילים הישראליים כרחוקים וכזרים. מכאן שאולי מידת השפעתה של מורשת הודו על החוזרים בתשובה גדולה משהם מסוגלים לתת עליה את הדעת.

אציין גם כי ייתכן מאד שחלק מהתרגולים הרוחניים המוצעים על ידי אנשי דת יהודיים בהודו נעשים מתוך תפישת הניו אייג', שבה ניטלות תרגולות מזרחיות והודיות שונות המושכות מטיילים מערביים וישראלים, נארזות באריזה יהודית - ישראלית מפתה ונגישה והופכים להיות מוצר מבוקש בקרב צעירים רבים המחפשים את מקומם בעולם ונרתעים מפני נתק גדול מידי מכור מחצבתם. אך ההשערה הזו, שעלתה בדעתי במהלך כמה וכמה מהראיונות שערכת, מצריכה בדיקה מעמיקה יותר ולי בוודאי שאין הכלים הדרושים כדי לערוך אותה.

²⁰² ראה: רש"ז, דף סה, עמודה ג.

²⁰³ ראה נספח ז, עמוד כט.

ח. ביבליוגרפיה:

1. (בחיי), רבי בחיי אבן פקודה, *חובות הלבבות*, הוצאת מחברות לספרות, תל אביב.
2. (גיימס), ו. גיימס, *החוויה הדתית לסוגיה*. מוסד ביאליק, ירושלים, תש"ט.
3. (המהר"ל), המהר"ל מפראג, *נתיבות עולם*, חלקים א-ב, ירושלים, תשל"א.
4. (ניר), עורך: א. ניר, *מהודו ועד כאן*. בית ראובן מס, ירושלים, 2003.
5. (מייזליק), א. מייזליק, *הבריחה מהודו, סיפורו של רונן ד*. מייזליק ספרים, בית שמש, 2006.
6. (נחמן), רבי נחמן מברסלב, *סיפורי מעשיות*. קרן ר' ישראל אודסר. ירושלים. תשנ"ה.
7. (רי"ג), רבי יונה גירוגדי, *שערי תשובה*.
8. (רמב"ם), רבי משה בן מיימון, *משנה תורה*. הוצאת ראשונים, תל אביב, תש"ו.
9. (רס"ג), רבי סעדיה גאון, *האמונות והדעות*, בתרגומו של י.ד. קאפח, הוצאת סורא, ירושלים, תש"ל.

11. (Franklin), Franklin, D. Lewis., *Rumi Past and Present, East and West*. Oxford, Oneworld, 2000.

12. (Khalil), Khalil, A., "Ibn ai-Arabi on the three Conditions of Tawba" in *Islam and Christian – Muslim Relations*, Vol. 17, No. 4, October 2006. pp. 403-416.

13. (Stern), Stern, M.S. *Al-Ghazzali on Repentance*. Sterling Publishers, New-York.